

## इंग्रजीमधील न्यायनिर्णयाचे मराठी मध्ये भाषांतर

प्रकाशनयोग्य

भारताचे मा. सर्वोच्च न्यायालय  
 दिवाणी अपीलिय / मुळ अधिकारीता  
दिवाणी अपील क्र. ५६७४ / २००९

पांडुरंग गणपती चाैगुले ..... अपीलकर्ता  
 विरुध

विश्वासराव पाटिल मुर्गुड ..... उत्तरवादी  
 सहकारी बँक लिमिटेड.

सह

दिवाणी अपील क्र. ५६८४ / २००९

दिवाणी अपील क्र. ५६८२ / २००९

दिवाणी अपील क्र. ५६८१ / २००९

दिवाणी अपील क्र. १०८७१ / २०१०

दिवाणी अपील क्र. ५६७५ / २००९

दिवाणी अपील क्र. २३८४ / २०२०

(@विशेष अनुमती याचिका (दिवाणी) क्र. २५९३० / २००९)

दिवाणी अपील क्र. ४३९१ / २०१०.

दिवाणी अपील क्र. २३८५ / २०२०.

(@विशेष अनुमती याचिका (दिवाणी) क्र. २४३०९ / २०१०)

दिवाणी अपील क्र. ७४१० / २०१०

दिवाणी अपील क्र. २३८६ / २०२०

(@विशेष अनुमती याचिका (दिवाणी) क्र. २९८५९ / २०१०)

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ३१८ / २०१०

दिवाणी अपील क्र. २३८७ – ९० / २०२०

(@विशेष अनुमती याचिका (दिवाणी) क्र. ७२९५ – ७२९८ / २०११)

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ४१ / २०११

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. २२०/२०११  
 रिट याचिका (दिवाणी) क्र. २९३/२०११  
 रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ३०६/२०११  
 दिवाणी अपील क्र. २३९१ – ९२/ २०२०

(@विशेष अनुमती याचिका (दिवाणी) क्र. २२३०४-२२३०५/२०११)

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ३३८/२०११  
 रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ३७५/२०११  
 दिवाणी अपील क्र. २३९३-९४/२०२०

(@विशेष अनुमती याचिका (दिवाणी) क्र. २४४७९-२४४८०/२०११)

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. २५०/२०१२  
 रिट याचिका (दिवाणी) क्र. २९१/२०१२  
 रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ३८६/२०१२  
 रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ४८७/२०१२  
 रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ५३७/२०१२  
 रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ५५४/२०१२  
 रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ३६/ २०१३  
 रिट याचिका (दिवाणी) क्र. १४६/२०१३  
 रिट याचिका (दिवाणी) क्र. १३८/ २०१३  
 रिट याचिका (दिवाणी) क्र. १७९/२०१३  
 रिट याचिका (दिवाणी) क्र. १९२/२०१३  
 रिट याचिका (दिवाणी) क्र. १९१/२०१३  
 रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ११२/२०१३  
 रिट याचिका (दिवाणी) क्र. १११/२०१३  
 रिट याचिका (दिवाणी) क्र. १५१/२०१३  
 रिट याचिका (दिवाणी) क्र. १७५/२०१३  
 रिट याचिका (दिवाणी) क्र. १८१/ २०१३  
 दिवाणी अपील क्र. २३९६-९७/ २०२०

(@विशेष अनुमती याचिका (दिवाणी) क्र. १५६३४-१५६३५/२०१३)

दिवाणी अपील क्र. २३९८/२०२०

(@विशेष अनुमती याचिका (दिवाणी) क्र. १२९१६/२०१३)

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. २०१/ २०१३

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. २३३/ २०१३

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. २३६/ २०१३

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. २३८/ २०१३

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. २५३/ २०१३

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. २५०/ २०१३

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. २४८/ २०१३

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. २७१/ २०१३

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. २६५/ २०१३

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. २७०/ २०१३

दिवाणी अपील क्र. २३९९/२०२०

(@विशेष अनुमती याचिका (दिवाणी) क्र. १७०५४/२०१३)

दिवाणी अपील क्र. २४००/२०२०

(@विशेष अनुमती याचिका (दिवाणी) क्र. १८७७७/२०१३)

दिवाणी अपील क्र. २४०१/२०२०

(@विशेष अनुमती याचिका (दिवाणी) क्र. १८७७५/२०१३)

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. २७९/ २०१३

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. २६६/ २०१३

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. २८०/ २०१३

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. २८४/ २०१३

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ३५३/ २०१३

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ४६९/ २०१३

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ४५२/ २०१३

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ५८८/२०१३

दिवाणी अपील क्र. २४०२/२०२०

(@विशेष अनुमती याचिका (दिवाणी) क्र. २९७२०/२०१३)

दिवाणी अपील क्र. २४०३/२०२०

(@विशेष अनुमती याचिका (दिवाणी) क्र. २९७२१/२०१३)

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ७५८/२०१३

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ७६२/२०१३

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ७६१/२०१३

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ८००/२०१३

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ७५३/२०१३

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ८१९/२०१३

दिवाणी अपील क्र. २४०४/२०२०

(@विशेष अनुमती याचिका (दिवाणी) क्र. ३५१३७/२०१३)

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ९२२/२०१३

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. १००७/२०१३

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ५/२०१४

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. १०/२०१४

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. १०३७/२०१३

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. १०४४/२०१३

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. १०४३/२०१३

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. १०४५/२०१३

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ४०/२०१४

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. १४२/२०१४

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. १६९/२०१४

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. १६८/२०१४

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ३५२/२०१४

दिवाणी अपील क्र. २४०५/२०२०

(@विशेष अनुमती याचिका (दिवाणी) क्र. १७९३५/२०१५)

दिवाणी अपील क्र. ....../२०२०

(@विशेष अनुमती याचिका (दिवाणी) क्र. ....../२०२०)

(@ सि. सि. क्र. ७५८६/२०१४)

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ४०८/२०१४

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ४२०/२०१४

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ४२१/२०१४

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ४९२/२०१४

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ७१२/२०१४

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ७१४/२०१४

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ७९५/२०१४

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ७५४/२०१४

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ८२७/२०१४

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ८४९/२०१४

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ८३८/२०१४

दिवाणी अपील क्र. २४०६/२०२०

(@विशेष अनुमती याचिका (दिवाणी) क्र. ३२५८९/२०१४)

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. २६/२०१५

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. १०२०/२०१४

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ८६/२०१५

दिवाणी अपील क्र. २४०७/२०२०

(@विशेष अनुमती याचिका (दिवाणी) क्र. ७६९४/२०१५)

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. १८६/२०१५

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ७३३/२०१५

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. १३१/२०१५

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. २६४/२०१५

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. २४७/२०१६

दिवाणी अपील क्र. २४०८/२०२०

(@विशेष अनुमती याचिका (दिवाणी) क्र. २७६४५/२०१५)

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ८६८/२०१५

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ८५८/२०१५

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. १४/२०१८

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ६८/२०१८

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. १०६२/२०१८

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ११७३/२०१८

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. १२३१/२०१८

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. १४३७/२०१८

दिवाणी अपील क्र. २४०९/२०२०

(@विशेष अनुमती याचिका (दिवाणी) क्र. १८७७/२०१९.)

दिवाणी अपील क्र. ६६६२/२०१९

दिवाणी अपील क्र. १९८०-१९८३/२०१९

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. २५३/२०१९

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. २५४/२०१९

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ४३९/२०१९

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ४३१/२०१९

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ५६७/२०१९

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ७३६/२०१९

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ७५२/२०१९

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ९१०/२०१९

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. १०२७/२०१९

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. १०४३/२०१९

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. १०३५/२०१९

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. १२३२/२०१९

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. १३५५/२०१९

रिट याचिका (दिवाणी) क्र. १३३१/२०१९

- रिट याचिका (दिवाणी) क्र. १३३९/२०१९  
 रिट याचिका (दिवाणी) क्र. १३५३/२०१९  
 रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ३१/२०२०  
 रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ६२/२०२०  
 रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ७२/२०२०  
 रिट याचिका (दिवाणी) क्र. १३४/२०२०  
 रिट याचिका (दिवाणी) क्र. २०७/२०२०  
 रिट याचिका (दिवाणी) क्र. २७१/२०२०  
 रिट याचिका (दिवाणी) क्र. २८९/२०२०  
 रिट याचिका (दिवाणी) क्र. २९२/२०२०  
 रिट याचिका (दिवाणी) क्र. ३७३/२०२०

### न्यायनिर्णय

अरुण मिश्रा जे.

१) ग्रेटर बाँम्बे को. ऑ. बँक लि.वि. युनाइटेड यार्न टेक्स (प्र.) लि. आणि इतर दिल्ली क्लॉथ व जनरल मिल्स को. लि. वि. युनियन ऑफ इंडिया आणि इतर; टि. वेलायुधन आचारी अाणि इतर वि. युनियन ऑफ इंडिया आणि इतर; आणि युनियन ऑफ इंडिया वि. दिल्ली उच्च न्यायालय बार असोसिएशन आणि इतर, या प्रकरणां मधील परस्पर विरोधी निर्णय लक्षात घेऊन वरील प्रकरणे संदर्भित करण्यात आली आहेत. वाद प्रश्न वैधानिक क्षेत्राच्या व्याप्ती संबंधात भारतीय संविधानाच्या सातव्या अनुसूचीतील सुची 1 यातील नोंद क्र. ४५ मधील संज्ञा 'बँकिंग' आणि सुची मधील नाँद क्र. ३२ यांच्या परिणामस्वरूप संसदेच्या विधिविधानित करण्याच्या अधिकाराशी संबंधित आहे. सिक्युरिटायझेशन अँड रिकंस्ट्रक्शन ऑफ फायनान्शियल अॅसेटस् अँड एनफोर्समेंट ऑफ सेक्युरिटी इंटररेस्ट

अॅक्ट २००२ (संक्षिप्ततेसाठी SARFAESI (सरफेसी) अधिनियम) हा अधिनियम सहकारी बँकांना लागू होतो का हा विवादय प्रश्न आहे.

१) (२००७) ६  
एस.सी.सी.  
२३६  
२) (१९८३) ४  
एस.सी.सी.  
१६६  
३) (१९९३) २  
एस.सी.सी.  
५८२  
४) (२००२) ४  
एस.सी.सी.  
२७५

१) संसदेची SARFAESI अॅक्ट चे सेक्शन २ (सी) मधील उपखंड (iv ए) या मध्ये बहुराज्यीय सहकारी बँक समाविष्ट करून सुधारणा करण्याची क्षमता आहे का हा प्रश्न सुध्दा विचारण्यात आला. बँकिंग रेग्यूलेशन अॅक्ट, १९४९ (संक्षेपासाठी बी. आर. अॅक्ट, १९४९) च्या कलम ५ (सी) अंतर्गत बँकिंग कंपनीच्या दिलेल्या व्याख्ये मध्ये राज्य अधिनियमांतर्गत नोंदणीकृत झालेल्या सहकारी बँका आणि तसेच बहुराज्यीय सहकारी संस्था अधिनियम (संक्षेपासाठी एम. एस. सी. एस. अॅक्ट) अंतर्गत बहुराज्यीय सहकारी संस्था अंतर्भूत होतात का असा वादप्रश्न आहे. परिणामस्वरूप, (i) सहकारी बँका राज्य आणि बहुराज्यीय पातळीवर SARFAESI अधिनियमाच्या कक्षेत सहकारी बँका आहेत का? आणि (ii) SARFAESI अधिनियमाच्या तरतूदी सहकारी बँका ज्या एम. एस. सी. एस. अॅक्ट अंतर्गत नोंदणीकृत झाल्या आहेत त्यांना लागू आहेत का?

२) कलम ५६ (सी)(आय)(सी सी आय) हे बी. आर अॅक्ट , १९४९ चे भाग V मध्ये अंतर्भूत आहे आणि ते दि. १/३/१९६६ साली अंमलात आणले. त्यामध्ये सहकारी बँकांची म्हणजेच राज्य सहकारी बँक, केंद्र सहकारी बँक आणि प्राथमिक सहकारी बँक यांची व्याख्या दिली आहे. २००३ साली निर्गमित केलेल्या अधिसूचनेद्वारे सहकारी बँकेला अशा बँकांच्या वर्गात आणले गेले जेथे SARFAESI अॅक्टच्या तरतूदीचा अवलंब करू शकतात. कलम २(१)(सी)(iv ए) हे दि. १५/१/२०१३ रोजी पासून SARFAESI अॅक्ट मध्ये समाविष्ट करण्यात आले होते. त्या आधी सहकारी बँक आणि बहुराज्यीय सहकारी बँक यांनी २००३ साली निर्गमित केलेल्या अधिसूचने अंतर्गत SARFAESI



अॅक्ट कडे अवलंब केले होते.

३) SARFAESI अॅक्ट च्या कलम २(१)(सी)(v) अंतर्गत निर्गमित केलेल्या दि. २८/१/२००३ रोजी च्या अधिसूचनेच्या अधिकारा बाबत आणि २०१३ साली SARFAESI अॅक्ट मध्ये समाविष्ट केलेले कलम २(१)(सी)(iv ए) याबाबत प्रश्न उपस्थित करणा-या रिट याचिका दाखल करण्यात आल्या . न्यायालयातील वादाची पाश्वभूमी असे दर्शवते की नरेंद्र कांतीलाल शहा वि. जाॅईट रजिस्टार, को-आॅपरेटिव्ह सोसायटिज, या प्रकरणात मुंबई उच्च न्यायालयाच्या पुर्ण खंड पीठाने असे मत व्यक्त केले आहे की बँकिंग कंपनी ही संज्ञा म्हणजे आर. डी.बी. अधिनियम १९९३ मधील कलम २(डी) मध्ये दिलेल्या अर्था प्रमाणे सहकारी बँक आहे म्हणून आर.डी.बी. अधिनियम १९९३ अंतर्गत ऋण वसुली न्यायाधिकरणाची रचना झाल्याच्या दिनांकापासून, महाराष्ट्र सहकारी संस्था अधिनियम, १९६० अंतर्गत न्यायालये व प्राधिकारी आणि एम.एस.सी.एस. अॅक्ट यांची, सहकारी बँकांनी त्यांची येणे रक्कम वसुली करण्यासाठी सादर केलेले अर्ज चालविण्याची अधिकारित संपुष्टात येईल. नरेंद्र कांतीलाल शहा (सुप्रा) यांच्या प्रकरणाचा निर्णय ह्या न्यायालयाने ग्रेटर बॉम्बे सहकारी बँक लि. (सुप्रा) या प्रकरणामध्ये रद्द केला. ह्या न्यायालयाने असे मत व्यक्त केले आहे की बी.आर. अॅक्ट १९४९ चे कलम ५(सी) च्या व्याख्ये प्रमाणे ज्या सहकारी बँका महाराष्ट्र सहकारी संस्था अधिनियम, १९६० आणि आंध्रप्रदेश सहकारी संस्था अधिनियम, १९६४ अंतर्गत स्थापन केल्या आहेत आणि बँकिंग चा व्यवहार करत आहेत त्या 'बँकिंग कंपनी' अशा अर्थाखाली येत नाहीत. म्हणून आता बँका कडून ऋण वसुली आणि आर्थिक संस्था अधिनियम १९९३ च्या तरतुदींना ऋण वसुली आणि दिवाळखोरी अधिनियम, १९९३ (संक्षेपासाठी आर.डी.बी. अॅक्ट

१९९३) असे नविन नाव देण्यात आले. समावेशनाचे सिध्दांत आवाहन करणे सहकारी बँकांच्या सभासदा कडून देय रक्कम वसुलीला लागू होत नाही यास आव्हानीत करण्यात आले. भारताच्या संविधानामधील सातव्या अनुसूचीतील सूची I मधील नोंद क्र. ४५ चा निर्देश करून, सहकारी संस्थांचे क्षेत्र केंद्रीय विधिविधानांतर्गत समाविष्ट आहे हे सांगू शकत नाही. ज्या सहकारी बँका सहकारी संस्था अधिनियम अंतर्गत आपापल्या राज्यात प्रस्थापित केल्या आहेत त्या संविधाना मधील सातव्या अनुसूचीतील सूची II मधील नोंद क्र. ३२ ने सहकारी संस्थे मध्ये समाविष्ट केल्या जातील. २००४ साली युनियन ऑफ इंडिया यांनी बँकिंग रेग्यूलेशन (सुधारित) आणि संकीर्ण तरतूदी अधिनियम, २००४ पास केला ज्या मध्ये बी.आर.अॅक्ट, १९४९ मध्ये असलेल्या ब-याच तरतूदी दि. १/३/१९६६ पासून भुतलक्षी प्रभावाने सुधारित केल्या. याच आधारे सदर तरतूदी सरफेसी अधिनियमांतर्गत आकारास आणलेल्या वसुली संदर्भातील तरतूदींना लागू होतात का, असा प्रश्न विचारार्थ मांडला आहे.

४) खाजा इंडस्ट्रीज यांनी दाखल केलेल्या रिट याचिका क्र. २६७२/२००७ द्वारे जळगाव जनता सहकारी बँके SARFAESI ने अॅक्ट अंतर्गत केलेल्या आव्हानाला आक्षेप घेतला आणि सदर याचिका मा. मुंबई उच्च न्यायालयाने फेटाळून लावली. SARFAESI अॅक्ट अंतर्गत कामकाजाचे अवलंबन मान्य करण्यात आले. खाजा इंडस्ट्रीज मध्ये दिलेल्या निर्णयाचे अनुसरण रामा स्टील वि. युनियन ऑफ इंडिया ह्या प्रकरणा मध्ये करण्यात आले. मा. मुंबई उच्च न्यायालयाने दिलेल्या निर्णया विरुद्ध अपील दाखल करण्यात आली आहेत.

५) दिनांक - १३/८/२००८ रोजी पांडुरंग गणपती चौगुले अपीलकर्ता यांनी स्पे. दिवाणी सुट नं. २२६/२००७ मध्ये दिवाणी न्यायाधीश यांच्या पुढे विश्वासराव पाटिल मुरगुड सहकारी बँक लिमिटेड

यांनी SARFAESI अधिनियमांतर्गत केलेल्या कार्यवाही वर प्रश्न उपस्थित केला. प्राथमिक वाद प्रश्न लक्षात घेता, खटला न्यायालयाने असा निर्णय दिला की तो दावा त्यांच्या क्षेत्राधिकारामध्ये येत नाही. अधिमत केलेले पहिले अपील फेटाळण्यात आले. त्यामुळे त्याच्या विरोधात प्रस्तूत न्यायालयात अपील दाखल करण्यात आले. त्याशिवाय भारताच्या संविधानाच्या अनुच्छेद ३२ अंतर्गत स्वतंत्र रिट याचिका दाखल करून सहकारी बँकां कडून कलम १३ अंतर्गत नाॅटिसा बजाऊन SARFAESI अॅक्ट च्या आव्हानाला प्रश्न केला आहे. दाव्याच्या प्रलंबितावस्थे दरम्यान केंद्र शासनाने प्रतिभूति ठेव आणि ऋण कायदा (सुधारित) अधिनियम, २०१२ (अॅक्ट १/२०१३) ची व्याख्या SARFAESI अॅक्ट चे कलम २(१)(सी) ने सुधारून अंमलात आणली. सुधारित अधिनियमाच्या विरुद्ध देखील या न्यायालयात रिट याचिकेत प्रश्न उपस्थित केले गेले.

६) प्रशासक, श्री. धाकारी ग्रुप को-आॅपरेटिव्ह कॉटन सील आणि इतर वि. युनियन ऑफ इंडिया (स्पेशल दिवाणी अर्ज क्र. ९३०/२००१) या प्रकरणामध्ये गुजरात उच्च न्यायालयानी दिनांक – २८/१/२००३ ची अधिसूचना ग्रेटर मुंबई सहकारी बँक लि. च्या (सुप्रा) आधारे रद्द केली आणि त्याला देखील अपीला मध्ये प्रश्न केले गेले. पुढे गुजरात उच्च न्यायालयानी नील आॅईल इंडस्ट्रीज वि. युनियन ऑफ इंडिया या प्रकरणामध्ये खंड (iv ए) बहुराज्यीय सहकारी बँक जे सुधारित अधिनियम २०१३ द्वारे सामिल करण्यात आले होते त्याच्या संविधानीय विधिग्राह्यतेला आव्हान केले हेाते ते नाकारले.

७) दिनांक – ३०/७/२०१५ रोजी हे प्रकरण मोठ्या खंडपीठा कडे संदर्भित केले आहे. त्यानंतर दिनांक २६/२/२०१६ रोजी तीन न्यायाधीशांच्या खंडपीठानी पुर्वी उल्लेख केलेल्या या न्यायालयातील

तीन न्यायाधीशांच्या परस्परविरोधी निर्णया मुळे सदर प्रकरण मोठ्या खंडपीठा पुढे संदर्भित केले.

युक्तिवाद :

८) अपीलकर्ता यांच्या तर्फे उपस्थित राहिलेले मा. वकील श्री. देवांश ए. मोहटा यांनी खालील युक्तिवाद केला.

(अ) सूची I मधील नॉंद क्र. ४५ अंतर्गत बँकिंग च्या व्याप्ती चा अर्थ हा अभिव्यक्ति व्याख्ये प्रमाणे बी.आर. अॅक्ट, १९४९ चे कलम ५(बी) मध्ये दिलेल्या व्याख्येनुसार लावला पाहिजे. त्यांनी रुस्तम कावसजी कुपर वि. युनियन ऑफ इंडिया या प्रकरणाचा संदर्भ दिला ज्या मध्ये प्रस्तूत न्यायालयाने असे मान्य केले कि, नॉंद क्र. ४५ अंतर्गत 'बँकिंग' या संज्ञे मध्ये बँक व्यवसायी किंवा बँक हे सामील हाेत नाही. बँकिंग हि एक प्रक्रिया आहे. नॉंद हि केवळ बँकिंगच्या प्रक्रिये संबंधित आहे. बी.आर.अॅक्ट, १९४९ च्या कलम ५(बी) सह कलम ६(१) ही दोन प्रकारची प्रक्रिया म्हणुन ओळखली जाते जी बँक हाती घेते.

(१) बँकिंग व्यवसाय म्हणजे 'कोअर बँकिंग' व्यवसाय आणि (२) इतर कोणताही व्यवसाय जे कलम ६(१) मध्ये नमूद केले आहे. त्यांनी महालक्ष्मी बँक लि. वि. रजिस्ट्रार ऑफ कंपनीस, वेस्ट बंगाल च्या निर्णयाचा देखील संदर्भ दिला आहे ज्या मध्ये न्यायालयाने 'बँकिंग' चा अर्थ विचारात घेतला आहे आणि असे मान्य केले की बँकिंगचे मुलतत्व हे एक अस्तित्वात आणलेले नाते आहे म्हणजेच कोअर बँकिंग.

अ) सूची I मधील नॉंद क्र. ४५ च्या व्याप्ती संदर्भात त्यांनी आय.सी.आय.सी.आय. बँक लिमिटेड वि.ए.पि.एस स्टार इंडस्ट्रीस लिमिटेड आणि इतर चे अधिकृत परिसमापक यांच्या प्रकरणातील निर्णयाचा

संदर्भ दिला ज्यात अशा गोष्टीला महत्व दिले होते की जर कंपनी कलम ६(१) च्या खंड (ए) ते (ओ) शिवाय अधिक वेगवेगळा व्यवसाय करत होती तर जो पर्यंत ती कलम ५(बी) अंतर्गत कोअर बँकिंगच कार्य करत होती. तोपर्यंत ती 'बँकिंग कंपनी' म्हणुनच राहिल 'Sine Qua non' या सिध्दांतानुसार कोअर बँकिंग काम हे बी. आर अॅक्ट १९४९ नुसार विनियमित होणे गरजेचे आहे. त्यामुळे सूची १ मधील नोंद क्र. ४५ मध्ये 'बँकिंग' हे कोअर बँकिंग व्यवसायापुरते मर्यादित आहे. ज्या वेळी भारताचे संविधान जाहीर झाले त्या वेळी 'बँकिंग' या शब्द प्रयोगाचे चांगले परिभाषित आणि प्रस्थापित अर्थ बँकिंगच्या व्याख्येमध्ये बी.आर. अॅक्ट, १९४९ च्या कलम ५(बी) अंतर्गत विहित झाले. तसेच भारताच्या संविधानाच्या रचनाकत्यानी सदर शब्दप्रयोग उसना घेतला अाणि तोच अर्थ 'बँकिंग' या शब्दप्रयोगाला दि. स्टेट ऑफ मद्रास वि. गाननोन डंनकेरलेय आणि कं (मद्रास) लि. आणि डायमंड शुगर मिल्स लि. आणि इतर वि. स्टेट ऑफ उत्तर प्रदेश आणि इतर मध्ये केलेल्या निरीक्षणाप्रमाणे बी. आर. अॅक्ट, १९४९ मध्ये दिलेल्या व्याख्येला ही तोच अर्थ द्यायचा होता.

ब) अस्तित्व अाणि क्रियाशीलता यांमध्ये फरक आहे. बी.आर. अॅक्ट १९४९ चे कलम ६(१)

आणि ६(२) फक्त बँकिंग चे अस्तित्व ठरावीक अतिरिक्त व्यवसाय/कार्ये करण्यास सक्षम करतात.

अतिरिक्त व्यवसाय/ कार्यांच्या कृती मुळे, अशा अस्तित्वातील संस्थेला बँकिंग कंपनीचा दर्जा प्रदान/

प्राप्त होत नाही. त्यांनी स्टेट बँक ऑफ इंडिया अॅक्ट १९५५ (संक्षेपासाठी द एस.बी.आय. अॅक्ट)

चे कलम ३२ व ३३ पण संदर्भित केले. कलम ३२ मध्ये मान्यता दिली आहे की स्टेट बँक ऑफ इंडिया

ही रिझर्व बँक ऑफ इंडिया च्या वतीने एजन्सी व्यवसाय करू शकतात. जो स्टेट बँक ऑफ इंडिया नी

केलेला बँकिंग व्यवसाय नाही. जे कलम ३३ च्या अवलोकन केल्यानंतर उघड झाले जे स्टेट बँक ऑफ

इंडियाला कलम ५(बी) अंतर्गत बँकिंग चा व्यवसाय करण्यास व बी.आर अॅक्ट १९४९ चे कलम ६(१) अंतर्गत दुस-या प्रकारचे व्यवसाय करण्यास स्पष्टपणे सक्षम करते. त्यामुळे असे सादर करण्यात आले की बँकेने केलेले प्रत्येक काम हे बँकिंगचे काम नाही.

क) भारताच्या संविधानाच्या सातव्या अनुसूचीतील सूची II मधील नोंद क्र. ४३, संसदेला परिसमापन व्यापार महामंडळाचे अधिक विशेषतः बँकिंग महामंडळाचे समावेशन, नियमन आणि परिसमापन यांच्या संदर्भात कायदा पास करण्याची क्षमता प्रदान करतात. तथापि, सहकारी संस्था हया सूची II मधील नोंद क्र. ३२ अंतर्गत राज्य विषय असल्याने त्या स्पष्टपणे संसदेच्या क्षमतेच्या कार्यक्षेत्रातून वेगळ्या आहेत. त्यांनी असा युक्तिवाद केला की बी. आर अॅक्ट च्या वैधानिक इतिहासानी अस्तित्व आणि कार्य यांच्या मध्ये फरक केला. 'बँकिंग' या शब्दप्रयोगाची व्याख्या 'कंपनीज अॅक्ट' (VII/१९९३) च्या प्रकरण X-A मध्ये दिली आहेत. कलम २७७ फ ते २७७ न हे सुधरित अधिनियम क्र. २२/१९३६ मध्ये सामील केले. त्यानंतर बी.आर. अॅक्ट १९४९ अंमलात आणले ज्या मध्ये 'बँकिंग' ची सर्वसमावेशक अशी व्याख्या अशा सर्व संस्थांना मागणीनुसार परतफेड करण्यायोग्य ठेवी किंवा कर्ज देण्यासाठी किंवा गुंतवणूकीसाठी ठेवी प्राप्त झाल्या आहेत, त्यांना तिच्या कार्यक्षेत्र आणण्यासाठी केली गेली. त्या वेळी भारत शासन अधिनियम १९३५ च्या संबंधातल्या नोंदी ज्या बँकिंग आणि व्यापार महामंडळ विषयी डील करतात ते सूची I मध्ये होते (संघीय वैधानिक सूची) नोंद क्र. ३८ आणि नोंद क्र. ३३ हया अनुक्रमे बँकिंग आणि महामंडळ यांच्या संबंधीत होते. भारताच्या संविधाना मध्ये नोंद क्र. ३८ आणि नोंद क्र. ३३ हे बदलले आहेत. सूची I मधील नोंद क्र. ४५ हा नोंद क्र. ३८ ऐवजी योजले आहे आणि नोंद क्र. ३३ हा सूची I मधील नोंद क्र. ४३ आणि ४४ मध्ये

विभागला आहे. १९६५ पर्यंत म्हणजे बी. आर अॅक्ट १९४९ मध्ये सुधारणा करण्यापुर्वी ते 'बँकिंग' कंपन्यांशी संबंधित होते. 'कंपन्या' हा शब्द १९६५ साली वगळण्यात आला होता. स्टेट बँक ऑफ इंडिया चे कार्य हे स्वतंत्र संविधिद्वारे संचालित केले जात होते जसे की स्टेट बँक ऑफ इंडिया अॅक्ट, १९५५. केंद्र शासनाने १९६५ साली, बँकिंगचा कायदा पास केला. (सहकारी संस्था अधिनियम १९६५ चे उपयोजन (अधिनियम क्र. २३/१९६५)) त्यांनी उद्दिष्टे आणि कारणांचे विवरणपत्राचा संदर्भ दिला आहे ज्या मध्ये हि गोष्ट स्पष्ट होते की बी. आर. अॅक्ट १९४९ हे फक्त नोंद क्र. ४५ शी संबंधित बँकिंग व्यवसाय नियमित करण्यासाठी आहे आणि सहकारी संस्था नियमित करण्यासाठी नाही.

ड) महाराष्ट्र सहकारी संस्था अधिनियम १९६० चे कलम २(१०) हे व्यवस्थापन आणि सहकारी संस्था यांच्या व्यवसायाशी संबंधित आहे. महाराष्ट्र अधिनियमाचे कलम ९१ अंतर्गत काेणताही वाद रचना, व्यवस्थापन किंवा कामकाज याच्या संदर्भात असेल तर त्यांनी सहकार न्यायालयाकडे संदर्भित करावे.

इ) तसेच, एम.एस. सी.एस. अॅक्ट चे कलम ३(फ) हे सहकारी बँक परिभाषित करते. म्हणजेच बहुराज्यीय सहकारी संस्था जे बँकिंगचा व्यवसाय हाती घेतात. एम. एस.सी.एस अधिनियम चे कलम ८४(२) अंतर्गत वाद सादर करू शकतो. संसदेचे अधिकार हे बी.आर. अॅक्ट, १९४९ (सूची १ मधील नोंद क्र. ४५ कडे संदर्भित करता येण्यासारखे विधिविधान) चे ठरावीक तरतूदींपूरते मर्यादित आहेत. संसदे कडे सहकारी संस्थेचे इतर कोणतेही व्यवसाय, कार्य किंवा पैलू विनियमित करण्यासाठी वैधानिक क्षमतेचा अभाव आहे. ते फक्त सदर अधिनियमाच्या तरतूदींचा विस्तार करू शकले असते. संसद ह्या

सहकारी संस्था बँकिंग कार्य करणा-या कंपनी किंवा बँकिंग महामंडळ यांना विनियमित करू शकत नाही.

फ) आर्थिक संपदांची सुरक्षितता आणि त्यांची पुनर्रचना आणि प्रतिभूतिंचे व्याजाची अंमलबजावणी करणे हे SARFAESI अॅक्ट चे उद्दिष्ट आहे. सिक्योरिटाइजेशन चा व्यवसाय हा बँकिंग व्यवसाय नव्हे. SARFAESI अॅक्ट चे कलम २(१)(१) अंतर्गत आर्थिक मत्ता म्हणजे ऋण किंवा येणी आणि इतर गोष्टींबराबरच कोणतीही आर्थिक मत्ता सामील आहे. कलम २(१)(एच.ए.) यामध्ये 'ऋण' याची व्याख्या दिली आहे जिचा अर्थ तोच आहे ज्याचा आर.डी.बी. अॅक्ट १९९३ चे कलम २ च्या खंड (जी) मध्ये उल्लेख केला आहे. सदस्यांना आर्थिक मदत हा व्यवसायातील वेगळा प्रकार आहे जो बँकिंग व्यवसाय नाही. त्यामुळे सहकारी बँकांना SARFAESI अॅक्ट च्या कार्यक्षेत्र आणून त्यांची मालमत्ता नियमित करण्याचा प्रयत्न हा बी.आर.अॅक्ट, १९४९ च्या तरतुदी लागू करण्याच्या मूळ हेतूच्या विरुद्ध आहे आणि हे संस्थेवर नियंत्रण करण्या सारखे आहे जे संसदेच्या क्षमतेच्या कार्यक्षेत्रा पलिकडचे आहे.

ग) संसदेस सहकारी संस्थेच्या गैर बँकिंग क्रिया संबंधित आर्थिक मालमत्ता विनियमित करण्याच्या क्षमतेचा अभाव आहे कारण ते सूची I च्या नोंद क्र. ४३ च्या कार्यक्षेत्रातून स्पष्टपणे वगळलेले आहेत. विनियमन, नोंद क्र. ४३ चा काहीही संबंध न लावता फक्त नोंद क्र. ४५ चा अर्थ लावण्यावर आधारित असू शकत नाही. केंद्र व राज्य यांच्या मध्ये वैधानिक अधिकारांच्या विभागणीच्या संघीय योजनेमधील अंगभूत मर्यादांसह वैधानिक कारवाई विसंगत असेल. ते सहकारी संस्थेचे विनियमन असेल ज्या प्रस्तावाचा विषय सूची II च्या नोंद क्र. ३२ मध्ये समाविष्ट आहे आणि ते बँकिंग महामंडळ किंवा बँकिंग



कंपनी चा दर्जा प्रदान करतात ते त्याला अस्तित्व प्रदान करतील जे सूची II च्या नोंद क्र. ३२ मध्ये दिल्यानुसार संसदेच्या नियंत्रणाच्या अधीन आहे व ते आय.टी.सी.लि.वि. अॅग्रीकल्चर प्रोड्युस मार्केट कमिटी आणि इतर या प्रकरणा मध्ये सांगितले आहे त्यानुसार मूळ मजकूराच्याच नाही तर घटनात्मक हेतू च्या उलट असेल.

एच) अधिसूचना क्र. १०५ (इ) दिनांक - २८/१/२००३ हि शक्तिवाहक आहे कारण संसदेनी त्यांच्या कार्यक्षेत्रात बँकिंग कंपनी आणि बँकिंग महामंडळ अश्या दोन संस्थांचे वर्ग सामिल केले आहेत. कलम २(१)(सी)(v) अंतर्गत 'बँक' ची व्याख्या म्हणजे अशीच दुसरी बँक जी केंद्र शासनाने अधिसूचने द्वारे या कायद्यासाठी विनिर्दिष्ट केली आहे. केंद्र शासनाचे अधिकार खंड (i) ते (iv) अंतर्गत नमूद संस्थेच्या प्रकाराशी संबंधित आहे आणि त्या पलीकडे नाही. म्हणजेच, सहकारी संस्था / बँका नसून फक्त बँकिंग कंपनी किंवा बँकिंग महामंडळ. सहकारी बँक ही बँकिंग कंपनीही नाही आणि बँकिंग महामंडळ पण नाही. त्यामुळे ती SARFAESI अॅक्ट च्या कलम २(१)(सी)(v) च्या कार्यक्षेत्राबाहेर येत. अधिसूचना हि शक्तिबाह्य आहे आणि मूळ संविधीचेच नव्हे तर भारतीय संविधानाचे पण उल्लंघन करणारी आहे. या कारणास्तव मा. विद्वान वकिल यांनी हिंसा विरोधक संघ वि. मिर्झापूर मोती कुरेशी जमात आणि इतर या प्रकरणाचा आधार घेतला आहे. कर्ज बाकीची वसुली बँकेसाठी आवश्यक आहे. म्हणजेच संस्थेसाठी आवश्यक आहे आणि बँकिंग व्यवसायासाठी नाही म्हणजे बँकेच्या कामासाठी ग्रेटर बॉम्बे को.आॅ.बँक. लि. (सुप्रा) च्या प्रकरणात सहकारी बँकेच्या बँकिंग व्यवसाय नाॅंद क्र. ४५ अंतर्गत समावेश करावा असा युक्तिवाद करण्यात आला तो फेटाळण्यात आला. त्यामुळे कर्ज बाकीची वसुली हि सूची I च्या नाॅंद क्र. ४५ च्या कार्यक्षेत्राबाहेरचे आहे असे सांगितले. केंद्र विधिविधान जे बँक

नियमन करण्याचा प्रयत्न करीत आहेत केवळ नोंद क्र. ४३ मध्ये येणा-या संस्था म्हणजे बँकिंग महामंडळ व बँकिंग कंपनी त्याच्या कार्यक्षेत्रात आणू शकते. त्यामुळे सूची II च्या नोंद क्र. ३२ च्या प्रविष्टी विषयाबाबत संसद कायदा करण्यास सक्षम नाही.

अ) समाविष्ट केलेली दुरुस्ती म्हणजे आभासी सराव. के. सी. गजपती नारायण देवो आणि इतर वि. स्टेट ऑफ ओरिसा आणि स्टेट ऑफ तामिळनाडू आणि इतर वि. के. श्याम सुंदर आणि इतर यांच्या प्रकरणाच्या निर्णयाच्या दृष्टीने दिनांक - २८/१/२००३ ची अधिसूचना हि अधिकार बाह्य आहे. एकदा का संस्था नोंद क्र. ४३ अंतर्गत वगळल्या की, युनियन ऑफ इंडिया त्यांना अप्रत्यक्ष मार्गाने नियंत्रित करू शकत नाही. बहुराज्यीय सहकारी संस्था ही प्राथमिक सहकारी बँक आहे म्हणजेच सहकारी संस्था आहे. अर्बन बँक ऑफ महाराष्ट्र आणि गाेवा लि. च्या शिखर सहकारी बँक वि. महाराष्ट्र राज्य सहकारी बँक लि. आणि इतर या प्रकरणामध्ये असे निरीक्षण आले कि सहकारी संस्था ह्या राज्य सूची च्या कार्यक्षेत्रामध्ये आहे.

जे) एम.एस.सी.एस अॅक्ट हा नोंद क्र. ४४ शी संबंधित आहे. ह्या न्यायालयाने सदर अधिनियमाच्या वैधतेवर निर्णय देणे गरजेचे नाही. अशा बँकांना नियमित करण्यासाठी वैधानिक अधिकाराचे स्त्रोत नोंद क्र. ४३ असू शकेल. अधिनियम २३/१९६५ चा हेतू हा ठराविक सहकारी संस्थांचे बँकिंग व्यवसाय नियमित करणे होता. ते विरेंद्र पाल सिंग आणि इतर वि. जिल्हा सहाय्यक निबंधक, सहकारी संस्था, इटा आणि इतर या प्रकरणात सांगितल्या प्रमाणे त्या सहकारी संस्था होऊ शकत नाहीत. एस.एस. धानोआ वि. म्युनिसिपल कॉर्पोरेशन, दिल्ली आणि इतर १९, दमन सिंग व इतर विरुद्ध स्टेट ऑफ पंजाब आणि इतर २०, आणि दालको इंजिनियरिंग प्रायव्हेट लिमिटेड विरुद्ध सतीष

१४ (२००८) ५  
एस.सी.सी. ३३  
१५ ए.आय.आर.  
१९५३ एस.सी.  
३७५  
१६ (२०११)  
८ एस.सी.सी.  
७३७

१७ (२००३)  
११ एस.सी.सी. ६६  
१८ (१९८०) ४  
एस.सी.सी. १०९  
१९ (१९८१) ३  
एस.सी.सी. ४३१  
२० (१९८५) २  
एस.सी.सी. ६७०  
२१ (२०१०) ४  
एस.सी.सी. ३७८

प्रभाकर पाध्ये आणि इतर २१ या प्रकरणांमध्ये सांगितल्या प्रमाणे नोंद क्र. ४३, ४४ आणि ३२ मध्ये फरक आहे. ग्रेटर बाँम्बे को. आँ. बँक लि. (सुप्रा) प्रकरणाच्या निर्णयामध्ये कायदा योग्यरित्या निर्धारित केला.

के) सूची क्र. I व सूची क्र. II च्या नोंदी मध्ये सुसंवादी अन्वयार्थ लावला पाहिजे. बँकिंग क्षेत्रावरील प्रतिकूल परिणामाविषयी धोक्याच्या सूचनेच्या युक्तिवादाचा, सांविधानिक नोंदीचा अन्वयार्थ लावण्याच्या प्रश्नाशी, आय.टी.सी. लिमिटेड या प्रकरणात मान्य केल्यानुसार, काही एक संबंध नाही किंवा त्यावर काही एक परिणाम होऊ शकत नाही.

ई) याचिकाकर्ता यांच्या तर्फे विद्वान अभियोक्ता श्री. विजय कुमार यांनी असे सादर केले की, संसद, सहकारी संस्था / बँका यांच्या संदर्भात कायदे करण्यास सक्षम नाही. सहकारी संस्थांसाठी बँकिंग व्यवसाय हा फक्त प्रासंगिक / सहाय्यक व्यवसाय आहे. सहकारी संस्था ज्या व्यवसाय करतात त्या सहकारी संस्थाच राहतात आणि त्यांचा सूची II च्या नोंदी क्र. ३२ अंतर्गत समावेश केला जातो. ते इक्बाल नासीर उस्मानी वि. सेंट्रल बँक ऑफ इंडिया आणि इतर या प्रकरणावर विसंबून राहिले आहेत. राज्य सहकारी संस्था अधिनियम आणि एम एस सी एस अँक्ट अंतर्गत संपूर्ण कार्यतंत्राची तरतूद आहे. त्यामुळे SARFAESI अँक्ट मधील दुरुस्ती आणि अधिसूचना काढून टाकण्यास पात्र आहेत.

२२ (२००६)  
२ एस.सी.सी.  
२४१

१०) अपीलकर्ता यांच्या तर्फे विद्वान अभियोक्ता श्री. विश्वास शहा यांनी असा युक्तिवाद केला की, बी.आर. अँक्ट १९४९ मध्ये केलेल्या १९६५ च्या सुधारणे मध्ये प्रश्न करणे गरजेचे नाही. अधिसूचनेची विधिग्राह्यता आणि SARFAESI अँक्ट च्या तरतुदीची स्वतः चाचणी घ्यावी लागेल. सहकारी बँका ह्या इतर बँकांपेक्षा वेगळ्या आहेत. संसथा ह्या मुलतः सहकारी संस्था आहेत आणि

त्या अनुषंगाने बँकिंगवर अतिक्रमण करतात. या विषयावर वर्चस्वी विधिविधान हे नोंद क्र. ३२ अंतर्गत राज्य विधिविधान आहे. सहकारी बँका ह्या बँकिंग कंपन्यांपेक्षा वेगळ्या आहेत. त्या फक्त त्यांच्या सभासदांनाच मर्यादित कर्ज अग्रिम करतात. बँकिंग कंपन्या/ कॉर्पोरेशन हे सार्वजनिक व्यवहार करतात. सहकारी बँका बी.आर. अॅक्ट मध्ये दिलेल्या व्याख्ये प्रमाणे व्यवसाय करत नाहीत. सार तत्वाच्या सिध्दांत लागू केला पाहिजे. बँकिंग मध्ये काम करणारी सहकारी संस्था ही सहकारी संस्था होऊ शकत नाही. सूची १ च्या नोंद क्र. ४५ मध्ये असे नमुद आहे की 'बँकिंग' मध्ये सहकारी बँका समाविष्ट नाहीत. त्यांनी गॅनोन डॅकॅरलेय आणि कं. (मद्रास) लि. (सुप्रा) आणि आय.टि.सी.लि. (सुप्रा) या प्रकरणातील निर्णयावर अवलंबून राहिले.

११) अभियोक्ता श्री. सतपाल सिंग यांनी या गोष्टीवर पुन्हा जोर दिला की बहुराज्यीय सहकारी बँक यांची व्याख्या सामिल करून जी सुधारणा केली आहे ती आभासी विधिविधान आहे आणि त्या मुळे ती काढून टाकण्यास पात्र आहे. सहकारी अधिनियम हे सर्वसमावेशक आहेत. 'बँक' ह्या शब्द प्रयोगाच्या अर्थाचा विस्तार करणे शक्य झाले नाही.

१२) दुस-या बाजूस कॉसमॉस बँक यांच्या तर्फे श्री शेखर नाफडे, विद्वान वरिष्ठ अभियोक्ता यांनी असा युक्तिवाद केला की, अ) SARFAESI अॅक्ट च्या कलम २(१)(सी) ही 'बँक' ची व्याख्या सांगते म्हणजेच बी.आर. अॅक्ट १९४९ च्या कलम ५(सी) मध्ये दिलेली बँकिंग कंपनीची व्याख्या. अशा प्रकारे बी.आर. अॅक्ट १९४९ च्या कलम ५(सी) मध्ये असलेली 'बँकेची' व्याख्या, दिनांक – २१/६/२००२ रोजी अस्तित्वात आलेला SARFAESI अॅक्ट च्या कलम २(डी) मध्ये समाविष्ट आहे. त्यामुळे बी.आर.अॅक्ट, १९४९ चे कलम ५(सी) तपासणे गरजेचे आहे कारण ते दिनांक –

२१/६/२००२ रोजी लागू झाले. यांचे दिनांक – १/३/१९६६ पासून कायद्याने संस्थापन करण्यात आले. कलम ५६ (अ) हा दिनांक – १/३/१९६६ पासून कायद्याचा भाग झाला. बँकिंग कंपनी किंवा कंपनीचा संदर्भ हा 'संदर्भ' म्हणून सहकारी बँकेशी निश्चित केला जाईल. कलम ५६(अ) हा बी.आर. अॅक्ट १९४९ च्या कलम ५(सी) चा भाग झाला आणि बी. आर.अॅक्ट १९४९ च्या कलम ५(सी) मध्ये समाविष्ट आहे. त्यामुळे बँकिंग कंपनीचा संदर्भ हा सहकारी बँकेचा संदर्भ म्हणून वाचावा लागेल.

ए) बी.आर.अॅक्ट, १९४९ चा कलम ५(सी) हा कलम ५६(अ) चा भाग झाला असला तरी, कलम ५६(अ) हा वेगळ्या ठिकाणी स्थित आहे. कलम ५(सी) वर त्याचा परिणाम दोन्ही राज्य स्तरीय आणि बहुराज्य स्तरीय या सहकारी बँकांवर होतो, जो बँकिंग कंपनीचा भाग आहे. त्यामुळे SARFAESI अॅक्ट हे सहकारी बँका आणि बहुराज्यीय सहकारी बँका यांना कार्यक्षेत्र समाविष्ट करतात.

बी) बहुराज्यीय सहकारी बँका यांचा कलम २(१)(सी)(iv ए) मध्ये समावेश म्हणजे सतर्कता बाळगणे आहे कारण बहुराज्यीय सहकारी संस्था हि बँकिंग कंपनीच्या कक्षे मध्ये येते ज्याचा उल्लेख SARFAESI अॅक्ट च्या कलम २(१)(सी) आणि कलम २(डी) मध्ये परिभाषित केला आहे. दामन सिंग (सुप्रा) यांच्या प्रकरणात ह्या न्यायालयाने असा निर्णय दिला की, महामंडळ हा शब्दप्रयोग जो भारताच्या संविधानाच्या अनुच्छेद क्र. ३१ अ (१)(३) मध्ये येते त्याला विस्तृत व्याप्ती देणे गरजेचे आहे आणि ती नोंदणीकृत सहकारी संस्था यांच्या कक्षात येते.

सी) ते द मजूर सहकारी बँका लि. वि. एन. एन मजमुदार आणि इतर अवलंबून राहिले ज्या मध्ये मा.

मुंबई उच्च न्यायालयाने मत मांडले की जी सहकारी संस्था बँकिंगचा व्यवसाय करते ती कंपनी आहे. वर

नमूद केलेला प्रश्न मुंबई सरकारने अधिसूचना जारी करताच उद्भवला आणि असे निर्देश दिले की मुंबई औद्योगिक विवाद अधिनियमाच्या सर्व तरतूदी कंपन्यांशी संबंधित त्या वेळे पुरत्या अंमलात असतील अशा कोणत्याही कायद्यांतर्गत नोंदणीकृत असणा-या बँकिंग कंपन्यांच्या व्यवसायाला लागू होतील.

डी) अनुच्छेद २४६, सातव्या अनुसूचीतील तीन याद्यांन संबंधी संघ आणि राज्य या मध्ये वैधानिक अधिकारांची विभागणी करतात. अनुच्छेद २४६(१) अंतर्गत संसदेस ९७ प्रकरणां संबंधी सूची । मध्ये नमूद केल्या प्रमाणे तथापि कलम (२) आणि (३) मध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी, कायदे करण्याचे विशेष अधिकार आहेत. अनुच्छेद २४६(३) प्रमाणे, राज्य विधानमंडळाला ६६ प्रकरणांसंबंधी सूची ॥ मध्ये नमूद केल्या प्रमाणे कायदे करण्याचे वैधानिक अधिकार आहेत. सूची ॥ मध्ये नमूद केलेल्या प्रकरणां संबंधी राज्य विधानमंडळाच्या कायदे करण्याच्या अनन्य शक्तिंचा वापर अनुच्छेद २४६(१) च्या अधीन असला पाहिजे म्हणजेच सूची । मध्ये नमूद केलेल्या प्रकरणांसंबंधी कायदे करण्याच्या संसदेच्या अनन्य शक्ति परिणामस्वरूप, जर सूची । मधील नोंद आणि सूची ॥ मधील नोंद यांमध्ये असलेला विरोध मेळ होण्यास समर्थ नसेल तर, सूची । यामध्ये नमूद केलेल्या प्रकरणांसंबंधी संसदेच्या कायदा करण्याच्या शक्तिंनी राज्यविधान मंडळाच्या शक्तिंच्या मर्यादेपर्यंत अधिक्रमण केले पाहिजे. संसद व राज्य विधानमंडळ, या दोन्हींना सूची ॥ मध्ये नमूद असणा-या ४७ प्रकरणांत विधिविधान करण्याच्या समवर्ती शक्ति असाव्यात.

इ) विरेद्र पाल सिंग (सुप्रा) या प्रकरणावर भरवसा ठेवला. ज्या मध्ये न्यायालयाने कर्मचा-यांच्या सेवा शर्तीं शी संबंधित राज्य विधानमंडळाचे अधिकार तपासले. न्यायालयाने असे मान्य केले की राज्य विधानमंडळ हे बँकेच्या कर्मचा-यांविषयी विधिविधानित करण्यास सक्षम आहेत. हे न्यायालय सहकारी

संस्थांच्या बँकिंग व्यवसायाची व्यवस्था पहात नाही. त्यांनी युक्तिवाद केला की, बँकिंग चे व्यवहार न करणा-या संस्थेचे विनियमन करणे आणि बँकिंग चे व्यवसाय करणा-या संस्थेचे विनियमन करणे ह्या दोन वेगळ्या गोष्टी आहेत. सूची II मधील नोंद क्र. ३२ हे सहकारी संस्थेच्या बँकिंग चे व्यवहार न करणा-या संस्थेचे नियमन करण्याची व्यवस्था करतात. तर दुस-या बाजुला सूची -I मधील नोंद क्र. ४५ हे बँकिंगशी व्यवहार करतात. त्यामुळे कोणतेही विधिविधान जे बँकिंगचे विनियमन यांचे व्यवहार करतात ते सूची -I मधील नोंद क्र. ४५ ला शोधता येईल आणि केवळ संसद ते विधिविधानित करण्यास सक्षम असेल. SARFAESI अॅक्ट निगमन, विनियमन आणि महामंडळाचे परिसमापन करणे, कंपनी किंवा सहकारी संस्था यांच्याशी संबंधित नाही, ते महामंडळाचे कं०पनी किंवा सहकारी संस्था यांची कामे यांना नियमित करित नाही. ते फक्त बँकेच्या थकबाकीच्या वसुलीची तरतूद करतात जे फक्त सहकारी बँकेसह, वसुलीची प्रक्रिया, अधिकारी जे कर्ज वसुली करण्यास सक्षम आहेत ते आणि न्यायिक मंच जे वसुलीतु०न उद्भवणा-या विवादाशी संबंधित आहेत. त्यामुळे सूची -II मधील नोंद क्र. ३२ शी अधिनियमाचा काहीही संबंध नाही. ग्रेटर बॉम्बे को.ऑ.बँक लि. (सुप्रा) या प्रकरणातील निर्णयामध्ये फेरविचाराची आणि स्पष्टीकरणाची गरज आहे. त्याच्या आणि मुख्यतः बी.आर. अॅक्ट १९४९ चे कलम ५६ मधील तरतूदींचा विचार खोलवर केला गेला नाही.

एफ) निर्णयाचे गुणोत्तर महत्त्वाचे आहे. प्रासंगिक अधिवचनाचा सिद्धांत न्यायालयाच्या निष्कर्षाशी संबंधित आहे. जे या प्रकरणात उद्भवणा-या विषयावर आहे परंतु प्रस्तूत प्रकरणा मध्ये अंतिम निर्णय देणे गरजेचे नाही. त्यामुळे प्रकरणामध्ये निष्कर्ष काढणे हे प्रासंगिक मानले जाते. प्रमाण विरोधाभास आणि प्रासंगिक यात न्यायालयाचे मत जे मुद्द्यांवर उद्भवत नाही ते वरवरचे किंवा क्षणिक निरिक्षण आहे. ग्रेटर

बाँम्बे को.ऑ. बँक लि. (सुप्रा) या प्रकरणात असा प्रश्न होता की जी न्यायालये आणि प्राधिकरणे राज्य सहकारी संस्था अधिनियम आणि एम.एस.सी.एस. अॅक्ट यांच्या अंतर्गत स्थापन केली गेली त्यांना, राज्य पातळी वरील आणि बहुराज्यीय सहकारी बँका यांचे, त्यांना देय असलेल्या कर्जांच्या वसुलीसाठी, त्यांच्या समोर सादर करण्यात आलेले अर्ज/ विवाद यांवर निर्णय देण्यासाठी अधिकारक्षेत्र आहे का आर.डी.बी. अॅक्ट, १९९३ च्या तरतूदी एम.सी.एस. अॅक्ट, १९६०, एम.एस.सी.एस. अॅक्ट आणि ए.पी.सी.एस. अॅक्ट, १९६४ अंतर्गत स्थापन झालेल्या सहकारी बँकांना लागू हाेतात का असा प्रश्न हाेता. सातव्या अनुसूचीतील सूची ॥ मधील नोंद क्र. ३२ च्या संदर्भात, राज्य विधानमंडळ बँकिंगचा व्यवहार करणा-या सहकारी संस्थांच्या संबंधित कायदे करण्यास सक्षम आहेत का हा प्रश्न त्या प्रकरणात उद्भवलाच नाही. त्या मुळे या न्यायालयाने असे निरीक्षण केले की, हा मुद्दा ग्रेटर बाँम्बे को. ऑ. बँक लि. (सुप्रा) या प्रकरणात निर्णयाचे प्रमाण समजण्यात येणार नाही.

जी) त्यांनी मुंबई उच्च न्यायलयाच्या खंड पीठानी द शामराव विठ्ठल सहकारी बँक लि., मुंबई आणि इतर वि.मे. स्टार ग्लास वर्क्स, मुंबई आणि इतर या प्रकरणा मध्ये दिलेल्या निर्णयाचा आधार घेतला. ज्या मध्ये 'समावेशन' च्या अर्थाचा संदर्भाने विचार केला गेला आणि ते तर्कसंगत शेवटापर्यंत न्यावे लागेल. संसदेने सहकारी बँकांना त्यांचे कर्ज वसूल करण्यासाठी सहकारी संस्था अधिनियमाचा अवलंब करायच्या अतिरिक्त उपायाची तरतूद केली आहे. न्यायालयाने सदर पैलूचा ग्रेटर बाँम्बे को. ऑ. बँक लि. (सुप्रा) या प्रकरणा मध्ये विचार केला नाही. सदस्यांना सेवा देणा-या सहकारी बँका आणि वाणिज्यिक व्यवहार करणा-या कॉर्पोरेट बँका यांच्यातील विभिन्नतेने अजिबात फरक पडणार नाही. क्रियाकलाप हे फक्त बँकिंगच रहाते ह्या सत्यतेने कि सहकारी बँका ह्या बँकिंग व्यवसाय करणा-या



सहकारी संस्थांच आहेत. केवळ या वस्तुस्थितीमुळे सदरचा उदयोग बँकिंगच राहतो. त्यामुळे त्यांच्याद्वारे चालविलेला बँकिंगचा व्यवसाय आनुषंगिक ठरत नाही. तो त्यांचा व्यवसायच राहतो असे हि निरिक्षणास आले की 'बँकिंग कंपनीच्या कलम ५(सी) च्या व्याख्येत अधिनियम क्र. २३/१९६५ ने फेरफार करण्यात आले नव्हते. समावेशनाचा संदर्भाने 'बँकिंग कंपनी' ची व्याख्या बदलण्यावर प्रभाव आहे. जरी सहकारी बँक, आर.डी.बी.अॅक्ट १९९३ मध्ये सुरवाती पासून सामिल नसले तरी सहकारी संस्थांसाठी अतिरिक्त उपायांची तरतूद करणारा कायदा बनवण्यासाठी संसदेच्या मार्गात काहीही आले नाही. १३ रिजर्व्ह बँक ऑफ इंडिया यांच्या तर्फे वरिष्ठ अभियोक्ता श्री जयदीप गुप्ता यांनी पुढील प्रमाणे युक्तिवाद केला.

अ) सदर प्रकरण भारताच्या संविधानाच्या सातव्या अनुसुचीतील सूची १ मधील नोंद क्र. ४५ ने समावेश केले आहे आणि अगदी याच कारणास्तव बी.आर. अॅक्ट, १९४९ च्या कलम ५ बी मध्ये उल्लेख केल्या प्रमाणे संसदेला बँकिंग व्यवसाया संदर्भात विधिविधानित करण्याचा अधिकार आहे.

अ) बँकिंग कार्यामध्ये इतर गोष्टींबरोबरच कर्ज आणि ठेवी स्वीकारणे, कर्ज मंजूर करणे आणि बँकेला येणे असलेल्या कर्जाची वसुली करणे या गोष्टींचा समावेश आहे. याबद्दल थोडी शंका असू शकते की संसद बँकेद्वारे व्यवसायाच्या संचालनाचा कायदा करू शकते. थकबाकीची वसुली करणे बँकिंग संस्थेचे आवश्यक कार्य आहे. सूची १ मधील नोंद क्र. ४५ म्हणजे बँकिंगच्या सर्व बाबींविषयी सहाय्यभूत किंवा त्या संदर्भातील दुय्यम प्रकरणे बाबतचे विधिविधान SARFAES अॅक्ट सूची १ मधील नोंद क्र. ४५ च्या कक्षेत येते.

ब) सूची १ मधील नोंद क्र. ४५ मध्ये असलेल्या प्रकरणा संदर्भात जरी प्रश्नाधिन बँका सहकारी

संस्था असल्या तरी संसद कायदे बनवू शकते. ज्या संस्था बँकिंगचा व्यवसाय करतात ती एक कंपनी किंवा वैधानिक महामंडळ किंवा सहकारी संस्था असेल तरी ही सूची । मधील नोंद क्र. ४५ ही कोणताही फरक करत नाही.

सी) बी.आर.अॅक्ट १९४९ मधील १९६५ च्या ज्या दुरुस्तीअन्वये सहकारी बँका त्यांच्या अर्था मध्ये सामिल केल्या तो आव्हानात नाही आणि त्यास यशस्वीरित्या कधीच हरकत घेतली गेली नाही. जरी बँकिंगची कामे करणारी संस्था ही सहकारी असेल तरीही संसदेला सूची । मधील नोंद क्र. ४५ अंतर्गत SARFAESI अॅक्ट च्या संदर्भातील प्रकरणांमध्ये कायदे करण्याच्या शक्ति आहेत. संसदेला बहुराज्यीय सहकारी बँकांना 'बँक' ह्या व्याख्येत सामिल करण्याची परवानगी आहे. तसेच, सरकारने सहकारी बँकांना SARFAESI अॅक्ट च्या कलम २(१)(सी)(v) च्या कार्यक्षेत्र अंतर्गत बी. आर.अॅक्ट १९४९ च्या कलम ५६ च्या खंड (सी.सी.आय) च्या व्याख्येच्या दृष्टीने सूचित केले असते.

डी) अपिलकर्ता यांचा युक्तिवाद असा आहे की SARFAESI अॅक्ट चे कलम २(१)(सी) हे संस्थेशी संदर्भित आहे आणि कामाविषयी नाही. त्यामुळे ते सूची । मधील नोंद क्र. ४५ अंतर्गत समर्थनीय होऊ शकत नाही ही एक चुकीची कल्पना आहे. प्रतिभूतिकरण, आर्थिक मालमत्तांची पुनर्रचना आणि बँकांच्या आर्थिक संस्थांच्या सुरक्षेच्या हिताची अंमलबजावणी हे कायद्याचे विषय आहेत. कायद्याचा विषय संस्थेवर आधारित नाही.

ई) SARFAESI अॅक्ट हे विधिविधान बँकिंग मध्ये काम करणा-या सहकारी संस्था किंवा बहुराज्यीय सहकारी संस्थांच्या समावेशन, विनियमन आणि त्यांच्या परिसमापनाशी संबंधित आहे. ते

म्हणजेच बँकिंगची कामे सूची । मधील नोंद क्र. ४५ मध्ये सापडते.

एफ) SARFAESI अॅक्ट चे उद्दीष्ट आणि कारणांचे विवरणपत्र असे दर्शवितात की, याचा संबंध बँकिंगच्या व्यावसायाशी आणि त्यास आनुषंगिक बाबींशी संबंधित आहे. ते बँकेला आणि वित्तीय संस्थांना, बुडित कर्जाच्या वसुलीची संध गती आणि बँका व वित्तीय संस्था यांच्या बुडित कर्जाचा वाढता स्तर यांच्यावर मात करण्यासाठी प्रतिभूतींचा ताबा घेऊन त्या विकण्याची शक्ति प्रदान करतात. सदरची बाब केंद्र सरकार ते बँकिंग क्षेत्रातील सुधारणांचे परीक्षण करण्यासाठी स्थापन केलेल्या नरसिंह समिती । आणि ॥ आणि अंध्यारूजीना समिती यांच्या शिफारशींवर आधारित होती. प्रश्नाधिन कायदा बँकिंगच्या व्यवसायाशी निगडीत आहे.

जी) अपीलकर्ता यांचा युक्तिवाद की अशा वेगळ्या बँका सहकारी बँका सामील करत नाहीत हे देखील विनाआधार आहे आणि संसदेला कायदे करण्याचे अधिकार आहेत. ग्रेटर बाँम्बे को. आँ. बँक लि. (सुप्रा) या प्रकरणा मध्ये केलेली काही निरिक्षणे चुकीची आहेत आणि ती अमान्य करण्याची गरज आहे. हया प्रकरणा मध्ये उद्भवलेले प्रश्न वेगळे होते.

१४) महाराष्ट्र राज्य सहकारी बँक यांच्या तर्फे वरिष्ठ अभियोक्ता श्री. विजय हंसारिया यांनी उपरोक्त युक्तिवादाचा पुनरुच्चार केला आणि त्या व्यतिरिक्त असा आग्रह केला की, महाराष्ट्र राज्य सहकारी संस्थांच्या महाराष्ट्र राज्यात ४१ शाखा आहेत. दिनांक- ३१.३.२०१५ पर्यंत त्यांच्या ठेवी रु. ९९९२ कोटी इतक्या आहेत आणि त्यांनी दिलेली कर्ज आणि आगाऊ रक्कम हया रु. १२००६ कोटी च्या मर्यादेपर्यंत मंजूर केल्या आहेत आणि खेळते भांडवल हे रु. २०९४७ कोटी च्या मर्यादेपर्यंत आहे. त्या

मध्ये एकूण २११५ सभासदांसह १८१८ सहकारी संस्था, २९६ व्यक्ती आणि स्वतंत्र संस्था आहेत आणि १ राज्य सरकारी संस्था आहे आणि त्यांनी धारण केलेले एकूण शेअर्स ४५६७२८० आहेत. (त्यापैकी ३५६६१०४ हे सहकारी संस्थांकडे, ११७६ हे व्यक्ती आणि स्वतंत्र संस्थांकडे आणि १०,००,००० हे राज्य सरकार कडे आहेत). एम.एस.सी बँक सहकारी प्रक्रिया युनिट्स जसे कि, साखर कारखाने, खाजगी साखर कारखाने, सूत गिरण्या, तेल गिरण्या, विपणन सहकारी संस्था, शैक्षणिक संस्था आणि इतर सहकारी औद्योगिक युनिट्स यांना निरनिराळी मुदतीची कर्जे आणि खेळते भांडवल कर्जे देतात हि सर्व केंद्र सहकारी बँका, नगर सहकारी बँका आणि प्राथमिक कृषी सहकारी संस्था यांची शिखर संस्था आहे. त्यात सहकारी बँकांचे आणि कृषी सहकारी बँकांचे महाराष्ट्र राज्यात दिनांक ३१.३.२०१५ रोजीपर्यंतचे जाळे आहे. ते खालीलप्रमाणे.

जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँकांची एकूण संख्या	३१
जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँकांच्या शाखांची एकूण संख्या	३७३४
प्राथमिक कृषी पतसंस्थांची एकूण संख्या	२११२४
प्राथमिक कृषी पतसंस्थांच्या सदस्यांची एकूण संख्या	११४५४७०४

ते पुढे म्हणाले की, ३१ जिल्हा सहकारी बँका पैकी ३० प्रामुख्याने कृषी क्षेत्राच्या आर्थिक गरजा भागवतात. एम.एस.सी. बँक जिल्हा केंद्र सहकारी बँकेला पुनर्वित्त सुविधा देते. तसेच ते शेती नसलेल्या क्षेत्राच्या आर्थिक गरजांची काळजी, जिल्हा सहकारी बँकांना नाबार्ड सामान्य पुनर्वित्त

सुविधे अंतर्गत सुविधा प्रदान करून देतात, जेणे करून ग्रामीण कारागिरांना आणि लघु उद्योग करणा-यांना मदत करण्यास सक्षम करेल. त्यांनी राज्यात जिल्हा सहकारी बँकांच्या सहकार्याने पीक कर्ज प्रणाली देखील सुरू केली. अशा प्रकारे जारी केलेली अधिसूचना आणि दुरुस्ती, १९६५ मध्ये समाविष्ट केलेल्या दुरुस्तीच्या अनुषंगाने योग्य आहेत. हे प्रकरण सातव्या अनुसूचीतील सूची II मधील नोंद क्र. ४५ अंतर्गत समाविष्ट आहे.

१५) इंडियन बँक्स असोसिएशन तर्फे विद्वान वकिल श्री. पी. व्ही. योगेश्वरन यांनी बँकेतर्फे उपस्थित करण्यात आलेल्या युक्तिवादास पुष्टी दिली. त्यांनी पुढे असा युक्तिवाद केला की सरफेसी (SARFAESI) अधिनियमाचे अधिनियमन संसदेच्या वैधानिक क्षमतेअंतर्गत येते. तो कर्जदारांचा सरफेसी अधिनियमाच्या कलम १३ अंतर्गत तसेच महाराष्ट्र सहकारी संस्था अधिनियमांतर्गत कारवाईस आव्हान देण्याच्या अधिकारापासून वंचित करत नाही आणि ते अनुच्छेद १४ चे ही उल्लंघन करीत नाही. आणि तो फक्त अतिरिक्त उपायाची तरतूद करतो. प्रस्तूत न्यायालयाने सरफेसी अधिनियमाच्या कलम १३ आणि १७ यांची विधिग्राह्यता कायम केली. संसद यादी I च्या नोंद ४५ च्या कक्षेअंतर्गत संबंधित सहकारी बँका विधिविधानित करू शकते.

१६) सहकारी बँकांतर्फे ज्येष्ठ विद्वान वकिल श्री विनय नवरे यांनी आवेशपूर्ण युक्तिवाद केला की

अ) सुची I मधील नोंद ४३ व ४४ आणि सुची II मधील नोंद ३२ यांमधील 'समावेशन, विनियमन, समापन हे शब्दप्रयोग महामंडळाच्या संघटनात्मक पैलूंकडे निर्देश करतात. आणि महामंडळांच्या व्यावसायिक/व्यावहारीक पैलूंशी त्याचा काही संबंध नाही. त्यांनी हिंदूस्तान लिट्हर व इतर विरुद्ध महाराष्ट्र राज्य व इतर २५; केरळ राज्य विदयूत मंडळ विरुद्ध इंडियन अॅल्युमिनियम कंपनी लिमिटेड

आणि सिताराम शर्मा व इतर विरुद्ध राजस्थान राज्य व इतर २७ या प्रकरणांमधील निर्णयांचा आधार घेतला आहे. संविधानाच्या रचनाकर्त्यांनी सातव्या अनुसूचीमधील सुचीमध्ये वापरलेल्या अनेक संज्ञांची विमर्शपूर्वक व्याख्या केलेली नाही. जेथे जेथे आवश्यक होते तेथे तेथे त्यांनी अशा संज्ञांची व्याख्या दिलेली आहे. सातव्या सुचीमध्ये नमूद केलेल्या काही विषयांची व्याख्या संविधानाच्या अनुच्छेद 366 मध्ये दिलेली आहे. उदाहरणार्थ - कृषी उत्पन्न (सुची I, नोंद ८२), ऋण (सुची II, नोंद ४२), निवृत्तीवेतन (सुची I, नोंद ७१) आणि (सुची II, नोंद ४२). संविधानाच्या रचनाकर्त्यांनी बँकिंग या संज्ञेची व्याख्या देणे टाळले आहे. त्यांचा हेतू त्याच्या अर्थावर निर्बंध घालण्याचा नव्हता. काही विशिष्ट नोंदींबाबत, संविधानाचे रचनाकर्ते यांनी त्याचा विशेष उल्लेख केला आहे. जसे की सुची I मधील नोंद क्र. ७१ आणि सुची II मधील नोंद क्र. ५, ८, १३, १७, १८.

अ) व्याख्या न देण्यामागे रचनाकर्ते यांचा एक हेतू होता कारण समाज, विज्ञान आणि तंत्रज्ञान यांमधील बदलांनुसार नोंदींना अर्थ द्यावयाचे असतात. भारतीय संविधानाच्या रचनेच्या २०० पेक्षा जास्त वर्षांपूर्वी जेव्हा अमेरिकन संविधानाची रचना झाली होती तेव्हा अंतराळ विज्ञान आणि तंत्रज्ञान मानवाला अज्ञात होते. केंद्रसूची मधील 'संरक्षण' ह्या नोंदीचा, अंतराळ विज्ञान आणि तंत्रज्ञान सुध्दा समाविष्ट करण्यासाठी अर्थ लावला गेला. त्यांनी असा युक्तिवाद केला की सन १९५० मध्ये माहितीचे महाजाल (Internet) माहिती नव्हते. आज भारताच्या संविधानामधील VII अनुसूचीतील सुची I मधील नोंद क्र. ३१ महाजालाचा समावेश करू शकते. न्यायालयांनी, वेळेनुसार बदलणारा दृष्टीकोन लक्षात घेऊन, खरा अर्थ कायम ठेऊन, नोंदीचे स्पष्टीकरण दिले.

ब) सन १९५० मध्ये बँकिंग या संज्ञेचा अर्थ लक्षात घेता, तो अतिशय संकुचित होता. आणि आता

७० वर्षानंतर बँकिंग उद्योगामध्ये महत्वाचे बदल झाले आहेत. आज त्यामध्ये पोर्टफोलिओ (सिक्युरिटी आणि शेअर्स) यांचे व्यवस्थापन, शेअर्स ची हमी देणे आणि गुंतवणुक बँकिंग. तसेच क्रेडीट कार्ड कंपन्या उदा. VISA किंवा अमेरिकन एक्सप्रेस अशांसारख्या संशयास्पद बाबी देखील आहेत. बी. आर. अधिनियमांतर्गत ची व्याख्या, सुची I, नोंद ४५ मधील बँकिंग या संज्ञेची व्याप्ति मर्यादित ठेवण्यासाठी वापरू शकत नाहीत.

क) सहकारी बँका सुची I मधील नोंद ४५ अंतर्गत अंतर्भूत होत नाहीत असा अपीलकर्ते यांचा युक्तिवाद जर मान्य केला तर त्याचे परिणाम अनर्थकारक असतील, आणि बी.आर.अॅक्ट, १९४९ चा संपूर्ण भाग V असंविधानिक होईल संसद एम.एस.सी. एस. अधिनियमात सुधारणा करू शकते आणि सरफेसी अधिनियम अधिनियमित करू शकेल. त्याचप्रमाणे देणी वसूल करण्यासाठी सरफेसी अधिनियमांतर्गत सुद्धा अधिकारांची तरतूद करता येईल. अपीलकर्ता यांच्यातर्फे उपस्थित करण्यात आलेला 'ऑक्युपाईड फिल्ड' (occupied field) चा सिद्धांत मान्य करता येऊ शकत नाही कारण 'ऑक्युपाईड फिल्ड' चा प्रश्न हा आंध्रप्रदेश राज्य आणि इतर विरुद्ध मॅकडॉवेल अॅंड कंपनी आणि इतर या प्रकरणात निर्णय दिल्याप्रमाणे समवर्ती सूची शी सुसंगत आहे. देणींची वसूली हे बँकेचे आवश्यक काम आहे. याच्या विरुद्ध युक्तिवाद मान्य करणे षक्य नाही. सरफेसी या अधिनियमाचा उद्देश प्रतिभूतिच्या हितांच्या रक्षणाची अंमलबजावणी करणे हा आहे. आणि त्याचा परिणाम हा वसुली आहे जो आनुशांगिक आहे.

ड) सरफेसी अधिनियम प्रतिभूतिंच्या अंमलबजावणीसाठी आहे आणि तो सूची III च्या नोंदी ६ साठी सुद्धा उल्लेख करतो येईल. आणि तेही ट्रान्सफर ऑफ प्रॉपर्टी अधिनियमाच्या कलम ६९ आणि ६९ A यामध्ये नमूद असलेल्या तरतुदींमुळे सुद्धा असेल. सूची II च्या नोंद ३२ यामुळे व्याप्त वैधानिक क्षेत्र

यांमध्ये सरफेसी अधिनियमाच्या कलम १३ च्या किंवा इतर तरतुदी काहीही हस्तक्षेप करत नाहीत. महाराष्ट्र सहकारी संस्था अधिनियम, १९६०, सहकारी बँकांना त्यांच्या येणे रकमांच्या वसुलीसाठी दोन उपाययोजनांची तरतूद करतो. दिवाणी दाव्यासाठी कलम ९१ हे दिवाणी दाव्या सदृश आहे. आणि कलम 101 महसूल वसुली दाखला जारी करण्यासाठी संक्षिप्त कार्यपद्धतीची तरतूद करतो . सरफेसी अधिनियमाच्या तरतुदी सहकारी संस्था अधिनियमाच्या कलम ९१ किंवा १०१ अन्वये सहकारी बँकांच्या उपाययोजना काढून घेत नाही तर कलम १३ अन्वये सहकारी बँकांना त्यांचे येणे रकमा वसुलीसाठी व प्रतिभूति हितांच्या अंमलबजावणीसाठी अतिरिक्त उपाययोजनेची तरतूद करतो. ही एक सहकारी/सहयोगी संघराज्यवादाचे उत्कृष्ट प्रकरण आहे.

१७) जनसेवा सहकारी बँक मर्यादित या बँकेतर्फे विद्वान वकिल श्री. अभिजित सेनगुप्ता यांनी पोटतिडीकेने असे सांगितले की, दिवाण बहादूर सेठ गोपाल दास मेहता विरुद्ध युनियन ऑफ इंडिया आणि इतर २९ आणि खैबरी टी कंपनी लि. आणि इतर विरुद्ध स्टेट ऑफ आसाम या प्रकरणांतील न्यायनिर्णयांआधारे संविधानाच्या अनुच्छेद ३२ प्रमाणे दाखल केलेली याचिका टिकण्यासारखी नाही. सूची I मधील नोंद ४५ आणि सूची II मधील नोंद ३२ या दोन्ही नोंदी एकत्रितपणे वाचल्या पाहिजेत.

१८) खाली नमूद केलेले प्रश्न विचारार्थ उपस्थित होतात

१) सहकारी बँका ज्या सहकारी संस्था सुद्धा आहेत, त्या भारतीय संविधानाच्या सातव्या अनुसूचीतील सूची I मधील नोंद ४५ किंवा सूची II मधील नोंद ३२ यांनी शासित होतात काय आणि ते कोणत्या मर्यादेपर्यंत?

२) बी. आर. अधिनियम १९४९ मधील कलम ५(सी) यात दिलेल्या व्याख्येनुसार, राज्य



सहकारी अधिनियमांतर्गत नोंदणीकृत सहकारी बँका आणि बहुराज्यीय सहकारी संस्था यांचा समावेश होतो का?

३) (अ) राज्यस्तरीय आणि बहुराज्यीय स्तरावरील दोन्ही बँका या सरफेसी अधिनियमाच्या तरतुदी लागू होण्यासाठी 'बँक' आहेत का?

३) (ब) बहुराज्यीय सहकारी बँका यांच्या समावेशासाठी सरफेसी अधिनियमातील कलम

२(ब)(iv a) च्या तरतुदी आणि राज्यातील सहकारी बँका यांना अधिसूचित करणारी दिनांक

२९/१/२००३ ची अधिसूचना या शक्तिबाह्य आहेत का?

### प्रश्न क्रमांक १ चा निर्देश

१९) सादर केलेल्या परस्परविरोधी निवेदनांचे आकलन होण्यासाठी, आपल्याला भारतीय संविधानाच्या सातव्या अनुसूचीमधील सूची I मधील नोंद क्र. ४३, ४४, ४५ आणि सूची II मधील नोंद क्र. ३२ यांचा विचार केला पाहिजे. सदरच्या नोंदी खाली नमूद केल्या आहेत.

४३) बँक व्यवसायी, विमा व्यवसायी व वित्तीय निगम यांसह व्यापारी निगमांचे विधीसंस्थापन, विनियमन व परिसमापन पण यात सहकारी संस्थांचा समावेश नाही.

४४) ज्यांची उद्दिष्टे एका राज्यापुरती मर्यादित नाहीत अशा निगमांचे मग ते व्यापारी असोत वा नसोत, विधीसंस्थापन, विनियमन व परिसमापन – पण यामध्ये विद्यापीठांचा समावेश नाही.

४५) बँक व्यवसाय.

३२) सूची एक मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्यांहून अन्य निगमांचे व विद्यापीठांचे विधिसंस्थापन, विनियमन व परिसमापन; विधिसंस्थापित नसलेल्या अशा व्यापारी, वाढमयीन, वैज्ञानिक, धार्मिक व अन्य संस्था व अधिसंघ; सहकारी संस्था”

२०) बँकिंग विनियमन अधिनियम, १९४९ मधील कलम ५ (बी) मध्ये 'बँकिंग' या संज्ञेची व्याख्या दिलेली आहे.

५. **निर्वचन** – या अधिनियमांतर्गत जोपर्यंत सदर विषय किंवा संदर्भात काही बाध येत नसेल तोपर्यंत

ब) बँक व्यवसाय म्हणजे गुंतवणुक किंवा कर्ज देणे यासाठी वापरण्याकरीता, लोकांकडून जमा रकमेच्या स्वरूपात पैसे स्विकारणे आणि जी रक्कम मागणी केल्यानंतर परत करण्याजोगी असते आणि जी रक्कम धनादेश, धनाकर्ष इ. मार्गाने काढता येते.

२१) बँकिंग विनियमन अधिनियम १९४९ मधील कलम ५(सी) यामध्ये 'बँकिंग कंपनी' ह्या संज्ञेची व्याख्या खालीलप्रमाणे दिलेली आहे.

५. **निर्वचन** – या अधिनियमांतर्गत, जोपर्यंत सदरविषय किंवा संदर्भात काही बाधा येत नसेल तोपर्यंत –

(सी) 'बँकिंग कंपनी' म्हणजे अशी कंपनी जी भारतामध्ये बँकिंग चा व्यवसाय करते.

खुलासा –अशी कोणतीही कंपनी जी वस्तुंच्या मालाच्या उत्पादनाचं काम करते किंवा एखादा व्यापार करते आणि जी कंपनी त्या कंपनीच्या व्यवसायासाठी लोकांकडून (भांडवल म्हणून) पैशांच्या ठेवी स्विकारते, तर असा उत्पादक किंवा व्यापारी, या कलमाच्या अर्थान्वये बँकींगचा व्यवसाय करतो असे मानता येणार नाही.

२२) बँकिंग विनियमन अधिनियम, १९४९ मधील भाग II यातील कलम ६ यामध्ये बँकिंग कंपनी कोणत्या प्रकारचे व्यवसाय करू शकतात याबद्दल माहीती आहे, जी खाली नमुद केली आहे.

६) बँकिंग कंपनी ज्या प्रकारचे व्यवसाय करू शकते ते व्यवसाय.

१) बँकिंग व्यवसायाव्यतिरिक्त, बँकिंग कंपनी खाली नमुद केलेल्या व्यवसाय प्रकारांपैकी कोणताही एक किंवा अनेक व्यवसाय करू शकते. उदा.-

अ.े.) पैसे उधार घेणे, पैसे उभे करणे किंवा पैसे जमा करणे, तारण घेऊन किंवा तारणाशिवाय पैसे उधार देणे किंवा कर्जाऊ देणे; विपत्र, हुंडी, वचनचिठ्ठी, कुपन, धनाकर्ष, भरणपत्र, रेल्वे पावती, वॉरंट, ऋणपत्र, दाखले, भागदाखले आणि इतर दस्तऐवज आणि रोख जे हस्तांतरणीय किंवा पराक्रम्य आहेत, अशी कागदपत्रे काढणे, तयार करणे, स्विकारणे, वटवणे, विकत घेणे, विकणे, जमा करणे आणि त्यांमध्ये व्यवहार करणे; पतपत्र, प्रवासी धनादेश आणि सक्युलर नोट मंजूर करणे आणि जारी करणे; सोने-चांदी आणि नाण्यांच्या स्वरूपात पैशाची खरेदी –विक्री आणि व्यवहार;

विदेशी बँक नोट यांसह विदेशी मुद्रा खरेदी - विक्री; सरकारी रोखे, शेअर्स, निधी, कर्जरोखे, ऋणपत्रे, बंध, रोखे आणि सर्व प्रकारच्या गुंतवणुकी या प्राप्त करणे, बाळगणे, कमिशनवर जारी करणे, हमी देणे व घेणे, व त्यांमध्ये व्यवहार करणे; रोखे, ठेव गुंतवणुकीचे दाखले आणि इतर रोखे यांची प्रतिनियोक्ता किंवा इतर व्यक्ति यांच्या तर्फे खरेदी-विक्री, कर्जे आणि आगाऊ रकमा यांची देवाणघेवाण करणे, सर्व प्रकारचे रोखे, ठेव गुंतवणुकीचे दाखले किंवा ठेवींवरील मौल्यवान चिजवस्तू सुरक्षित ताब्यासाठी स्विकारणे; सेफ डिपॉसिट व्हॉल्ट पुरविणे, पैसे आणि रोखे पुढे पाठवणे;

बी.) कोणत्याही सरकार किंवा स्थानिक प्राधिकारी किंवा कोणत्याही इतर व्यक्तिसाठी किंवा व्यक्तिसाठी अभिकर्ता म्हणून काम करणे, तसेच क्लिअरिंग आणि फॉरवर्डिंग अभिकर्ता यांसह कोणत्याही वर्णनाचा अभिकर्ता व्यवसाय करणे, पावत्या देणे आणि कामे पार पाडणे आणि नाहीतर ग्राहकांच्या वतीने मुखत्यार म्हणून काम करणे पण कंपनीचे व्यवस्थापक अभिकर्ता किंवा सचिव आणि खजिनदार म्हणून काम करणे या कामाव्यतिरिक्त इतर कामे.

सी.) पब्लिक आणि वैयक्तिक कर्जासाठी करार करणे, वाटाघाटी करणे आणि जारी करणे.

डी.) राज्याच्या, महापालिकेच्या, पब्लिक किंवा प्रायव्हेट इश्यू किंवा इतर कर्जे किंवा कंपनीचे, महामंडळाचे किंवा असोसिएशनचे भाग, स्टॉक, ऋणपत्रे

किंवा ऋणपत्रे रोखे ला परिणाम देणे, त्याचा विमा उतरविणे, हमी देणे आणि त्याचे व्यवस्थापन व चालविणे

इ.) प्रत्येक प्रकारची हमी आणि क्षतिपूर्ति व्यवसाय करणे आणि त्यासंबंधी व्यवहार करणे.

एफ.) कंपनीच्या कोणत्याही दाव्यांच्या संपूर्ण किंवा अंशतः पूर्ततेसाठी कंपनीच्या ताब्यात येणा-या मालमत्तेचे व्यवस्थापन, विक्री आणि संपादन करणे.

जी.) कोणतीही अशी मालमत्ता किंवा अशा मालमत्तेमधील हक्क व हितसंबंध जी एक तारण किंवा त्याचा एक भाग, जो कोणत्याही कर्ज किंवा आगाऊ रकमेसाठी तारण घेतली आहे किंवा जी अशा एखादया तारणाशी संबंधित आहे, ती संपादन करणे, धारण करणे आणि त्याचा व्यवहार करणे.

एच.) न्यासाचे निष्पादन करणे व जबाबदारी पत्करणे

आय.) निष्पादक, विश्वस्त किंवा अन्य रितीने मालमत्तेचे प्रशासन करणे

जे.) संघ, संस्था, निधी, न्यास यांची स्थापना आणि त्यांना आधार देणे किंवा मदत देणे, कंपनीचे कर्मचारी किंवा पूर्वीचे कर्मचारी यांना किंवा त्यांच्यावर अवलंबून असणा-या व्यक्ति यांना फायदा होईल अशी रक्कम प्रगणित करणे; निवृत्तीवेतन आणि भत्ते मंजूर करणे, व विम्याच्या रकमेचे अधिदान करणे; धर्मादाय किंवा परोपकारी प्रकल्पांना किंवा एखादया

प्रदर्शनाला किंवा एखादया जनता, सर्वसाधारण किंवा उपयोगी प्रकल्पाला वर्गणी देणे किंवा पैशांची हमी देणे.

के.) कंपनीच्या प्रयोजनासाठी जरूरी किंवा सुलभ अशा इमारत किंवा कामाच्या जागेचे संपादन, बांधकाम, परिरक्षण आणि त्यात फेरफार करणे.

एल.) संपूर्ण मालमत्ता किंवा त्याच्या कोणत्याही भागाची विक्री करणे त्यामध्ये सुधारणा करणे, त्याचे व्यवस्थापन, विकास करणे, अदलाबदल, लीज वर देणे, गहाण ठेवणे, विल्हेवाट लावणे किंवा त्याचे रूपांतरण करणे.

एम.) एखादया व्यक्तीचा किंवा कंपनीचा व्यवसाय, असा व्यवसाय जो या पोटकलमामध्ये नमूद केलेला असेल, अशा व्यवसायाच्या संपूर्ण किंवा त्याच्या एखादया भागाचे संपादन करणे किंवा त्याची जबाबदारी स्विकारणे.

एन.) कंपनीच्या व्यवसायाच्या प्रचालनाच्या किंवा अभिवृद्धीच्या दृष्टीने आनुषंगिक किंवा हितावह असतील अशा अतर अनेक गोष्टी करणे.

ओ.) इतर कोणताही अशा व्यवसायाचा प्रकार, जो केंद्र शासनाने शासकिय राजपत्रामध्ये अधिसूचनेद्वारे विनिर्दिष्ट केला असेल ज्यामध्ये बँकिंग कंपनीस व्यवसाय करणे विधिसंमत असेल.

२) पोट-कलम (१) यामध्ये संदर्भित केलेल्या व्यवसाया व्यतिरिक्त इतर कोणत्याही व्यवसायामध्ये बँकिंग कंपनी गुंतलेली असणार नाही.

२३) सुरुवातीला, बि. आर. अधिनियम , १९४९ च्या तरतूदी फक्त बँकिंग कंपन्यांनाच लागू होत्या. बी.

आर. अधिनियम १९४९ च्या तरतूदी, अधिनियम क्र.२३/१९६५ द्वारे दिनांक १/३/१९६६ या दिनांकापासून सहकारी बँकांना पण लागू झाल्या. अधिनियम क्र. ३६/१९५७ याद्वारे पूर्वीचे कलम ५६ निरसित करण्यात आले . विशिष्ट सहकारी संस्थांच्या बँकिंग व्यवसाय व त्याच्याशी निगडित काही प्रकरणे विनियमित करण्यासाठी संसदेमध्ये विधेयक क्र. ८५/१९६४ दिनांक १७/१२/१९६४ रोजी, रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडिया अधिनियम, १९३४ आणि बँकिंग कंपनी अधिनियम, १९४९ यांमध्ये दुरुस्ती करण्यासाठी मांडले गेले.

२४) आपण ज्या दुरुस्त्या करण्यात आल्या त्याबद्दल चर्चा करण्याअगोदर उदिद्दष्ट आणि कारणांचे विवरणाचा विचार करणे आवश्यक आहे. बी. आर. अॅक्ट, १९४९ च्या तरतूदी राज्य सहकारी बँक, केंद्रीय सहकारी बँका आणि विशेषतः महत्वाची प्राथमिक कृषीतर पतसंस्था या बँकिंग व्यवसायाशी संबंधित आहेत, त्यांना लागू करणे आवश्यक होते. उदिद्दष्ट व कारणांचे विवरणाचा उतारा खाली नमूद केला आहे.

#### "उदिद्दष्ट व कारणांचे विवरणपत्र

बँकिंग कंपनी अॅक्ट, १९४९ या अधिनियमाच्या तरतूदी आता सहकारी बँकांना लागू किंवा त्यांच्याशी संबंधित नाहीत. सहकारी बँकांच्या ठेवी आणि खेळते भांडवल एवढे मोठ्या प्रमाणावर आहेत की सहकारी बँकांना बँकिंग कंपनीत अॅक्ट, १९४९ च्या काही महत्वाच्या तरतूदी (आणि भारतीय रिझर्व्ह बँक अधिनियम, १९३४ च्या काही विशिष्ट संलग्न तरतूदी) लागू करणे जनहिताच्या दृष्टीने आवश्यक झाले. विधेयकाद्वारे केंद्रीय

अधिनियमातील 'बँकिंग' शी संबंधित काही विशिष्ट तरतूदींचा राज्य सहकारी बँक, केंद्रीय सहकारी बँक आणि अधिक महत्वाचे प्राथमिक कृषीतर सहकारी बँका यांना लागू होण्यासाठी विस्तार करण्याची विनंती केली होती."

२) कलमांवरील टिपा विधेयकाच्या विविध तरतूदी सविस्तर स्पष्टीकरण देतात.

(जोर देऊन)

सोबत जोडलेल्या कलमांवरील टिपा यामध्ये असलेली अनुच्छेद ११७ अन्वये महामहीन राष्ट्रपती यांची शिफारस महत्वाची आहे. राज्य किंवा शिखर सहकारी बँका, सर्व केंद्रीय सहकारी बँका आणि प्राथमिक कृषीतर पतसंस्था, ज्यांचे भरणा झालेले भांडवल आणि राखीव निधि नाममात्र रु. एक लाख किंवा अधिक रुपयांचे आहे अशांना सहकारी बँका समजले जात होते. संचालकांच्या अर्हतेमध्ये परिणामरूप बदल करण्याचे प्रस्तावित होते. कलम ६ अनुसार शिखर सहकारी बँकेसाठी ३ टक्के राखीव निधि ठेवण्याची तरतूद आहे. रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडिया अधिनियम व बँकिंग कंपनीस अधिनियमांतर्गत तरतूदींन्वये सहकारी बँकांना परिणामकारकरित्या नियंत्रित करण्याचे प्रस्तावित होते. त्यांच्याशी संबंधित स्वतंत्र तरतूदी करणे आवश्यक नसेल कारण बँकिंग कंपनीज अॅक्ट यास बँकिंग विनियमन अधिनियमन असे पुनःनाव दिले गेले आणि त्यानंतर तो कंपनी अधिनियममांतर्गत नोंदणीकृत झालेल्या आणि बँकिंग व्यवसाय करणा-या कंपन्यांशी परिरुद्ध राहिला नाही.

२५) सगळ्यात अत्यंत महत्वाचे काय होते ते असे की बी. आर. अॅक्ट च्या विस्तृत दुरुस्त्या आणि ब-याच तरतूदी वगळणे हे सूचि ॥ मधील नोंद ३२ यामध्ये समावेश झालेल्या संबंधित प्रकरणांमुळे



आवश्यक झाले. त्यामुळे विविध दुरुस्त्या एका स्वतंत्र प्रकरणात स्वतंत्रपणे प्रतिबिंबित झाल्या होत्या. तसेच दुरुस्त्यांचा अधिनियमाच्या विविध तरतूदींतर्गत भाग II अ, III, III अ यांमध्ये समावेश करण्यात आला. सहकारी बँकांचे समावेश, व्यवस्थापन आणि परिसमापन यांच्याशी प्रत्यक्ष अथवा अप्रत्यक्षित्या संबंधित असलेल्या तरतूदी वगळण्याचे प्रस्तावित होते कारण हा भाग किंवा तरतूदी या भारताच्या संविधानामधील सातव्या अनुसूचितील विषयांच्या मध्यवर्ती किंवा समवर्ती यादीतील नोंदीच्या व्याप्तिमधील सार किंवा सारांशामध्ये नव्हत्या. भारताच्या संविधानामधील अनुच्छेद ११७ अंतर्गत महामहिन राष्ट्रपती यांच्या शिफारशीसोबत जोडलेल्या टिपांचा कारणापुरता उतारा खालीनमूद केल्यानुसार आहे.

'नियंत्रणाच्या योजनेनुसार, रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडिया अधिनियम आणि बँकिंग कंपनीज अॅक्ट यात नमूद केल्यानुसार अ) सर्व राज्य किंवा शिखर सहकारी बँका, ब) सर्व मध्यवर्ती सहकारी बँका आणि क) नागरी सहकारी बँका यांसह प्राथमिक कृषीतर पतसंस्था, ज्यांचे भरणा झालेले भांडवल आणि राखीव निधी नाममात्र रुपये १ लाख किंवा त्याहून अधिक आहे, यांना सहकारी बँका असे समजले जाईल. सहकारी बँक या शब्दप्रयोगाच्या व्याख्येमधून अ) सर्व प्राथमिक कृषी पत संस्था ज्यांच्या भरणा झालेल्या भांडवलाची नाममात्र किंमत असेल तरीही

ब) सर्व प्राथमिक कृषीतर पत संस्था, जरी त्या बिगर सभासदांकडून ठेवी स्विकारत असतील तरीही ज्यांच्या भरणा झालेले भांडवल व राखीव निधिची

नाममात्र किंमत रुपये एक लाखापेक्षा कमी आहे; आणि

क) इतर सर्व सहकारी संस्था ज्या बिगर सभासदांकडून ठेवी स्विकारत नाहीत किंवा ठेवी स्विकारणे थांबवले आहे, या बँका वगळल्या आहेत.

कलम ८ व ९ यांमध्ये, रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडिया अधिनियमातील प्रकरण

III बी याच्या प्रयोजनासाठी, कलम ८ व ९ यांमध्ये अ) आर्थिक संस्था

आणि ब) बिगर बँकिंग संस्था यांच्या व्याख्येत फेरबदल नमूद केले आहेत.

आर्थिक व बिगर बँकिंग संस्थांच्या कर्ज गुंतवणुक किंवा इतर संलग्न

धोरणांवरील रिझर्व्ह बँकेच्या नियंत्रणासंबंधी सांविधिक तरतूदींच्या

व्याप्तिसमूह अ) सर्व सहकारी बँका, ब) सर्व कृषी पतसंस्था आणि क) सर्व

प्राथमिक कृषीतर पतसंस्था ज्या सहकारी बँका नाहीत, त्यांना वगळावे.

रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडिया अधिनियम आणि बँकिंग कंपनीज अॅक्ट

यामध्ये या प्रयोजनासाठी तयार केलेल्या इतर तरतूदींनुसार सहकारी बँका

परिणामकारकरित्या नियंत्रित केल्या जातील आणि म्हणून त्यांच्या संबंधित

कोणतीही वेगळी तरतूद करणे आवश्यक नाही. प्रस्तूत विधेयकातील विविध

तरतूदींच्या व्याप्तिसमूह कृषी पतसंस्था प्रायः वगळल्या आहेत. प्राथमिक

कृषीतर पत संस्था, ज्या सहकारी बँका नाहीत, यांचे खेळते भांडवल आणि

उलाढाल सापेक्षतेने अनुल्लेखनीय आहे, परिणामतः त्यांची कर्जे किंवा

आगाऊ दिलेल्या रकमा किंवा गुंतवणुक धोरणे यांवर नियंत्रण ठेवण्यासाठी

घ्यावे लागणारे कष्ट किंवा खर्च त्या योग्यतेचा नसेल.

कलम १० आणि ११ - बँकिंग कंपनीज अॅक्ट यासाठी आवश्यक असणाऱ्या दुरुस्त्यांबाबत प्रकरण III मध्ये तरतूद करण्यात आली आहे. कलम १० आणि ११ या कायद्याच्या वर्णनामध्ये फेरफार करण्याची आणि त्याच्या दीर्घ शिर्षकामध्ये व उद्देशिकेमध्ये विशिष्ट परिणामस्वरूप बदल करण्याची मागणी करतात. सदर अधिनियम, भविष्यात बँकिंग विनियमन अधिनियम, १९४९ असा संबोधला जावा, असे प्रस्तावित करण्यात आले होते. सदर बाब योग्यच होती कारण त्यांच्या तरतूदी, कंपनी अधिनियमांतर्गत समाविष्ट झालेल्या परंतू बँकिंग चा व्यवसाय करणा-या कंपन्यांपूरत्या मर्यादित नसतील.

अधिनियमाच्या भाग II अे, III आणि III अे आणि अधिनियमाच्या इतर भागांतील अशा तरतूदी ज्या सहकारी बँकांच्या समावेशन, व्यवस्थापन आणि परिसमापन यांच्याशी प्रत्यक्षपणे किंवा अप्रत्यक्षपणे संबंधित आहेत, ते वगळण्याचे प्रस्तावित करण्यात आले आहे कारण, सदरच्या भाग किंवा तरतूदी या, संविधानाच्या सातव्या अनुसूचीमधील विषयांच्या मध्यवर्ती किंवा समवर्ती यादीतील कोणत्याही नोंदीच्या व्याप्तिमधील सार व सारांश यामध्ये नाहीत

(जोर देऊन)

बँकर्स बुक्स पुरावा अधिनियम, १८९१ मधील तरतूदीमध्ये सदर तरतूदी सहकारी बँकांना लागू करण्यासाठी सदर तरतूदींसुद्धा यथोचितरित्या फेरबदल करण्यासाठी प्रस्तावित करण्यात आले होते.

बँकर्स बुक्स पुरावा अधिनियम १८९१ आणि बँकिंग कंपनीज (लिंगल प्रॅक्टिशनर्स क्लायंटस् अकाउंट) अधिनियम, १९४९ यांमध्ये यथोचितरित्या फेरबदल करण्याचे प्रस्तावित करण्यात आले आहे जेणेकरून विशिष्ट खात्यांसंबंधी पुराव्याच्या दृष्टीने किंवा संरक्षणाच्या दृष्टीने विशेष कार्यपद्धतीचा विस्तार होऊ शकेल किंवा सहकारी बँकांच्या संबंधाने होऊ शकेल किंवा सहकारी बँकांच्या संबंधाने भविष्यात उपलब्ध होऊ शकेल.

प्रस्तावित केल्यानुसार दुरुस्ती करावयाची तिसरी अनुसूचि, विहित नमुन्यांची ज्यांमध्ये सहकारी बँकांच्या तळेबंद आणि नफा - तोटा लेखा सुस्थितीत ठेवले पाहिजेत, अशा नमुन्यांची तरतूद करते. नंतरच्या अनुभवास अनुसरून, जर आवश्यक असेल तर, आणि या प्रयोजनासाठी यापूर्वीच विहित केलेल्या कार्यपद्धतीनुसार, सदर नमुन्यांमध्ये फेरबदल केले जावेत.

सहकारी बँकाना सुद्धा ताळेबंद व नफा - तोटा लेखा विवरण भारतीय रिझर्व्ह बँकेस सादर करणे आवश्यक होते.

२६) रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडिया अधिनियम सहकारी बँकांना लागू करण्यासाठी त्यामध्ये निरनिराळ्या दुरुस्त्या करण्यात आल्या. रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडिया अधिनियमामध्ये कलम २ च्या जागी कलम (b

i) योजून मध्यवर्ती सहकारी बँकेची व्याख्या दिली आहे. त्याचप्रमाणे कलम २ (b iii) आणि कलम २(b iv) हे योजून अनुक्रमे 'सहकारी बँक', 'सहकारी पतसंस्था' आणि सहकारी संस्था यांच्ा व्याख्या केल्या होत्या. रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडिया अधिनियम, १९३४ यामध्ये समाविष्ट केलेल्या प्रस्तूतच्या व्याख्या खाली नमूद केल्या आहेत.

bi) 'मध्यवर्ती सहकारी बँक' म्हणजे राज्यातील जिल्हयामधील प्रमुख सहकारी संस्थ जिचा प्राथमिक उद्देश, त्या जिल्हयामधील इतर सहकारी संस्थांना अर्थसहाय्य करणे हा आहे.

पूढे अशी तरतूद आहे की, जिल्हयामधील प्रमुख संस्थेच्या व्यतिरिक्त किंवा जेथे सदर जिल्हयामध्ये अशी कोणतीही प्रमुख संस्था नाही, तेथे, राज्य सरकार, कोणतीही एक किंवा अनेक सहकारी संस्था ज्या सदरच्या जिल्हयामध्ये इतर सहकारी संस्थांना अर्थसहाय्य करतात, त्यांना या व्याख्येच्या अर्थाप्रमाणे अभिप्रेत असल्याप्रमाणे, मध्यवर्ती सहकारी बँक अथवा बँका घोषित करू शकते,

bii) 'सहकारी बँक' म्हणजे राज्य सहकारी बँक, मध्यवर्ती सहकारी बँक आणि प्राथमिक सहकारी बँक

biii) 'सहकारी पत संस्था' म्हणजे अशी सहकारी संस्था जिचे प्राथमिक उद्दीष्ट तिच्या सभासदांना आर्थिक सोय (मदत) करणे आणि त्यामध्ये सहकारी जमीन गहाण बँकेचाही समावेश होतो.

biv) ' सहकारी संस्था म्हणजे अशी संस्था जी सहकारी संस्था अधिनियमांतर्गत किंवा सहकारी संस्थांशी संबंधित अशा इतर कोणत्याही अधिनियमांतर्गत, जो इतर कोणत्याही राज्यात अंमलात आहे अशा अधिनियमांतर्गत, नोंदणीकृत आहे किंवा मानीव नोंदणीकृत आहे.

प्राथमिक सहाकारी बँक याची व्याख्या कलम २(ciii) अंतर्गत आणि प्राथमिक पतसंस्था याची व्याख्या कलम २(civ) यामध्ये दिली आहे. सदर व्याख्या खाली नमूद केल्या आहेत.

ciii) 'प्राथमिक सहकारी बँक' म्हणजे प्राथमिक कृषी पतसंस्थे पेक्षा वेगळी सहकारी संस्था

1) जिचे प्राथमिक उद्दीष्ट किंवा प्राथमिक व्यवसाय हा बँकिंग व्यवसायाचे व्यवहार करणे हा होय.

2) जिचे भरणा झालेले भांडवल आणि राखीव निधी एक लाख रुपयांपेक्षा कमी नाही; आणि

3) जिच्या उपविधीनुसार इतर कोणत्याही सहकारी संस्थेला तिचे सभासद होण्याची परवानगी नाही;

c iv) 'प्राथमिक पत संस्था' म्हणजे प्राथमिक कृषी पतसंस्थेहून वेगळी अशी सहकारी संस्था

१) जिचे प्राथमिक उद्दीष्ट किंवा प्राथमिक व्यवसाय हा बँकिंग व्यवसायाचे व्यवहार करणे हा होय.

२) जिचे भरणा झालेले भांडवल आणि राखीव निधी एक लाख रुपयांपेक्षा कमी आहे;

आणि

३) जिच्या उपविधीनुसार इतर कोणत्याही सहकारी संस्थेला तिचे सभासद होण्याची परवानगी नाही.

खुलासा: - या कलमामध्ये किंवा कलम (c ii) किंवा कलम (c iii) यामध्ये नमूद केलेल्या कोणत्याही सहकारी संस्थेच्या प्राथमिक उद्दीष्ट किंवा प्रमुख व्यवसायासंबंधी एखादा वाद उत्पन्न झाल्यास बँकेतर्फे त्याचे निर्धारण अंतिम असेल.

सहकारी बँकाना रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडीया अधिनियम लागू

करण्यासाठी त्याच्या तरतुदींमध्ये इतर बदल करण्यात आले.

(अे) बँकिंग कंपनीज अॅक्ट १९४९, मध्ये निरनिराळ्या दुरुस्त्या करण्यात येऊन त्यास बी. आर. अॅक्ट, १९४९ असे नवीन नाव देण्यात आले. रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडीया अधिनियम व बी.आर. अॅक्ट, १९४९ या अधिनियमांच्या कार्यक्षेत्रून 'प्राथमिक कृषी पतसंस्था वगळण्यात आली होती. सहकारी जमीन गहाण बँका आणि भाग v यामध्ये विनिर्दिष्ट करण्यात आलेल्या प्रकारच्या आणि व्याप्ति असलेल्या सहकारी संस्था व्यतिरिक्त इतर कोणत्याही सहकारी संस्था.

बी.आर.अॅक्ट, १९४९ चे कलम ३ च्या बदली खाली नमूद केल्यानुसार कलम अंतर्भूत करण्यात आले.

३. या अधिनियमातील कोणतीही तरतूद

अ) प्राथमिक कृषी पतसंस्था;

ब) सहकारी जमीन गहाण बँक; आणि

क) भाग v मध्ये विनिर्दिष्ट करण्यात आलेल्या प्रकारच्या आणि व्याप्ति असलेल्या

सहकारी संस्थांव्यतिरिक्त इतर कोणतीही सहकारी संस्था.

(बी) बी.आर. अॅक्ट, १९४९ च्या विवादीत तरतूदी, विभिन्न तरतूदींमधील दुरुस्त्या/वगळलेल्या बाबी यांचा समावेश न करता, सुधारित स्वरूपात लागू करणे आवश्यक झाले कारण सदर तरतूदी समजून येण्यासाठी त्यामुळे काहीसे गुंतागुंतीचे झाले. केलेल्या संपूर्ण दुरुस्त्या ज्या सहकारी संस्थांना लागू होतात किंवा त्यासंबंधी आहेत तसेच सहकारी बँकांशी संबंधित आहेत त्या दुरुस्त्या जरी त्या जेथे जेथे आढळून येतात तेथे तेथे अधिनियमाच्या मुख्य तरतूदींमध्ये सुधारणा घडवून आणतात, तरीही त्या प्रकरण अ, कलम ५६ यामध्ये विनिर्दिष्ट करण्यात आल्या होत्या.

(सी) बी.आर.अॅक्ट, १९४९ च्या कलम ५६(अ) यांमध्ये अशी तरतूद करण्यात आली होती की, संपूर्ण अधिनियमांतर्गत, संदर्भानुसार दुसरा अर्थ अपेक्षित नसेल तर, बँकिंग कंपनी किंवा अशी कंपनी अशा संदर्भाचा सहकारी बँक असा संदर्भ लावण्यात यावा. कलम ५६(अ) (i) आणि (ii) याखाली उद्धृत केले आहेत.

५६) या कलमातील तरतूदी, तूर्तास अंमलात असल्याप्रमाणे, ज्याप्रमाणे त्या

सहकारी संस्थांना किंवा त्यांच्या बाबतीत लागू आहेत त्याचप्रमाणे त्या बँकिंग

कंपन्यांना किंवा त्यांच्या बाबतीत खालील फेरबदलाच्या अधीन राहून लागू



आहेत.

(अ) संदर्भानुसार दुसरा अर्थ अपेक्षित नसेल तर, या अधिनियमात सर्वत्र,

i) 'बँकिंग कंपनी' किंवा 'कंपनी' किंवा 'अशी कंपनी' अशा निर्देशाचा

सहकारी बँकेविषयी निर्देश असा अन्वयार्थ लावण्यात येईल.

ii) या अधिनियमाची सुरुवात असा निर्देशाचा, 'बँकिंग लाँज

(अॅप्लिकेशन टू को-आॅपरेटिव्ह सोसायटीज) अधिनियम, १९६४' ची

सुरुवात असा अन्वयार्थ लावण्यात येईल.

कलम २ मधील कलम ५६ (बी) च्या आधारे 'दी कंपनीज अॅक्ट, १९५६ असे शब्द व आकडे वगळण्यात आले होते. कलम ५ च्या खंड (सीसी) नंतर 'मध्यवर्ती सहकारी बँकस्' ची व्याख्या नंतर खंड (सीसीसी) मध्ये खालीलप्रमाणे नमूद करण्यात आली.

(सीसीसी) रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडिया अधिनियम, १९३४ मध्ये नमूद

केलेल्या अर्थानुसार 'मध्यवर्ती सहकारी बँक', 'सहकारी बँक' 'सहकारी

संस्था' 'संचालक', 'प्राथमिक कृषी पतसंस्था 'प्राथमिक सहकारी बँक',

'प्राथमिक पतसंस्था' आणि 'राज्य सहकारी बँक' यांना अनुक्रमे अर्थ प्रदान

केला जाईल.

डी) कलम ५ अ मध्येसहकारी बँकांच्या संबंधित सुधारणा करण्यात आल्या. कलम ५ अ मध्ये अशी

सुधारणा करण्यात आली की, बँकिंग लाँज (अॅप्लिकेशन टू को आॅपरेटिव्ह सोसायटीज)

अॅक्ट, १९६४ च्या प्रारंभापूर्वी अथवा प्रारंभानंतर, भाग अ च्या तरतूदी सहकारी संस्थांच्या उपविधि

किंवा करार, जरी तो नोंदणीकृत, निष्पादित किंवा पारित केलेला असेल तरीही त्यावर अभिभावी आणि अधिभावी ठरतील.

कलम ५अ चा उतारा याखाली नमूद केला आहे.

५ अे(१) बँकिंग लाँज (अॅप्लिकेशन टू को आॅपरेटिव्ह सोसायटीज) अॅक्ट, १९६४ च्या प्रारंभापूर्वी अथवा प्रारंभानंतर, सदर भागातील तरतूदींचा, यथास्थिती सहकारी संस्थेच्या उपविधींमध्ये किंवा सदर संस्थेने निष्पादीत केलेल्या करारामध्ये, किंवा सदर संस्थेने निष्पादीत केलेल्या करारामध्ये, जरी तो नोंदणीकृत, निष्पादीत किंवा पारित केलेला असेल किंवा सर्वसाधारण सभेमध्ये तिने पारित केलेल्या ठरावामध्ये किंवा सदर संस्थेच्या संचालक मंडळाने किंवा इतर मंडळ ज्यांच्यावर तिच्या कारभाराचे व्यवस्थापन सोपवले आहे अशा मंडळाने पारित केलेल्या ठरावामध्ये, काहीही विसंगत तरतूदींचा समावेश असला तरिही, त्यांवर प्रभाव असेल.

२) वर नमूद उपविधि, करार किंवा ठराव, यथास्थिती, यांमधील तरतूद, या भागाच्या तरतूदींना बाधक असतील त्या मर्यादेपर्यंत निरर्थक होतील.

इ) बी. आर. अॅक्ट, १९४९ च्या भाग अ मधील कलम ५६(९) अन्वये सहकारी संस्था/बँकेच्या विस्तारा- पर्यंत आणि त्या मर्यादेपर्यंत कलम ६(१)(ब) यामध्ये खालील सुधारणा करण्यात आली 'परंतू कंपनीचे व्यवस्थापकिय दलाल किंवा सचिव आणि खजिनदार यांचा व्यवसाय वगळून' हे वगळले जाईल.

खंड (क) यामध्ये 'कंपनी' या शब्दानंतर 'सहकारी संस्था' हा शब्द समाविष्ट केला जाईल.

एफ) कलम ६(१) मधील खंड (क) यामध्ये 'सहकारी संस्था' हे शब्द 'कंपनी'या शब्दानंतर समाविष्ट करण्यात आले. सहकारी संस्थेस सहकारी बँक असे संबोधण्यासाठी खालील कलम बदली ठेवले गेले.

७) (१) सहकारी बँकेव्यतिरिक्त कोणत्याही सहकारी संस्थेने 'बँक' 'बँक व्यवसायी' किंवा 'बँक व्यवसाय' हे शब्द त्या संस्थेच्या नावाचा भाग म्हणून वापरू नये आणि कोणतीही सहकारी संस्था, वरील नमूद शब्दांपैकी किमान एखादा तरी शब्द तिच्या नावाचा एक भाग म्हणून वापरत नाही तोपर्यंत ती संस्था भारतामध्ये बँक व्यवसाय करू शकत नाही.

२) या कलमातील कोणताही भाग,

अ) प्राथमिक पतसंस्था, किंवा

ब) सहकारी बँका किंवा सहकारी जमीन गहाण बँका यांच्या परस्पर हिताच्या संरक्षणासाठी स्थापन झालेली सहकारी संस्था, यांस लागू होत नाही.

(भर दिलेला)

जी) सहकारी बँकांच्या प्रयुक्तिसाठी कलम ११ बदलण्यात आले. कलम ११ (११) चा कारणापूरता भाग खालील नमूद केल्यानुसार आहे.

११) (१) तूर्तास अंमलात असलेल्या सहकारी संस्थांशी संबंधित असलेल्या कोणत्याही अधिनियमात अंतर्भूत असले तरीही, कोणतीही

सहकारी बँक, जिच्या एकूण भरणा झालेल्या भांडवलाची आणि राखीव निधीची एकूण किंमत रुपये एक लाखापेक्षा कमी नाही, भारतामध्ये बँक व्यवसाय सुरु करू शकत नाही. अथवा चालवू शकत नाही.

एच) कलम १८ बदलण्यात आला, ज्यानुसार राखीव रोख रकम सांभाळण्याची तरतूद करण्यात आली. रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडिया अधिनियमाच्या दुस-या अनुसूचीमध्ये समाविष्ट आहे अशा राज्य सहकारी बँक नसलेल्या, प्रत्येक सहकारी बँकेने, भारतामध्ये राखीव रोख रक्कम म्हणून रकमेच्या ३ टक्के बाळगावी. कलम १८ चा कारणापूरता भाग खाली नमूद केल्यानुसार आहे.

१८) प्रत्येक सहकारी बँक, जी तूर्तास रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडिया बँक अधिनियम १९३४ यामध्ये समाविष्ट आहे, ती भारतामध्ये, स्वतःजवळ राखीव रोख रक्कम किंवा रिझर्व्ह बँक किंवा भारतीय स्टेट बँक अथवा संबंधित राज्याच्या राज्य सहकारी बँकेत किंवा केंद्र सरकारने यासाठी अधिसूचीत केलेल्या इतर कोणत्याही बँकेत उघडलेल्या चालू खात्यात किंवा प्राथमिक सहकारी बँकेच्या बाबतीत, संबंधित जिल्हयाच्या मध्यवर्ती सहकारी बँकेत किंवा स्वतःजवळ भागशः अशा खात्यात रकमेच्या स्वरूपात आणि भागशः अशा खात्यात किंवा खात्यांमध्ये अशी रकम जी तिच्या भारतामधील वेळ आणि मागणीचे उत्तरदायित्वाच्या एकूण रकमेतील किमान तीन टक्के रक्कम स्वतःजवळ बाळगेल आणि प्रत्येक महिन्याच्या १५ तारखेपूर्वी, मागील महिन्यातील प्रत्येक आठवड्याच्या शुक्रवारी तिने धारण

केलेल्या वेळ आणि मागणीच्या उत्तरदायित्वाचे तपशीलाचे विवरणपत्र भारतीय रिझर्व्ह बँकेस पाठवेल किंवा अशा एखादया शुक्रवारी जर परक्राम्य लेख अधिनियमांतर्गत सार्वजनिक सुट्टी असल्यास आदल्या कामकाजाच्या दिवशी, तिचे त्या दिवशीचे व्यवहार बंद केल्यानंतर पाठवेल.'

आय)सहकारी संस्थांना लागू करण्यासंबंधित कलम १९ बदलले गेले. कलम १९ चा कारणापूरता उतारा खालीलप्रमाणे आहे.

१९) कोणतीही सहकारी बँक, रिझर्व्ह बँकेने त्या संबधात विनिर्दिष्ट केलेल्या मर्यादेपर्यंत आणि अशा अटीच्या अधीन राहून इतर कोणत्याही सहकारी संस्थेत भाग धारण करणार नाही.

रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडिया यांनी उपबंधित केलेल्या बँकांशिवाय इतर सहकारी संस्थांमध्ये भाग (शेअर्स) धारण करण्यावर कलम १९ अन्वये निर्बंध घालण्यात आला.

जे) बी. आर. अधिनियम, १९४९ मधील कलम २२, सहकारी बँकांना लागू करण्याच्या तरतूदींमध्ये सुधारणा केल्यानुसार, अन्वये अशी तरतूद करण्यात येते की कोणतीही सहकारी संस्था, ती प्राथमिक पतसंस्था किंवा सहकारी बँक असल्याशिवाय तसेच तिने रिझर्व्ह बँकेने जारी केलेली अनुज्ञप्ती (लायसन्स) धारण केल्याशिवाय भारतामध्ये बँकिंग व्यवसाय करू शकत नाही. म्हणजेच, फक्त प्राथमिक पतसंस्था भारतामध्ये बँकिंग व्यवसाय करू शकत होती आणि रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडिया यांनी जारी केलेली अनुज्ञप्ती धारण करू शकत होती. सहकारी बँकांना लागू असणा-या संदर्भातील, कलम २२ यातील पोटकलम (१) आणि (२) च्या तरतूदी खालीलप्रमाणे बदलल्या आहेत.

(०) कलम २२ मध्ये -

(i) पोटकलम (१) आणि (२) च्या जागी खालीलप्रमाणे पोटकलम योजला जाईल.

(१) खाली नमूद केल्यानुसार, कोणतीही सहकारी संस्था, ती

अ) प्राथमिक सहकारी बँक

ब) एक सहकारी बँक असून रिझर्व्ह बँकेस योग्य वाटतील अशा अटींना अधीन राहून, रिझर्व्ह बँकेने जारी केलेली अनुज्ञप्ती धारण करते, असे असल्याशिवाय भारतामध्ये बँकिंग व्यवसाय करू शकत नाही.

पुढे अशी अट घालून देण्यात येत आहे की, या पोटकलमातील कोणतीही तरतूद सहकारी संस्थेस अशी प्राथमिक पतसंस्था किंवा सहकारी बँक जी बँकिंग लॉज (अॅप्लिकेशन टू को ऑपरेटिव्ह सोसायटीज) अधिनियम, १९६४ च्या प्रारंभापासून एक वर्षाच्या कालावधीपर्यंत बँकिंग व्यवसाय करीत असेल, तिला लागू असेल.

२) प्रत्येक सहकारी संस्थे जी बँकिंग लॉज (अॅप्लिकेशन टू कोऑपरेटिव्ह सोसायटीज) अधिनियम, १९६४ च्या प्रारंभाच्या दिनांकाला सहकारी बँक म्हणून व्यवसाय करीत असेल, ती अशा प्रारंभाच्या दिनांकापासून तीन महिने पूर्ण होण्यापूर्वी; प्रत्येक प्राथमिक पतसंस्था, जी अशा प्रारंभानंतर प्राथमिक संस्था बनते, ती प्राथमिक सहकारी बँक

बनण्याच्या दिनांकापासून तीन महिने पूर्ण होण्यापूर्वी आणि प्राथमिक पतसंस्थेपेक्षा वेगळी सहकारी संस्था यांनी भारतामध्ये बँकिंग व्यवसाय सुरु करण्याआधी, रिझर्व्ह बँकेकडे या कलमांतर्गत अनुज्ञप्तीसाठी लेखी अर्ज करावा.

त्यानंतर अशी अट आहे की, पोटकलम (१) यातील खंड (ब) मधील कोणतीही तरतूद, बँकिंग लाँज (अॅप्लिकेशन टू को-ऑपरेटिव्ह सोसायटीज) अधिनियम, १९६४, च्या प्रारंभाच्या दिनांकास, सहकारी संस्थेस, सहकारी बँक म्हणून व्यवसाय करण्यास आणि एक प्राथमिक पतसंस्था जी अशा प्रारंभानंतर प्राथमिक बँक बनते, तिस जोपर्यंत या कलमानुसार अनुज्ञप्ती दिली जात नाही तोपर्यंत किंवा रिझर्व्ह बँकेकडून लेखी सूचनेद्वारे, जोपर्यंत अनुज्ञप्ती दिली जाणार नाही असे कळवले जात नाही तोपर्यंत मनाई करत नाही असे मानण्यात येईल.

(भर दिलेला)

(के) कलम २३ च्या पोटकलम (१) अन्वये, जेथवर सहकारी बँकांना लागू होते तेथवर नवीन व्यवसाय चालू करण्यास व्यापारबंदी घालण्यात आली. अशाप्रकारे

१) रिझर्व्ह बँकेची पूर्वपरवानगी न घेता कोणतीही सहकारी बँक नवीन व्यवसायाची जागा उघडू शकत नाही किंवा तिची सध्याची व्यवसायाची जागा, त्याच शहरात, नगरात किंवा गावात नसेल तर बदलू शकत नाही.

कलम २९ आणि ३० बदली करून, प्रत्येक सहकारी बँकेस तिचे लेखे आणि ताळेबंद भारतीय रिझर्व्ह बँकेस सादर करणे आवश्यक करण्यात आले. कलम ३५ अन्वये, भारतीय रिझर्व्ह बँकेस, प्राथमिक सहकारी बँकेचे परिक्षण करण्याचे अधिकार प्रदान करण्यात आले. कलम ३५ अ (१) (क)यामध्ये 'बँकिंग कंपनी' या शब्दानंतर 'कोणत्याही सहकारी बँकेचा बँकिंग व्यवसाय' हे शब्द बदली केले गेले. तसेच ताळेबंद, नफा आणि तोट्याचे विवरणपत्र आणि मालमत्ता व संपदायांचे विवरणपत्र सादर करण्यासाठी नमूने विहित करण्यात आले.

अशा रितीने, असे उघडपणे दिसून येते की बँकिंग व्यवसायात व्यवहार करणा-या प्राथमिक पतसंस्थेवर भारतीय रिझर्व्ह बँकेद्वारे सखोल आणि व्यापक नियंत्रणाची तरतूद करण्यात आली आहे. बी. आर. अॅक्ट, १९४९ च्या तरतूदींअन्वये, भारतीय रिझर्व्ह बँकेकडून अनुज्ञप्ती प्राप्त केल्याशिवाय, कोणत्याही सहकारी बँकेस, व्यवसाय करता येणार नाही. सहकारी बँकांचे अस्तित्व रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडिया अॅक्ट तसेच बी. आर. अॅक्ट, १९४९ यांवर अवलंबून असते व त्यांचे नियमन वरील कायद्यांद्वारे केले जाते. वरील विधिविधान भारताच्या संविधानामधील यादी I मध्ये नोंद क्र. ३८ आणि ४५ यांमध्ये दिलेले आहे.

२७) पूढे विवेचन करण्याअगोदर, सरफेसी अधिनियमांतर्गत असलेल्या तरतूदींचा विचार करणे आवश्यक आहे. सुरक्षितता व पुनर्रचना विनियमित करण्यासाठी आणि प्रतिभूतीच्या हिताच्या आणि त्यांच्याशी संबंधित आनुषंगिक प्रकरणांच्या अंमलबजावणींसाठी विधिविधानित करण्यात आले आहे. असे विचारात घेण्यात आले होते की बँकांना मालमत्तेचा ताबा घेऊन त्या विकण्यासाठी अधिकार नाहीत. वाणिज्यिक व्यवहारांशी संबंधित विधि यंत्रणेने बदलत्या वाणिज्यिक व्यवसायांशी आणि आर्थिक



क्षेत्रामधील सुधारणांशी आपला वेग कायम ठेवला नाही. उद्दीष्टे व कारणांचे विवरणातील संबंधित भाग खाली नमूद केला आहे.

### उद्दीष्ट आणि कारणांचे विवरण.

अर्थव्यवस्था वेगाने विकसित करण्याच्या भारताच्या प्रयत्नांमध्ये आर्थिक क्षेत्र कळीची शक्ति आहे. जेव्हा भारतातील बँकिंग उद्योग चढत्या क्रमाने आंतरराष्ट्रीय धोरणाच्या नियमांचे आणि लेखांकन पद्धतींचे अनुपालन करीत असताना, काही अशी विशिष्ट क्षेत्रे आहेत त्यांमधील बँकिंग आणि आर्थिक क्षेत्रे यांची, जगातील आर्थिक बाजारपेठेतील इतर सहभागी संस्था यांच्या तुलनेत समतोलेल स्तरावरील क्षेत्रे नाहीत. बँका आणि आर्थिक संस्था यांच्या आर्थिक संपदांची सुरक्षितता सुकर करण्यासाठी कोणतीही कायदेशीर तरतूद नाही. त्यानंतर आंतरराष्ट्रीय बँकांना असलेल्याप्रमाणे भारतातील बँका आणि आर्थिक संस्था यांना प्रतिभूति ताब्यात घेऊन विकण्याचे अधिकार नाहीत. आपली सध्याची वाणिज्यिक व्यवहारांसंबंधीच्या कायदेशीर चौकटीने बदलत्या वाणिज्यिक प्रथा आणि आर्थिक क्षेत्रातील सुधारण यांच्या गतीशी जुळवून घेतले नाही आणि याची परिणती थकित कर्जाच्या मंद गतीने वसुलीत झाली तसेच बँका आणि आर्थिक संस्थांच्या नाँन-परफॉर्मिंग संपदांचा स्तर वाढण्यात झाली. केंद्रसरकारने बँकिंग क्षेत्रातील बदल

तपासण्यासाठी गठित केलेल्या नरसिंहम समिती । आणि ॥ व अंध्यारुजिना समितीने कायदेपद्धतीमध्ये या विषयांबाबत बदल करण्याची गरज असल्याचा विचार केला. या समित्यांनी, इतर गोष्टींबरोबरच, सुरक्षिततेसाठी आणि बँकांना व आर्थिक संस्थांना प्रतिभूति ताब्यात घेऊन न्यायालयांच्या मध्यस्थीशिवाय विकण्यासाठी शक्ति प्रदान करण्याकरीता एक नवीन विधिविधान अंमलात आणण्याची सूचना केली. या सूचनांवर कृती करुन आर्थिक मत्तांची सुरक्षितता व पुनर्रचना आणि प्रतिभूतिंच्या हिताची अंमलबजावणी वटहुकुम २००२ दिनांक २१ जून, २००२ रोजी, आर्थिक मत्तांच्या सुरक्षिततेचे आणि पुनर्रचनेचे तसेच प्रतिभूति हितांच्या अंमलबजावणीचे तसेच त्यासंबंधीच्या किंवा त्याच्याशी आनुषंगिक प्रकरणांचे विनियमन करण्यासाठी, प्रख्यापित करण्यात आला. सदर अध्यादेशाच्या तरतूदींत बँका व वित्तीय संस्था यांना दिर्घ मुदतीच्या मत्तांचे संपादन करणे, रोकड सुलभतेचे, न जुळणा-या मत्ता व दायित्वे यांचे व्यवस्थापन आणि अधिकारांचा वापर करुन प्रतिभूति ताब्यात घेणे, त्या विकणे आणि बुडित कर्जांच्या वसुलीसाठी किंवा पुनर्रचनेसाठी उपाययोजनांचा अवलंब करुन बुडीत कर्जे कमी करणे यांसाठी सहायभूत झाल्या.

२) आता सदर अध्यादेशाचे विधेयकाद्वारे पुनःस्थापन करण्याचे प्रस्तावित केले आहे, ज्यामध्ये इतर गोष्टीसोबत अध्यादेशाच्या खालील तरतूदी आहेत.

जी) प्रतिभूती व्याजाची व्याख्या करणे, कारण कोणत्याही प्रकारची प्रतिभूति ज्यामध्ये गहाण आणि कोणत्याही बँकेने अथवा वित्तीय संस्थेने केलेल्या अर्थसहायाच्या परतफेडीसाठी दिलेल्या अचल मालमत्तेवरील बोजा यांचा समावेश आहे.

एच) बँका व वित्तीय संस्था यांना, वित्तीय सहाय्यासाठी देण्यात आलेल्या प्रतिभूति, पैसे परत देण्यास कसूर केल्यास, त्या ताब्यात घेणे, विकणे, भाड्याने देणे किंवा त्याचे व्यवस्थापन ताब्यात घेणे. म्हणजेच रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडिया यांनी वेळोवेळी जारी केलेले निर्देश अथवा मार्गदर्शक तत्वे यांनुसार कर्ज घेणा-याच्या खात्याचे बुडीत कर्जे असे वर्गीकरण.

२८) सरफेसी अधिनियमाच्या कलम १३ अनुसार अधिनियमाच्या तरतूदींअन्वये बँक प्रतिभूति व्याजाचे, न्यायालय अथवा न्यायाधिकरणाच्या हस्तक्षेपाशिवाय प्रवर्तन करू शकते आणि तसेच ऋण वसुली न्यायाधिकरण यांच्याकडे अपील दाखल करण्याची तरतूद आहे आणि कलम १७ ऋण वसुली न्यायाधिकरणाकडे केलेल्या कारवाई विरुद्ध अपील अर्ज सादर करण्याच्या अधिकाराची तरतूद आहे. अशा प्रकारे ऋण वसुली न्यायाधिकरण हे आर. डी. बी. अधिनियम १९३३ अंतर्गत घटित झाले आहे.

२९) बँक व बँकिंग या संज्ञांचे, ज्यांची व्याख्या सरफेसी अधिनियमाच्या अनुक्रमे कलम २(१)(क) यांमध्ये दिली आहे, त्यांचे मर्म पुढीलप्रमाणे आहे.

२) व्याख्या - १) या अधिनियमात संदर्भानुसार दुसरा अर्थ अपेक्षित नसेल तर.

सी) बँक म्हणजे -

- i) एक बँकिंग कंपनी; किंवा
- ii) एक तत्सम नवीन बँक; किंवा
- iii) भारतीय स्टेट बँक; किंवा
- iv) एक दूय्यम बँक;
- iv अे) एक बहू-राज्यीय सहकारी बँक; किंवा
- v) अशी अन्य बँक जी केंद्र सरकार, अधिसूचनेद्वारे या कायदयाच्या हेतूसाठी, विनिर्दिष्ट करु शकेल, अशी अन्य बँक.

-----

डी) 'बँकिंग कंपनीला' बँकिंग विनियमन अधिनियम १९४९ (१०/१९४९) च्या कलम ५ मधील खंड (ब) मध्ये देण्यात आलेला अर्थ असावा.

३०) सरफेसी अधिनियमातील कलम २(१)(सी)(v) अंतर्गत प्रदान केलेल्या अधिकारांचा वापर करुन वित्त व कंपनी व्यवहार मंत्रालयाने दिनांक २८/१/२००३ एक अधिसूचना जारी केली ज्यामध्ये सरफेसी अधिनियमासाठी बी. आर. अॅक्ट च्या कलम ५, खंड (सी सी); यामध्ये परिभाषित केल्यानुसार सहकारी बँकेला विनिर्दिष्ट केले होते. खालीलप्रमाणे अधिसूचना जारी करण्यात आली होती.

एस. आे. १०५ (इ) वित्तीय मत्तांचे प्रतिभूतिकरण व पूनर्रचना आणि प्रतिभूति व्याजाची अंमलबजावणी अधिनियम, २००२ (५४/२००२) च्या कलम २, पोटकलम (१), खंड (सी) च्या बाब (v) अन्वये प्रदान करण्यात आलेल्या अधिकारांचा वापर करुन, केंद्र सरकार,

याद्वारे, वित्तीय मत्तांचे प्रतिभूतिकरण व पुनर्रचना आणि प्रतिभूति व्याजाची अंमलबजावणी अधिनियम, २००२ (५४/२००२) च्या प्रयोजनासाठी, बँकिंग विनियमन अधिनियम, १९४९ (१०/१९४९) च्या कलम ५, खंड (सी सी) ; यामध्ये परिभाषित केल्यानुसार, 'सहकारी बँकेस' 'बँक' असे विनिर्दिष्ट करित आहे.

३१) सरफेसी अधिनियमाच्या कलम २(१)(सी) यामध्ये प्रतिभूति व्याजाची अंमलबजावणी व ऋणवसुली अधिनियम (सुधारणा) अधिनियम, २०१२ (क्र. १/२०१२) याद्वारे, दिनांक १५/१/२०१३ पासून ' बहुराज्यीय सहकारी बँक' विधिसंस्थापित करून पुढील सुधारणा करण्यात आल्या आहेत. सरफेसी अधिनियमाच्या इतर तरतुदींमध्ये सुध्दा सुधारणा करण्यात आल्या. त्यासारखीच सुधारणा, आर. डी. बी. अधिनियम, १९९६ च्या कलम २(डी) मध्ये खंड (vi) 'एक बहुराज्यीय सहकारी बँक' चा समावेश करून करण्यात आली. कलम २(डी) खाली नमूद केला आहे.

२. व्याख्या - सदर अधिनियमात, संदर्भानुसार दुसरा अर्थ अपेक्षित नसेल तर -

डी) बँक म्हणजे -

- i) एक बँकिंग कंपनी;
- ii) तत्सम नवीन बँक;
- iii) भारतीय स्टेट बँक;
- iv) दुय्यम बँक; किंवा
- v) प्रादेशिक ग्रामीण बँक;

vi) बहुराज्यिय सहकारी बँक;

32) भारताच्या संविधानातील सातव्या सूचीमधील सूची । नोंद ४४ अन्वये दिलेल्या अधिकाराचा वापर करून म. रा. स. सं. अधिनियम २००२ अधिनियमित करण्यात आला आणि म्हणून आपणास राज्यामधील सहकारी बँकासंदर्भात संसदेची वैधानिक क्षमता तपासून पहावी लागेल. संसदेची म. रा. स. सं. अधिनियम, २००२ संदर्भातील वैधानिक क्षमता हा वाद विषय नाही.

### बँकिंगचा अर्थ

33) महत्वाचा वादविषय हा भारताच्या संविधातील सातव्या अनुसूचिमधील सुची । नोंद क्र. ४५ यामध्ये वापरलेला 'बँकिंग' चा अर्थ हा आहे. बँक व बँकिंग यांचा अर्थ समजणे आवश्यक आहे. संविधान प्रख्यापित होण्याअगोदर, गतकालीन बँकिंग कंपनी अधिनियम, १९४९ याद्वारे बँकिंग चे काम पाहिले जात असे. त्याचा सहकारी संस्थांनी चालवलेल्या सहकारी बँकापर्यंत विस्तार झाल्यानंतर त्यास बी. आर. अधिनियम असे नवे नाव देण्यात आले. आपण बी. आर. अधिनियम १९४९ अंतर्गत बँकिंगची व्याख्या विचारात घेण्याआधी 'बँक' आणि 'बँकिंग' यांची व्याख्या लक्षात घेणे आवश्यक आहे. सामान्यपणे बँक म्हणजे कोणतीही अशी आस्थापना जी बँक व्यवसाय करते. 'बँक' हा शब्दप्रयोग अनेक अधिनियमांमध्ये परिभाषित करण्यात आला आहे. संक्षिप्त ऑक्सफर्ड इंग्रजी शब्दकोशात 'बँक' या संज्ञेची व्याख्या खाली नमूद केल्यानुसार आहे.

'बँक' .एन. १ एक अशी वित्तीय आस्थापना जी ग्राहकांनी गुंतवणुकीसाठी

ठेव म्हणून ठेवलेल्या पैशांचा उपयोग करते, आवश्यकतेनुसार पैसे देते,

व्याजाने कर्ज देते आणि चलनाचा विनिमय करते.

संक्षिप्त ऑक्सफर्ड इंग्रजी शब्दकोशात बँकिंग शब्दाची व्याख्या खालीलप्रमाणे आहे.

**'बँकिंग. एन.** – बँकेने केलेला व्यवसाय अथवा बँकेने देऊ केलेल्या सेवा.

ब्लॅकस् लॉ डिक्शनरी च्या ९ व्या आवृत्तीमध्ये बँकिंग म्हणजे बँकेने अथवा बँकेबरोबर केलेला व्यवसाय. बँकेची व्याख्या खालीलप्रमाणे केली आहे.

**बँक** (१५ सी) १. ठेव, कर्ज, विनिमय किंवा नोट प्रचालन आणि निधिंचे पारषण यासाठी असलेली वित्तीय संस्था; विशेषतः फेडरल रिझर्व्ह सिस्टिमची सदस्य. प्रतिभूति अधिनियमांतर्गत बँक या संज्ञेमध्ये कोणत्याही वित्तीय संस्थेचा मग ती विधिसंस्थापित असेल अथवा नसेल, समावेश होतो आणि जी संस्था संघीय अथवा राज्य अधिनियमांतर्गत व्यवसाय करते. जर संस्थेच्या व्यवसायाचा मुख्य भाग ठेवी घेणे किंवा राष्ट्रीयीकृत बँकांना दिलेल्या विश्वासाश्रित शक्तिसंदूश शक्तिंचा वापर करणे हा असेल आणि जर सदर संस्थेचे पर्यवेक्षण व तपासणी ही राज्य किंवा संघीय बँकिंग प्राधिका-यांकडून; किंवा धारकाकडून, किंवा संरक्षकाकडून किंवा वरील संस्थांच्या परिसमापित एजन्टकडून केले जाते. 15 USCA 78 C (a)(6)

[cases : Banks and banking 2, 232, 289, 359]

2) असे कार्यालय जेथे अशी आस्थापना व्यवहार चालवते.

बँका भिन्न प्रकारच्या असू शकतात उदाहरणार्थ सहकारी बँक, संग्राहक बँक, वाणिज्यिक बँक, परिरक्षक बँक, निक्षेपस्थानी बँक, आदेशिती बँक, संघीय गृहकर्ज बँक, संघीय भूमि बँक, माध्यम बँक,

गुंतवणुक बँक, परस्पर बचत बँक, राष्ट्रीयकृत बँक, परक्राम्य बँक, बिगर सदस्य बँक, अधिदान बँक, बचत आणि कर्ज बँक, बचत बँक.

वेगवेगळ्या अधिनियमांमध्ये 'बँक' या संज्ञेची व्याख्या दिलेली आहे

'बँक' या संज्ञेशी संबंधित वेगवेगळ्या अधिनियमांमध्ये त्याची व्याख्या नमूद केलेली आहे.

३४) 'रिझर्व्ह बँक' या संज्ञेची व्याख्या कलम ५ (१) यामध्ये दिली आहे. ती म्हणजे रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडिया अधिनियम, १९३४ (२/१९३४) च्या कलम ३ अन्वये स्थापित झालेली भारतीय रिझर्व्ह बँक कलम ५(एच अे) यामध्ये दिलेल्या व्याख्येनुसार 'राष्ट्रीय बँक' म्हणजे कृषी आणि ग्रामीण विकास अधिनियम, १९८१ अन्वये स्थापन झालेली राष्ट्रीय कृषी आणि ग्रामीण विकास बँक कलम (एन सी) यामध्ये दिलेल्या भारतीय स्टेट बँकेच्या व्याख्येप्रमाणे, भारतीय स्टेट बँक अधिनियम, १९५५ (२२३/१९५५) च्या कलम ३ अन्वये स्थापन झालेली भारतीय स्टेट बँक.

३५) सुचि । च्या नोंद क्र. ४५ मध्ये उपयोगात आणलेली 'बँकिंग' ही संज्ञा, रुस्तम कावसजी कूपर (सुप्रा) या प्रकरणामध्ये विचारार्थ आली ज्यामध्ये प्रस्तुत न्यायालयांच्या ११ न्यायाधीशांच्या खंडपिठाने 'बँकिंग' या प्रश्नावर विचार केला आणि त्यावर विचार व्यक्त केले.

'२७. महाराष्ट्र शासन व जम्मू व काश्मिर शासन यांच्यातर्फे हस्तक्षेप करणारे

श्री. सेटलवाड यांनी असा युक्तिवाद केला की संसद २२/१९६९ चा

अधिनियम विधिविधानित करण्यास सक्षम आहे कारण अधिनियमाचा

वादविषय 'व्यापारी महामंडळाचे आणि त्यांना सहायक व आनुषंगिक

प्रकरणांचे विनियोजन आणि सातव्या अनुसूचितील सूची । यामधील नोंदी क्र.



४३ आणि ४४ याद्वारे त्याचा समग्र खुलासा, कायम करता येत नाही. नोंद क्र.४३ यामध्ये बँकिंग कंपनी यांसह व्यापारी महामंडळे यांचे समावेशन, विनियमन व परिसमापन यांचा उहापोह केलेला आहे. महामंडळाच्या व्यवसायाचे विनियमन करणारा कायदा हा महामंडळाच्या विनियमासंबंधी कायदा नाही. सूचि I मधील व्यापार आणि वाणिज्य संबंधिच्या नोंदी या नोंद क्र. ४१ व ४२ या आहेत. पुन्हा यादी I यामधील अनेक नोंदी वाणिज्यिक स्वरूपाच्या कामांसंबंधी आहेत. नोंद क्र. ४५ - बँकिंग ; नोंद क्र. ४६ - विनियमपत्र (हुंडी), 'धनादेश', वचनचिठ्ठी' आणि इतर तत्सम लेख; नोंद क्र.४७ - 'विमा'; नोंद क्र. ४८' रोखे विनियम व वायदे बाजार; नोंद क्र. ४९ - 'एकस्व (पेटंट), नवशोध आणि संकल्पचित्र, सूचि II मध्ये वाणिज्यिक तसेच बिगर वाणिज्यिक प्रकारच्या कामांसंबंधित नोंदी आहेत. नोंद क्र.२१ 'मत्स्यव्यवसाय'; नोंद क्र. २४' उद्योग नोंद क्र.२५. 'गॅस आणि गॅसविषयक कामे'; नोंद क्र. २६ - व्यापार आणि वाणिज्य' ; नोंद क्र.३० - 'पैसे उसने देणे' (सावकारी) व 'सावकार' ; नोंद क्र.३१ - 'पांथगृह आणि 'पांथगृह परिरक्षण' नोंद क्र. ३३ - रंगभूमि व नाट्यमय प्रयोग, चित्रपट इ. राज्य विधानमंडळ त्या नोंदीसंबंधित वादविषयांवर फक्त जेव्हा सदरची कार्ये महामंडळांनी नाही तर व्यक्तींनी केलेली असतील तेव्हा विधिविधानित करण्यास सक्षम आहे या युक्तिवादावर रुकार देऊ शकत नाही.

३१. 'बँकिंग विनियमन अधिनियम, १९४९' या व्यतिरिक्त इतर कोणत्याही भारतीय संविधिंमध्ये 'बँकिंग' या शब्दाची व्याख्या दिलेली नाही. त्याचे पुनःस्मरण करते येईल की, सदर अधिनियमाच्या कलम ५(ब) अन्वये 'बँकिंग' म्हणजे गुंतवणुक किंवा कर्ज देणे यांसाठी वापरण्याकरीता, लोकांकडून जमा रकमेच्या स्वरूपात पैसे स्विकारणे आणि जी रक्कम मागणी केल्यानंतर परत करण्याजागी असेल व जी रक्कत धनादेश, धनाकर्श इ. मार्गांनी काढता येते. सदर व्याख्येमध्ये इतर वाणिज्यिक कामांचा, ज्यामध्ये बँकिंग संस्था काम करत असेल, समावेश नाही.

३२. श्री. पालखीवाला यांनी त्यांच्या म्हणण्याच्या पुष्टयर्थ, कॉमनवेल्थ ऑफ ऑस्ट्रेलिया विरुद्ध बँक ऑफ न्यू वेल्स एल. आर. (१९५०) ए. सी. २३५ यामधील लॉर्ड पोर्टर यांच्या विचारांचा आधार घेतला आहे. त्यानुसार, बँकिंगमध्ये जमा आणि जमा रक्कम वर्ग करणे, कर्जे बनवणे, गुंतवणुकींची खरेदी करणे व विल्हेवाट लावणे, व इतर समान व्यवहार यांचा समावेश होतो. तसेच त्यांनी हाल्सवरील लॉज ऑफ इंग्लंड, ३ री आवृत्ती खंड २, अनुच्छेद २७०, पान नं. १५० व १५१ याचाही आधार घेतला आहे. त्यानुसार,

'बँकर' (बँक व्यवसायी) म्हणजे वैयक्तिक भागीदारी किंवा महामंडळ, ज्यांचा एकमेव किंवा प्रधान व्यवसाय 'बँकिंग' म्हणजेच चालू किंवा ठेव

खात्यांतर्गत पैसे स्विकारणे आणि ग्राहकांनी काढलेल्या धनादेशांची रक्कम अदा करणे आणि ग्राहकांनी रक्कम अदा केलेले धनादेश जमा करणे.

आणि पान क्र. १५१ वरील तळटीप क्र. (जी) यानुसार

'आजच्या घडीला बँका इतर अनेक कामे हाती घेत असतात. उदा. अधिवासी देयकांचे अधिदान, मौल्यवान वस्तुंचा ताबा, हुंडया वटवणे, व्यवस्थापक व विश्वस्त व्यवसाय, किंवर शेअर्स विनिमय व्यवसायासंबंधी कामे आणि बँकांना विवक्षित वित्तीय अधिनियमांअन्वये असलेली कामे. X X X ."

ही कामे निश्चितच बँकिंग व्यवसाय नाहीत.

३३. महान्यायप्रतिनिधी (अॅटॉर्नी जनरल) यांनी असे सांगितले की सूचि । मधील नोंद क्र. ४५ अन्वये 'बँकिंग' ही संज्ञा म्हणजे पाश्चिमात्य कार्यपद्धती भारतामध्ये प्रस्तुत केल्यापासून, बँकिंग व्यवसाय करणा-या संस्था, बँकिंग विनियमन अधिनियमातील कलम ५(बी) यामध्ये परिभाषित करण्यात आलेल्या व्यवसायांव्यतिरिक्त, करीत असलेले व्यवसाय आणि त्या धर्तीवर बँकिंग विनियमन अधिनियमाच्या कलम ६(१) यामधील खंड (ए)ते (एन्) यामध्ये नमूद केलेल्या निव्वळ बँकिंग सेवा या व्यतिरिक्त व्यवसाय आणि सूचि । मधील नोंद क्र. ४५ यामध्ये नमूद केलेल्या व्यवसायांसंबंधी विनिविधान करण्यास सक्षम आहे. अॅटॉर्नी जनरल यांनी त्यांचे म्हणणे की, 'लोकांकडून कर्ज देणे किंवा गुंतवणुकीसाठी पैसे स्विकारणे आणि जी रक्कम

धनादेश, धनाकर्ष किंवा इतर मार्गांनी काढता येते. या व्यवसायाशिवाय बँकिंग व्यवसायामध्ये अनेक संलग्न व्यवसाय ज्यामध्ये बँकिंग संस्था कार्य करित होत्या,' या म्हणण्याच्या समर्थनार्थ, चार्टर ऑफ दि बँक ऑफ बँगॉल (६/१९३९ चा अधिनियम); ४/१९६२ च्या अधिनियमातील कलम २७; इलाखा बँक अधिनियम ११/१८७६ मधील कलम ३६ आणि ३७; ब्रिटिश नॉर्थ अमेरिक अधिनियमातील कलम ९१(१५); पॅजेट्स लॉ ऑफ बँकिंग, ७ वी आवृत्तीतील पान क्र. ५; पालमर्स कंपनी प्रीसीडेन्ट्स फॉर्म १३८ यामधील बँकिंग कंपनीच्या, संस्थापन समयलेखाच्या मानक प्रकाशकडे आणि भारतीय कंपनी (दुरुस्ती) अधिनियम, १९३६ असा विधिविधानित झालेल्या अधिनियमाच्या समर्थनार्थ जारी केलेल्या उद्घोष व कारणांचे विवरणपत्र, यांकडे आमचे लक्ष वेधले आहे.

३४. बँक ऑफ बँगॉल ची सनद, इलाखा बँक्स अधिनियम, ४/१८६२, भारतीय कंपनी अधिनियम, १९१३ यामधील प्रकरण X - A ज्याप्रमाणे भारतीय कंपनी अधिनियमात, समाविष्ट असल्यानुसार, केवळ, बँकिंग संस्था करू शकतात अशा व्यवसायाचे वर्णन केले आहे. 'बँकिंग' या शब्द व्यवसायाचे वर्णन केले आहे. 'बँकिंग' या शब्दप्रयोगाच्या अंतर्गत त्या कामांचा समावेश करण्याचे उद्देशित नव्हते. बँकिंग विनियमन कायदा १९४९, अंमलात आल्यानंतर अधिनियमित करण्यात आलेले अधिनियम

देखील सदर अनुमानासा पुष्टी देतात. भारतीय स्टेट बँक अधिनियम, १९५५ च्या कलम ३३ अन्वये स्टेट बँकेस बँकिंग व्यवसाय शिवाय निरनिराळे व्यवसाय करण्याचा हक्क आहे. त्याचप्रमाणे स्टेट बँकेच्या दुय्यम बँकांना अधिनियम ३८/१९५९ च्या कलम ३६ अन्वये स्टेट बँकेचे एजंट या नात्याने काम करावयाचे होते आणि बँकिंग विनियमन अधिनियम, १९४९ च्या कलम ५(ी) यात परिभाषित केल्यानुसार बँकेचा व्यवसाय व व्यवहार करावयाचे होते. आणि त्या सदर अधिनियमाच्या कलम ६(१) यामध्ये विनिर्दिष्ट केल्यानुसार, अशा एका किंवा अनेक प्रकारच्या व्यवसायांमध्ये व्यवसाय करण्यास सक्षम होत्या. या तरतूदी बँकिंग या शब्दप्रयोगाचा सूचि । नोंद ४५ यामध्ये अन्वयार्थ लावण्यासाठी सहायभूत होत नाहीत.

३५. आधुनिक काळात, भारतामध्ये कोठेही, व्यवसाय मिळविण्यासाठी, बँकिंग आस्थापना त्यांच्या घटकांना विविध प्रकारच्या संकीर्ण सेवा देतात आणि देण्याची स्पर्धा करतात. संविधानिक नोंदीमधील 'बँकिंग' हे ठरविणारी चाचणी म्हणजे कोणतीही वाणिज्यिक कृती ज्यामध्ये बँक व्यवसायी दिलेल्या काळामध्ये व्यस्त असतात, अशी असेल तर त्याच्या आशयामध्ये मोठी दुर्बोधता पुरःस्थापित होईल. संवैधानिक संघीय संविधानातील संवैधानिक नोंदीचे व्याप्तक्षेत्र जे विधिविधानाचे क्षेत्र निर्माण करते ते अधिक समाधानकारक पायावर आधारीत असले पाहिजे.

३६. सातव्या अनुसूचितील सूचि । मधील वैधानिक नोंद ही 'बँकिंग' ची आहे व 'बँकर' अथवा 'बँकस्' नाही. सूचि । नोद क्र. ४५ यामधील 'बँकिंग' या शब्दप्रयोगाच्या लक्षितार्थामध्ये सामिल करण्यासाठी, बँकर, बँकर्सच्या परंपरेनुसार किंवा कायदयाच्या प्राधिकारानुसार, ज्या क्षेत्रामध्ये काम करतात, त्याचा परिणाम संविधानाच्या पुनर्लेखनात होईल. पदनिर्देशित विषयासंबंधी विधिविधानित करण्याच्या शक्तिचे विधिविधानात सर्व सदर विषयासंबंधी सर्व प्रकरणांचा समावेश होतो. व्यापक संबोधनात दर्शविलेल्या नोंदीला विस्तृत अंतरास हितावह असा अर्थ द्यायला पाहिजे परंतू संघीय योजनेच्या, संघ आणि संविधायी घटकांमध्ये वैधानिक शक्तिची विभागणी करणा-या मर्यादांच्या अधीन राहून द्यायला पाहिजे. 'बँकिंग' चे क्षेत्राचा, व्यापारी उदयोग त्यामध्ये समाविष्ट करण्यासाठी, विस्तार होऊ शकत नाही. जे बँकिंग च्या आनुशांगिक नसून यादी ॥ मधील 'व्यापार व वाणिज्य' या नोंदीच्या सारांशावर अतिक्रमण करणारे आहे.

१४८. वादीतर्फे वकीलांनी असे म्हणणे मांडले की, बँकिंग विनियमन अधिनियम, १९४९, ज्यास संक्षिप्तेसाठी यानंतर १९४९, अधिनियम असे संबोधण्यात आले आहे, यातील कलम ५(ब) मध्ये आढळून येणा-या व्याख्येनुसार 'बँकिंग' शब्दाचा तोच अर्थ आहे. त्यांचे सदरचे म्हणणे, बँकिंग व्यवसायामधून चार प्रकारचे व्यवसाय वगळण्यासाठी, विस्तृतपणे मांडले.

आणि म्हणून १९६९ चा अधिनियम, सूचि । मधील नोंद क्र. ४५ अन्वये वैधानिक क्षमतेअंतर्गत नाही असे म्हणणे मांडले. सदरचे चार प्रकारचे व्यवसाय पुढीलप्रमाणे आहेत. १) गुंतवणूक प्रमाणपत्रे किंवा इतर चिजवस्तू ठेवी म्हणून स्वीकारणे किंवा सुरक्षित अभिरक्षेसाठी घेणे आणि सेफ डिपॉझिट व्हॉल्ट (सुरक्षित ठेव घर) देणे, 2) एजन्सी व्यवसाय, 3) हमी क्षतिपूर्ति आणि हमी देण्याचा व्यवसाय, आणि 4) व्यवस्थापक व विश्वस्त काम पाहण्याचा व्यवसाय. १९४९ अधिनियमामध्ये 'बँकिंग' शब्द परिभाषित करण्यात आला ज्याचा अर्थ लोकांकडून ठेवींच्या स्वरूपात, कर्ज देण्यासाठी किंवा ठेवींच्या गुंतवणुकीसाठी रक्कम स्विकारणे, जी रक्कम मागणी केल्यानंतर धनादेश, धनाकर्ष किंवा इतर अन्य प्रकाराने काढता येते. इंग्लंड मध्ये, बँकींग ची कोणतीही सांविधिक व्याख्या नाही परंतु न्यायालयांनी बँकेचा वैध व्यवसाय काय असतो त्याचा एक अर्थ व त्याची तत्व विकसित केली.

१५२. कलम ६(१) मधील खंड (अ) यामध्ये आढळून येणा-या निरनिराळ्या प्रकारच्या व्यवसाय उदाहरणार्थ कर्ज घेणे, पैसे उभारणे, कर्ज देणे यांच्या बरोबरच मौल्यवान चिजवस्तू सुरक्षित अभिरक्षेसाठी ठेवणे, सेफ डिपॉझिट व्हॉल्ट देणे. १९४९ अधिनियमातील कलम ६(१) यामधील खंड (एन्) यामध्ये असे दिसून येते की खंड (ए) ते खंड (एम)यामध्ये नमूद

केलेल्या व्यवसायांच्या प्रकारांबरोबरच, अशा इतर सगळ्या गोष्टी ज्या कंपनीच्या वृद्धीसाठी हितावह किंवा आनुषांगिक असतील, त्या बँकिंग कंपनीने करणे. खंड (ए) ते (एम) यांमध्ये क्रमवार मांडलेले निरनिराळ्या प्रकारच्या व्यवसायांनंतर आढळून येणारा शब्दप्रयोग 'इतर गोष्टी' हा एका अटळ निष्कर्षाप्रती निर्देश करतो की, खंड (ए) ते खंड (एम) यामध्ये नमूद केलेले व्यवसाय हे कंपनीच्या व्यवसायाच्या वाढीसाठी किंवा प्रचालनासाठी आनुषांगिक अथवा हितावह आहेत आणि म्हणूनच हे व्यवसाय बँकेचे फक्त वैध व्यवसायच नाहीत तर ते लौकिक असणाऱ्या वाणिज्यिक बँकांच्या नियमित चालणाऱ्या व्यवसायाच्या कृती आहेत. आणि म्हणूनच संविधानाच्या सातव्या अनुसूचितील सूचि 1 मधील नोंद क्र. 85 यांमधील 'बँकिंग' या शब्दाच्या विस्तृत अर्थामध्ये 1989 अधिनियमामधील बँकिंग कंपनीच्या, कलम 5(बी) तसेच कलम 6 (1) यामध्ये संदर्भित केलेल्या सर्व वैध व्यवसायांचा समावेश होतो. म्हणूनच जेव्हा अधिनियम 1989 च्या कलम 6(1) मधील पोटकलमांमध्ये नमूद केलेले व्यवसाय हे संविधीनुसार मान्यता दिलेले व्यवसाय आहेत, तेव्हा वादीतर्फे मांडण्यात आलेले म्हणणे की चार विवादग्रस्त व्यवसाय हे बँकिंग व्यवसाय नाहीत, हे तर्कशास्त्रानुसार किंवा तत्वानुसारही समर्थनीय नाही आणि सराव व त्याचा वापर पूर्णपणे सदर दृष्टीकोनाचे समर्थन करतो.



१५८. याचिकाकर्त्याच्या समुपदेशी (वकील) कडून असे सुचविण्यात आले कि, बँकिंग व्यवसाय (कामकाज) म्हणजे अधिनियम १९४९ च्या कलम ५(ब) मध्ये व्याख्या केलेली निव्वळ बँकिंग हेच होय. केवळ याच बाबी पुरतीच बँकेचा व्यवसाय मर्यादित आहे आणि अधिनियम १९४९ च्या कलम ६(१) मध्ये नमूद वेगवेगळ्या व्यवसायाच्या प्रकारासाठी नसणे, ही गोष्ट अकल्पनीय वाटते. मूल्यवान वस्तूंच्या निक्षेपावर किंवा सुरक्षित अभिरक्षेकरीता आणि सुरक्षित अभिरक्षा तिजोरी पुरविण्याकरीता, ज्याचा विचार अधिनियम १९४९ च्या कलम ६(१) च्या वाकखंड (अ) मध्ये केला आहे, हे स्वीकारणे ही बाब, त्या वाकखंडात नमूद इतर अनाक्षेपित व्यवसायाच्या प्रकारापासून फारकत घेऊ शकत नाही, कारण, अशा प्रकारे फारकत घेणे तर्कशून्य ठरेल, विशेषतः जेव्हा वाकखंड (अ) मध्ये व्यवसायाच्या लांब (दिर्घ) तालिकेत, सुरक्षित अभिरक्षा आणि सुरक्षित अभिरक्षा तिजोरीकरीता निक्षेप (अनामत) नमूद केले आहे, अभिकरण बँकिंग, जे कलम ६(१) च्या वाकखंड (ब) मध्ये नमूद केले आहे, ते वाणिज्यिक बँक्स च्या मान्यताप्राप्त व्यवसाय प्रकारांपैकी एक असून आणि तो प्रकार व्यापारविषयक व्यवहार आणि किंमती (मूल्यां) च्या प्रदान किंवा वसूलींशी निगडित आहे. अभिकरण हा शब्द बँकेची, घटकाचा प्रतिनिधी म्हणून नियुक्तीच्या नात्याचे वर्णन करण्यासाठी व्यापक आहे. अभिकरणाचा व्यवहारांचे प्रकार अनेकविध असतील. ते वसूली अभिकरण म्हणून कार्य करीत असेल किंवा संवितरण अभिकरण किंवा ग्राहकांकरीता निक्षेपस्थान म्हणून कार्य करीत असेल. व्यवहाराच्या दृष्टीने अभिकरणाचे प्रवर्ग बहुविध असू शकतील, म्हणूनच तर, वाकखंड (ब) मध्ये नमूद, अभिकरणाचा व्यवसाय (कामकाज), प्रथमतः सर्वसाधारणपणे, कोणत्याही शासकीय किंवा स्थानिक प्राधिकरणाकरीता अभिकरण म्हणून कार्य करणे, दुसरे म्हणजे, वस्तूंचे क्लीअरिंग (वटवणी) आणि फोरवर्डिंग (अग्रक्षेप) सहीत कोणत्याही प्रकारचे

अभिकरण व्यवसाय करणे आणि तिसरे म्हणजे ग्राहकांच्या वतीने अॅटर्नी (मुखत्यार) म्हणून कार्य करणे. आधुनिक वाणिज्यिक शब्दांत (जगतात), हमीचा व्यवसाय, व्यवहारात: बँकेशी अविभक्तपणे निगडीत आहे आणि बँकेच्या व्यवसायाचा एक भाग आहे. सुरक्षा प्रतिभू सादर करण्यासंबंधी, न्यायालयांनी बँक हमी साठी आग्रह धरणे ही बाब जवळजवळ सर्वसाधारण झाली आहे. हमीची अशी कित्येक प्रकरणे असतील. विश्वस्त आणि निष्पादक स्वरूपाच्या व्यवसाया (कामकाजा) संबंधी, असे म्हणता येईल की, न्यास निर्माता (कर्ता) ज्याने, ज्या बँकेस विश्वस्त किंवा निष्पादक म्हणून नियुक्त केले आहे, त्या बँकेचा घटक होणे ही त्याची इच्छा, कारण घटकाचा बँकेच्या पतदारी आणि स्थिरतेबद्दल असलेली नितांत श्रद्धा व आत्मविश्वास आणि मृत्यूच्या कारणाने किंवा अन्य अधिकाराच्या कारणाने (विश्वस्त/ न्यासात) झालेल्या बदलास लक्षात न घेता विश्वस्त किंवा निष्पादक म्हणून कायम राखण्यासंबंधी सुध्दा इच्छा. हे सांगण्याची आवश्यकता नाही कि, हे चारही प्रकारचे विवादास्पद व्यवसायाचे प्रकार, एका बाजूस बँक आणि दुस-या बाजूस ग्राहक यांच्यातून निर्माण झालेल्या संबंधातून उत्पन्न झालेले आहेत आणि या व्यवहारांतून बँक कमिशन अर्जित करते किंवा सेवापुरविल्या बद्दल फि (शुल्क) आकरणे. जरी विश्वस्त खात्यावरील हिशेब स्वतंत्रपणे ठेवण्यात येत असला तरीही विश्वस्त निधीतून उत्पन्न झालेली सर्व रक्कम बँकेच्या सर्वसाधारण (संयुक्त) कोषात जमा होते आणि बँक त्या पैशाचा विनियोग करते आणि बहुतेक वेळा विश्वस्त निधीतील रक्कम विश्वस्त बँकेच्या नियत ठेवीत ठेवण्यात येते आणि विश्वस्त खात्याचा खर्च विश्वस्त बँकेच्या सर्वसाधारण फंड (निधी) तून केला जातो. लाभार्थीला, त्याच्या विश्वस्त बँकेतील खात्यावर रक्कम नांवे जमा करून प्रदाने केली जातात, आणि ते जर घटक नसतील तर, इतर बँके मार्फत, अन्य प्रदानाचा प्रकार अवलंबिला जातो. निष्पादक म्हणून

बँकेची भूमिका विश्वस्त सारखीच आहे. बँकेने काही रक्कम खर्च केली असेल त्याची भरपाई, विश्वस्त संपदाच्या खात्यातून बँकेद्वारा केला जातो.

१६०. बँकिंग कंपनी व्यवस्थापन अभिकर्ता किंवा सेक्रेटरी आणि कंपनीचा कोषागार म्हणून व्यवसाय करू शकत नाही आणि ती कुठलीही इमारत संपादन, बांधू शकत नाही किंवा तिच्यात बदल किंवा तिची देखरेख करू शकत नाही किंवा कंपनीच्या उद्देशाकरिता आवश्यक किंवा सोयीस्कर असलेल्या कार्याशिवाय दुसरे कुठलेही कार्य करू शकत नाही, हे दर्शविण्यासाठी अधिनियम १९४९ मध्ये अनेक तरतूदी आहेत. बँकिंग कंपनी कुठलाही व्यवसाय पूर्णपणे किंवा तिचा भाग अधिनियम १९४९ च्या कलम ६(१) मध्ये नमूद केलेल्या व्यवसायांपैकी असल्याशिवाय संपादन किंवा हाती घेऊ शकत नाही. बँक काही विशिष्ट हेतू जे वरील कलम ६(१) मध्ये नमूद केलेल्या काही व्यवसायांशी संबंधित आहेत त्याव्यतिरिक्त खरेदी किंवा विक्री किंवा वस्तुविनिमय व्यवहार करू शकत नाही. या तरतूदी असेही प्रस्थापित करतात की अधिनियम १९४९ कलम ६ मध्ये नमूद व्यवसाय हे बँकिंग व्यवसायाकरिता अनुषांगिक व साधक (हितवाह) आहेत. बँक कुठलीही अशी व्यक्ती जिचा मेहनताना कमिशन किंवा बँकिंग कंपनीच्या नफ्यात वाटा या स्वरूपात असेल किंवा रिजर्व बँकेच्या मतानुसार अत्याधिक (बेसुमार) असेल अशा व्यक्तीस सेवा नियुक्त करू शकत नाही. अधिनियम १९४९ च्या तरतूदी मध्ये कलम ३५ ही महत्वाची तरतूद असून ज्यात असे नमूद आहे कि, रिजर्व बँक केव्हाही किंवा केंद्र सरकारने निर्देश दिल्यास तिच्या एक किंवा त्यापेक्षा अधिक अधिकारी यांसकडून बँकिंग कंपनीच्या लेखा पुस्तकांची तपासणी करील व कुठल्याही तपासणी नंतर त्याचा अहवाल केंद्र सरकारला देईल व केंद्र सरकारचे, त्यानंतर, अशा अहवालांचा विचार करून, बँकिंग कंपनीचा कारभार ठेवीदारांच्या हितासाठी हानीकारक

असा चालवला जात आहे असे मत झाल्यास, ते बँकिंग कंपनीला नवीन ठेवी स्वीकारण्यास मनाई करतील किंवा रिजर्व बँकेला बँकिंग कंपनी समापन करण्यास कलम ३८ खाली अर्ज करण्यास निर्देश देतील. आणखी एक महत्वाची तरतूद अधिनियम १९४९ च्या कलम २७ मध्ये आढळते. ज्यात महिन्याचे विवरण विहित नमुन्यात आणि मत्ता व दायित्वे दाखविण्याची रीत यासाठी तरतूद आहे. अधिनियम १९४९ च्या कलम २७ व ३५ अंतर्गत रिजर्व बँकेचे अधिकार बँकिंग कंपनीच्या कारभाराशी संबंधित आहेत, ज्यात बँकेचे अनेक प्रकारचे व्यवसाय जे अधिनियम १९४९ च्या कलम ६ मध्ये नमूद आहेत. नंतर पुन्हा अधिनियम १९४९ चे कलम २९ मध्ये बँकेद्वारा चालवल्या जाणा-या सर्व कामकाजाच्या लेखांचा समावेश होतो. अधिनियम १९४९ च्या कलम ३५ अ रिजर्व बँकेला बँकेच्या कारभाराबाबत निर्देश देण्याचे अधिकार प्रदान करते. या तरतूदी निःसंशयपणे असे दर्शवितात की, अधिनियम १९४९ च्या कलम ६(१) मध्ये नमूद केलेले अनेक प्रकारचे व्यवसाय हे सर्व बँकेचे कायदेशीर व अधिकृत व्यवसाय आहेत, जे वाढता व्यापार आणि वाणिज्य या सोबत वाढवलेले आहेत "बँकिंग" या शब्दाला केव्हाही स्थितिक (स्थिर) अर्थ नव्हता आणि जो काही अर्थ असेल तो मनुष्याच्या सामान्य समजुतीचा आणि बँकिंग संबंधी प्रस्थापित प्रथेचा असेल, म्हणूनच हे सर्व विवादास्पद व्यवसायाचे प्रकार बँकेच्या अधिकृत व्यवसाया अंतर्गत येतात.

याचिकाकर्त्याकडून मांडलेले निवेदन जसे कि बँकिंग व्यवसाय म्हणजे निव्वळ बँकिंग हेच होय, हे निवेदन मान्य करण्यात आले नाही. असे मान्य करण्यात आले होते कि, संज्ञा (शब्द) बँकिंग ला स्थिर असा अर्थ केव्हाही समावेश नव्हता. आणि त्यात केवळ एकच अर्थ तो म्हणजे मनुष्याच्या सर्वसाधारण समजुतीचा आणि बँकिंग संबंध प्रस्थापित प्रथेचा समावेश राहिल. व्यवसायाचे अनेक प्रकार

बँकेच्या वैध व्यवसायांतर्गत येतात.

३६. अपिलकर्त्यामार्फत असा युक्तीवाद करण्यात आला कि, बँकिंग विनियमन अधिनियम १९४९ द्वारा आर्थिक कार्यवाहीच्या दोन प्रवर्गांची ओळख होते, ज्या बँकेद्वारा करण्यात येतात त्या म्हणजे (१) कलम ५(ब) अंतर्गत बँकिंग व्यवहार म्हणजे मध्यवर्ती (केंद्रीभूत) बँकिंग व्यवसाय; आणि (२) कलम ६(१) अंतर्गत तरतूद केलेला इतर अन्य व्यवसाय. याकरीता रूस्तम कावसजी कूपर प्रकरणाचा आधार घेण्यात आला आहे. कलकत्ता उच्च न्यायालयातील; महालक्ष्मी बँक लि मधील निर्णयाचा आधार घेण्यात आला, ज्यात असे मान्य करण्यात आले कि:

“५. यानंतर, या न्यायालयात सदर बदल करण्यासाठी विशेष निर्णय (ठराव) मंजूर करण्यासाठी एक अर्ज सादर करण्यात आला होता न्यायालयाने विशिष्ट जाहिराती जारी करण्यासाठी निर्देश दिले होते आणि कंपनी अधिनियम १९५६ च्या कलम १७ अंतर्गत आवश्यक नेहमीच्या नोटीसा (सूचना) बजावण्यासाठी निर्देश दिले होते. जाँईट स्टॉक कंपनी (संयुक्त भांडवल कंपनी) च्या प्रबंधकांनी विरोध करण्यासाठी शपथपत्र दाखल केले आणि सुनावणीच्या वेळी अर्जास विरोध केला, परंतु कंपनीच्या धमकी किंवा समभाग धारकांनी अर्जास विरोध केला नाही. न्यायमूर्ती पी. बी. मुखर्जी यांच्या समक्ष अर्जाची सुनावणी झाली. प्रबंधकांनी उपस्थित केलेली हरकत लक्षात घेऊन अर्ज फेटाळून लावला. अर्ज फेटाळून लावताना, विद्वान न्यायमूर्तींनी इतर गोष्टींसह खालील नमूद निरीक्षणे आपल्या न्यायनिर्णयात मांडली.

“आरंभी, हे कथन करावयास हवे कि, हा एक विचित्र अर्ज आहे. जर उद्देश असा असेल कि, “इष्ट वाटते अशा व्यक्तीस किंवा व्यक्तींना किंवा पेढीस, आणि क्रमप्राप्त असेल अशा अटींवर

पैसे कर्जाऊ देणे”, तर ते एकप्रकारे बँकिंग सदृश्य ठरेल. हे अगदी खरे आहे कि, बँकिंग कंपनीज अधिनियमांतर्गत बँकिंगची व्याख्या म्हणजे लोकांकडून, ”कर्ज देण्यासाठी किंवा गुंतवणूकीसाठी, पैशाची ठेव, मागणीनुसार किंवा अन्य रितीने परत देण्याकरीता स्वीकारणे किंवा ती रक्कम धनादेश, धनाकर्ष किंवा प्रदानादेश किंवा अन्य मार्गाने काढता येईल याप्रमाणे स्वीकारणे.” याचिकाकर्ता यास अशी दुरुस्ती करण्यास मंजूरी दिली, तर त्यास बँकेतर कंपनीच्या छायेखाली राहावे लागेल, असे असले तरीही, थोड्याशा हुशार हाताळणीने याचिकाकर्त्यास प्रस्तावित दुरुस्ती अंतर्गत बँकिंग व्यवसाय करता येऊ शकेल.”

असा युक्तीवाद मांडण्यात आला की, बँकिंग व्यवसायाच्या ख-या स्वरूपाबद्दल तसेच रचनेबद्दल असलेल्या चुकिच्या कल्पनेमुळे माननीय न्यायमूर्तींनी ही निरीक्षणे नोंदविली आहेत. अपीलकत्र्या कंपनीच्या विद्वान वकिलांनी, बँकिंग कंपनीज अधिनियम १९४९ च्या कलम ५(१)(ब) मध्ये ‘बँकिंग’ या शब्दाच्या व्याख्येच्या आधारा घेतला, त्यात असं म्हटले आहे की: ”बँकिंग म्हणजे, कर्ज देण्याकरीता किंवा गुंतवणूकी करिता, लोकांकडून, त्यांच्या मागणीनुसार किंवा अन्य मार्गाने परत देय (परतावायोग्य) आणि त्यांच्याद्वारे, धनादेश, धनाकर्ष किंवा प्रदानादेश वा अन्य मार्गाने परत काढता येईल अशा स्वरूपातील पैशाची ठेव स्वीकारणे “

आता या व्याख्येनुसार हे स्पष्ट होते आहे कि, ग्राहकांकडून ठेव स्वरूपात पैसे स्वीकारणे आणि त्यांचे धनादेश वटविणे हे बँकिंग चे अत्यावश्यक गुणधर्म (वैशिष्ट्य) आहे. ग्राहकांनी ठेव स्वरूपात जमा केलेल्या रकमेचा, बँकर (बँक चालविण्या-या) द्वारे कर्ज देण्यासाठी किंवा गुंतवणूकीकरिता विनियोग करता येईल, परंतु, त्याचवेळी बँकसुध्दा मागणी नुसार किंवा अन्यथा ठेव रक्कम पुनःप्रदान करण्याच्या

दायित्वाची हमी देते आणि ठेव रक्कम काढण्याचे जे प्रकार आहेत त्यानुसार धनादेश, धनाकर्ष, प्रदानादेश निर्गमित करून किंवा अन्यमार्गाने म्हणजे त्यासारख्या प्रकाराने पैसे काढता येतात.

६. हार्टस लाँ आँफ बँकिंग मध्ये बँक चालविणारा किंवा बँक याची व्याख्या अशी कि, एक जो व्यवसायाच्या (कामकाजाच्या) सर्वसाधारण कालावधीत ज्या व्यक्तिकडे किंवा ज्या व्यक्तीच्या खात्यात त्याच्याकडे पैसे येतात धनादेश वटवून पैसे प्रदान करतो, ते स्विकारतो. सर जाँन पॅजेट याने त्याच्या 'बँकिंग' विषयावरील पुस्तकात असे सुचविले कि, "अशी कोणीही व्यक्ती, निगम निकाय किंवा अन्यथा बँकर असू शकत नाही जी -

(१) खात्यावर ठेवी स्वीकारत नाही (२) चालू खाते ठेवत नाही (३) धनादेश निर्गमित किंवा प्रदान करीत नाही आणि (४) त्यांच्या ग्राहकांकरीता रेखित, विनारेखित धनादेश स्विकारत नाही." शेल्डन याने त्याच्या 'प्रक्टिस अँड लाँ आँफ बँकिंग च्या सातव्या आवृत्ती मध्ये पृष्ठ क्र. १८३ वर बँकर (बँक चालविणा-यां) ची व्याख्या खालील प्रमाणे केली.

"एखादी व्यक्ती जी बँकिंग व्यवसाय चालवित आहे असा दावा करू शकत नाही जोपर्यंत तिला चालू खात्यावर पैसे मिळाल्याशिवाय किंवा तिला रक्कम दर्शविणारा दस्तऐवज मिळाल्याशिवाय तसेच त्या खात्यावर काढलेला चेक स्वीकारत नाही, ग्राहकाने पैसे जमा करण्याकरिता हातात दिलेल्या चेकचे पैसे जमा करीत नाही."

'री बाँटमगेट इंडस्ट्रियल को-आँपरेटिव्ह सोसायटी (१८९१) ६५ एलटी ७१२ पान ७१४ वर' या प्रकरणात न्यायमूर्ती स्मिथ बँकर्स (बँक चालविणाऱ्या) च्या व्यवसायाची व्याख्या खालील प्रमाणे करतात. "बँकर व्यवसायाचा मुख्य भाग हा ठेवीवर रक्कम स्वीकारणे आहे. ठेवीदारास

त्याची इच्छा असेल तेव्हा ती काढू देणे आणि ठेवीच्या रकमेवर व्याज देणे हा आहे.”

७. बँकिंग कंपनीज अधिनियम १९४९ च्या कलम ६ (१) मध्ये अशी तरतूद आहे कि, बँक व्यवसायाच्या व्यतिरिक्त, बँकिंग कंपनीला एक पेक्षा अधिक असे वेगवेगळ्या प्रकारचे व्यवसाय जे कलम ६ च्या उपकलम (१) च्या विविध उपखंडात निर्देश केले आहे ते करता येईल. यावरून असे दिसून येते कि, बँकिंग कंपनीचा मुख्य व खरा व्यवसाय हा अधिनियमाच्या कलम ५(१)(ब) मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे आहे. परंतु बँकिंग कंपनीच्या ह्या नेहमी इतर प्रकारचे व्यवसाय जे मुख्य व्यवसायाशी सहाय्यकारी किंवा अनुषांगिक आहे ज्यास अनुमती दिली आहे तेच करतात. कलम ६ च्या उप-कलम (२) मध्ये असे नमूद आहे कि, कुठलीही बँकिंग कंपनी उप-कलम (१) मध्ये निर्देश केलेल्या व्यवसाया व्यतिरिक्त दुसरा कुठलाही व्यवसाय करू शकत नाही. म्हणून बँकिंग कंपनी ही कलम ६ च्या उप-कलम (१) च्या उपखंडे (ए) ते (ओ) मध्ये नमूद केलेल्या व्यवसायाच्या व्यतिरिक्त कोणताही अन्य प्रकारचा आनुषांगिक किंवा संलग्न व्यवसाय करण्यास स्पष्टपणे मनाई आहे. यावरून असे पूर्णतः स्पष्ट होत आहे कि, अशाप्रकारे बँकिंग (व्यवसायाचे) मूलतत्त्व ठेवीच्या वेळेला अस्तित्वात आणलेले संबंध आहे, तेच बँकिंग (व्यवसायाचा) मुख्य गाभा आहे. हे खरे आहे कि, बँकिंग व्यवसायामध्ये ठेवीचा प्रत्येक टप्पा किंवा ठेवीचे संयुक्तीकरण अभिरक्षा, गुंतवणूक, कर्ज, देवाण-घेवाण, पैसे देणे व पाठवणे, रक्कम जमा व हस्तांतरण करणे व इतर प्रकारचे संबंधित कार्ये आहेत. परंतु जर बँकिंगचा अत्यावश्यकगुणधर्म, जसे की लोकांकडून ठेवीची रक्कम स्वीकारणे जे बँकिंग कंपनीज अधिनियम च्या कलम ५(१)(ब) मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे परतदेय आहेत याचा अभाव असेल, व निव्वळ कर्ज देण्याचा अधिकार ठेवला व वापरला तर, तर ते माझ्या दृष्टिकोनातून कंपनीला बँकिंग कंपनी करू शकत नाही. कर्ज देणे हा बँकिंग



व्यवसायाचा एक टप्पा आहे. परंतु हा मुख्य किंवा वैशिष्ट्यपूर्ण टप्पा नाही. बँक ऑफ कॉमर्स लि. वि. कुंजा बेहारी कर १९४४ एफसीआर ३७० (एआयआर १९४५ एफसी २) या प्रकरणात संघ न्यायालया समक्ष असा युक्तीवाद मांडण्यात आला कि, बंगाल सावकारी अधिनियम १९४० असा कायदा होता जो भारत सरकारच्या अधिनियम १९३५ च्या अनुसूची सात १ (एक) च्या नोंदी क्र ३३ व ३८ मध्ये बँकिंग बाबींच्या अंतर्गत येतो, तितकाच ग्राहकांना कर्ज देणे किंवा प्रॉमिसरी नोट (वचनचिठ्ठी) वर पैसे, बँकिंग व्यवसायाचा मुख्य भाग आहे आणि टेनंट वि. युनियन बँक ऑफ कॅनडा १८९४ एसी ३१ ह्या प्रकरणाचा संदर्भ करण्यात आला. परंतु संघ न्यायालयाने हे म्हणणे स्वीकारले नाही. असे निदर्शनास आणून दिले होते कि, बँक या नात्याने बँकद्वारा पैसे कर्जाऊ देणे हा बँकिंग व्यवसायाचा पैसे अशाप्रकारे कर्जाऊ देण्याचा भाग ठरू शकतो. परंतु अन्यथा नाही. [स्पेन्स सी. जे. पान ३८९ नुसार]

३७. आय. सी. आय.सी.आय.बँक. लि. [वर प्रमाणे] मधील निर्णयाचा आधार घेण्यात आला आहे. ज्यात न्यायालयाने या गोष्टींवर भर दिला आहे कि, जरी कलम ६(१) च्या वाकखंड (ए) ते (ओ) अंतर्गत असलेले विविध व्यवसाय (कामकाज) बंद केलेले असले तरीही ती कंपनी बँकिंग कंपनी म्हणूनच राहिल, जोपर्यंत ती कलम ५(ब) अंतर्गत नमूद केंद्रीभूत बँकिंग कार्ये पार पाडत राहिल. न्यायालयाने असे निरीक्षण मांडले की:

३७. आम्ही हा मुद्दा स्पष्ट करण्याचा प्रयत्न करत आहोत कि, ठेवी स्वीकारणे आणि कर्ज देणे या मुख्य व्यवसाया व्यतिरिक्त, सदर अधिनियम १९४९ नुसार बँकिंग कंपन्यांना नवीन व्यवसायात, रिजर्व बँक ऑफ इंडिया सारख्या विनियामक संस्थेच्या नियंत्रणाअधीन, अशा प्रकारच्या व्यवसाय सुरू करण्यासाठी भरपूर वाव आहे. दुस-या शब्दात सांगावयाचे तर १९४९ चा अधिनियम बँकिंग कंपन्यांना,

कलम ८ व ९ मध्ये अनुबंधित मनाई आणि निर्बंध असतील अशा व्यवसायात जोपर्यंत गुंतत नाही तोपर्यंत इतर व्यवसाय कार्यवाही अवलंबिता येईल. यासंदर्भात आपणास या गोष्टिवर भर देण्याची गरज आहे कि, कलम ६(१)(एन) नुसार बँकिंग व्यवसायास अनुषांगिक किंवा व्यवसायाच्या प्रचाराकरता हितवाह किंवा अभिवृद्धीकरिता आवश्यक सर्व गोष्टी करण्याची मुभा आहे. कलम ६(१)] नुसार बँकिंग कंपन्यांना विविध प्रकारचे व्यवसाय करण्याची मुभा आहे. कलम ६(१) अन्वये हे विविध प्रकारचे व्यवसाय, बँकिंग व्यवसाय जसे कि केंद्रिभूत बँकिंग च्या व्यतिरिक्त असतील. "च्या व्यतिरिक्त" या शब्दाचे महत्व कलम ६ अंतर्गत असे आहे कि, वाकखंड (ए) ते (ओ) अंतर्गत विविध व्यवसाय बंद केले असले तरी, जोपर्यंत कंपनी ठेवी स्वीकारणे आणि पैसे कर्जाऊ देणे सारख्या केंद्रिभूत बँकिंग व्यवसायात आहे, तोपर्यंत ती कंपनी बँकिंग कंपनी म्हणूनच राहिल. ज्यामुळे त्या कंपनीचे मुख्य उत्पन्न त्याच्या पसा-यातून (उलाढालीतून) किंवा "व्याज उत्पन्न" तून होत राहिल. अशा त-हेने आपण बँकिंग कंपनीच्या कार्याची मुख्यतः दोन भागात वर्गीकरण करू शकतो, ते म्हणजे केंद्रिभूत बँकिंग अंतर्गत ठेवी स्वीकारणे आणि पैसे कर्जाऊ देणे व संकीर्ण कार्ये आणि सेवा. बँकिंग विनियमन अधिनियम १९४९ चा कलम ६ मध्ये अशी तरतूद आहे कि, बँकिंग कंपनी कोणत्या प्रकारच्या व्यवसायात गुंतू शकते. "अशा प्रकारे बँकिंग कंपनी आपल्या केंद्रिभूत व्यवसायाव्यतिरिक्त इतर कोणतीही व्यवसायिक कार्ये करू शकते याकरिता धोरण ठरविण्याचे अधिकार रिजर्व बँक ऑफ इंडियाला देण्यात आलेले आहेत. आणि या ओघात "बँकिंग व्यवसाय" मध्ये कोणत्या गोष्टींचा समावेश होतो याची व्याख्या केली आहे.

३८. विद्वान समुपदेशी (वकील) यांनी पुढे असे उद्युक्त केले कि, बँकिंग विनियमन अधिनियम १९४९ नुसार विनियमन करण्यासाठी, केंद्रिभूत बँकिंग कार्ये ही अनिवार्य अट आहे. बँकिंग विनियमन

अधिनियम १९४९ प्राथमिक पतसंस्थेला लागू होते. प्राथमिक कृषि पतसंस्था आणि सहकारी भू तारण बँक व्यतिरिक्त, सदर संस्थेस या अधिनियमाच्या कक्षेत आणण्यात आले आहे. सहकारी बँक/संस्थांना लागू होणा-या बँकिंग विनियमन अधिनियम १९४९ च्या कलम २२ नुसार एखादी संस्था प्राथमिक पतपेढी संस्था आणि ती सहकारी बँक असल्याशिवाय आणि भारतीय रिजर्व बँकेने निर्गमित केलेली अनुज्ञप्ती धारण केल्याशिवाय, तिला भारतात बँकिंग व्यवसाय करता येत नाही. यात वाद नाही कि सर्व सहकारी बँका ज्या सहकारी संस्थेद्वारा चालवल्या जातात त्या अनुज्ञप्ती धारण करतात आणि सर्व सहकारी बँका बँकिंग विनियमन अधिनियम १९४९ च्या कक्षेअधीन आपला व्यवसाय करतात. आपण हा युक्तीवाद मान्य करू शकत नाही कि सूची १(एक) च्या नोंद क्रमांक ४५ अंतर्गत बँकिंग मध्ये "सहकारी बँकांचा" समावेश होत नाही. सहकारी बँकांची कार्ये कलम ५(१)(ब) च्या अंतर्गत येतात. अशाप्रकारचा युक्तीवाद रूस्तम कावसजी कूपर [वर प्रमाणे] मान्य करण्यात आला नव्हता. यात संशय नाही कि, प्रत्येक वाणिज्यिक कार्य सूची ५(एक) मधील नोंद क्र. ४५ अंतर्गत "बँकिंग" च्या व्याप्तीखाली आणता येत नाही. "बँकिंग" या शब्दाचा विचारपूर्वक अर्थ आहे आणि ही बाब अगदी निश्चितपणे संशयापलीकडे आहे कि सहकारी बँकांची कार्ये, सूची १(एक) मधील नोंद क्रमांक ४५ मध्ये समावेश होतात.

३९. अपीलकर्यातर्फे असा युक्तीवाद करण्यात आला कि, बँकिंग या विधी संज्ञेची श्मोमन जूरीसश् व्याख्या बँकिंग विनियमन अधिनियम १९४९ च्या कलम ५(ब) अन्वये करण्यात आली आहे. जेव्हा घटनेचा मसुदा तयार करण्यात येत होता त्यावेळी सदर अधिनियमात बँकिंगची व्याख्या अस्तित्वात होती. घटनाकारांनी तोच शब्दप्रयोग अवलंबला. त्यानुसार, कायद्यात असलेल्या नेमका व निश्चित अर्थ घेण्याचा हेतू दिसला आणि म्हणून त्याचा अन्वयार्थ त्या शब्दास माहीत असलेल्या कायदेशीर अर्थानुसार

करणे आवश्यक आहे. याकरिता गॅनन डॅन्ड कंपनी (मद्रास) लि. या प्रकरणात न्यायालयाने नोंदविलेल्या निरीक्षणाचा संदर्भ देण्यात आला, ज्यात असे मान्य करण्यात आले कि:-

“(३६) या निर्णयांमधील तत्व असे की, कायदा संमत झाल्यानंतर, जेव्हा नवीन बाबी आणि परिस्थिती ज्यांचा विचारही केला नव्हता त्यांचा उद्भव झाल्यावर, वैधानिक तरतूदी त्यांना योग्यरित्या लागू करण्यात आल्या असत्या जर त्या शब्दांमध्ये विस्तारपूर्वक अर्थ समावेश करण्याची क्षमता असती तर त्या परिस्थितीत “ तसे नव्हते”, असे लॉर्ड राईट यांनी आपले निरीक्षण १९३६ एसी ५७८ (एच) मध्ये मांडले ते असे कि, “शब्दांचा अर्थ बदलतो, परंतु बदललेली परिस्थिती, अर्थाचे पूर्ण तात्पर्य स्पष्ट आणि विषद करते.” प्रश्न उपस्थित होईल कि, या शब्दांचा कोणता अर्थ घटनाकारांना कळला, हे नाही तर, ते शब्द नवीन बाबी समावेश करून घेण्या इतपत विस्तारपूर्वक आहेत का? हे स्पष्ट आहे की, हे तत्व प्रस्तुत प्रकरणास लागू होत नाही. विक्रीकर हा विषय अस्तित्वात नव्हता, जो भारत सरकार अधिनियम १९३५ नंतर अस्तित्वात आला. घटनाकारांना या संविधी ची जाणीव होती आणि त्यांनी त्याची स्पष्ट तरतूद नोंद क्र. ४८ अंतर्गत केली, तर केवळ त्या शब्दाचा अर्थ लावणे हाच प्रश्न उरतो, आणि तत्वाबद्दल अगोदरच नमूद केल्यानुसार ज्या शब्दांना माहीत असलेले कायदेशी तात्पर्यांचा अर्थ कायद्यासंमत होते वेळी जो अर्थ लावण्यात आला होता त्यानुसारच लावण्यात यावा. श्सेल ऑफ गुडस् (वस्तूंची विक्री) या संज्ञेचा अर्थ, सेल ऑफ गुडस अॅक्ट (वस्तू व विक्री अधिनियम) मधील आशयाप्रमाणे लावण्यात आला.

३७. उत्तरवादींच्या बाजूने असेही म्हणणे मांडण्यात आले आहे कि, ज्याप्रकारे अपिलकर्ता द्वारा मागणी करण्यात आले आहे कि, “सेल ऑफ गुडस” (वस्तूंची विक्री) ही नोंद क्र. ४८ मधील संज्ञेस

विस्तिर्ण अर्थ असू शकेल हे जरी गृहित धरले तरी, आणि त्या दृष्टीकोनातून त्या नोंदी अंतर्गत, बांधकाम कंत्राटीवर, मद्रास जनरल सेल्स टॅक्स अॅक्ट मधील कर लावण्याची तरतूद टिकू शकते, तरीही आक्षेपित तरतूद भारत सरकार अधिनियमाच्या कलम १०७ अन्वये बेकायदेशीर ठरेल आणि या म्हणण्या पृष्ठयर्थ दाखिनेश्वर सरकार विरुद्ध कमर्शियल टॅक्स आॅफिसर (एस) ऐआयआर १९५७ कॅल २८३ (झेड १९) मधील निर्णयाचा आधार घेण्यात आला, जोपर्यंत कलम १०७ महत्वपूर्ण आहे, ते खालील प्रमाणे आहे.

क. १०७ - (१) डाॅमिनियन (प्रभूत्व) कायदा जो तरतूद संमत करण्यासाठी डाॅमिनियन संविधान सक्षम आहे अशा डाॅमिनियन (प्रभूत्व) कायद्याच्या कोणत्याही तरतूदीशी किंवा समवर्ती विधानसूची मध्ये नमूद बाबींपैकी एखाद्या बाब संबंधी अस्तित्वातील कायद्याच्या कोणत्याही तरतूदीशी, प्रांतीय कायद्याची कोणतीही तरतूद विसंगत असेल तर, या कलमातील तरतूदींच्या अधीन, डाॅमिनियन कायदा, मग तो प्रांतिय कायदा किंवा अस्तित्वातील कायद्याच्या अगोदर किंवा पश्चात संमत झाला असेल यथास्थिती, वरचढ राहिल (चे वर्चस्व राहिल) आणि प्रांतिय कायदा, विसंगती मयदिपुरती रद्दबातल ठरेल.

(१) जेथे समवर्ती वैधानिक सूची मध्ये नमूद बाबींपैकी एखाद्या बाबी संबंधी प्रांतिक कायद्यातील तरतूद, पूर्वीच्या डाॅमिनियन (प्रभूत्व) कायद्याच्या किंवा अस्तित्वातील कायद्याच्या कोणत्याही तरतूदीशी त्या बाबी संबंधी विसंगत

असल्यास, आणि अशावेळी, जर, प्रांतीय कायदा ज्यास गव्हर्नर जनरल कडून, त्यांच्या विचारार्थ ठेवण्यानंतर, सहमती मिळाली असेल तर, त्या प्रांतात, प्रांतीय कायदा चे वर्चस्व राहिल, परंतु, तरीही डॉमिनियन संविधान (विधानमंडळ) कोणत्याही वेळी सदर बाबीसंबंधी पुढील कायदा संमत करू शकेल.”

आता युक्तीवाद असा आहे कि, मद्रास जनरल सेल्स टॅक्स अॅक्ट (मद्रास सर्वसाधारण विक्रीकर अधिनियम) मध्ये दिलेली शिवक्रीश ची व्याख्या, सेल ऑफ गुडस अॅक्ट १९३० मधील व्याख्येशी विसंगत आहे, ते असे की, श्वस्तू व विक्रीश ही बाब (हा विषय) समवर्ती सूची मध्ये नोंद क्र. १० खाली येते आणि असे कि, त्यामुळे, मद्रास जनरल सेल्स टॅक्स (अमेंडमेंट) अॅक्ट, १९४७ (मद्रा. २५/१९४७) च्या अन्वये आक्षेपित तरतूद संमत करण्यात आली असती, जर कलम १०७(२) मध्ये तरतूद केल्याप्रमाणे गव्हर्नर - जनरलच्या सहमती साठी ते राखून ठेवण्यात आले नसले तर, त्याच्या तरतूदी "सेल ऑफ गुडस अॅक्ट १९३०" मधील सेल (विक्री) च्या व्याख्येच्या विसंगत आहे त्या मर्यादेपर्यंत बेकायदेशीर आहेत. या म्हणण्यास संक्षिप्त उत्तर असे आहे कि, मद्रास जनरल सेल्स टॅक्स अॅक्ट हा सेल ऑफ गुडस शी संबंधित नाही. तर वस्तूच्या विक्रीवरील कराशी संबंधित आहे आणि समवर्ती सूची मध्ये नमूद केलेल्या प्रकरणांमध्ये हे एक प्रकरण नसून किंवा ज्यावर डॉमिनियन (प्रभूत्व) असलेले विधानमंडळ कायदा करण्यास सक्षम आहे, तर सूची II (दोन) नोंद ४९ अंतर्गत प्रांताच्या अनन्य क्षमतेच्या मर्यादेतील प्रकरण आहे. अशा कायद्याच्या संदर्भात असा प्रश्न निर्माण होऊ शकतो कि ते त्या नोदीच्या कक्षेत आहे का. जर असेल तर कलम १०७ खाली प्रतिकूलतेचा प्रश्न

उद्भवू शकत नाही. या मुद्यावरील (एस) एआयआ १९५७ कलम २८३ (Z १९) या प्रकरणातील निर्णय समर्थनीय असल्याचे स्वीकारता येत नाही. डायमंड शुगर मिल्स लि. (वरीलप्रमाणे) यात असे मांडण्यात आले कि:

“(१०) नोंद क्र ५२ मधील “स्थानिक क्षेत्र” या शब्दांच्या अर्थाचा विचार करताना एका बाजूने आपण शिहेतावह नियमशु ध्यानात ठेवले पाहिजे म्हणजे विधिविधानात हक्क प्रदान करणे या शब्दांचा मुक्तपणे अर्थ व्यक्त केला पाहिजे आणि प्रदान केलेल्या अधिकारांना विस्तृत अधिक्य दिले पाहिजे. दुस-या बाजूने आपण कायदेमंडळाचे सामथ्र्य टिकवून धरण्याच्या काळजीने योग्य सूचित अर्थाच्या पलीकडे शब्दाचा अर्थ वाढणार नाही याची काळजी घेतली पाहिजे. सेंट्रल प्रोव्हिनसेस व बेरार सेल्स आँफ मोटर स्पिरिट अँड लुबरीकन्टस टॅक्सेशन अँक्ट, १९३८, १९३९ एफसीआर १८ पान ३७ वर एआयआर १९३९ एफसी १, या प्रकरणात मुख्य न्यायमूर्ती सर मॉरिसे ग्वांयर यांनी असे निरीक्षण नोंदविले आहे कि:

“माझ्या विचाराने विस्तारपूर्वक आणि अर्थाला धरून मुख्य आशय, द्वारा त्यांना त्याचे अर्थ स्पष्ट करण्याचे कर्तव्य आहे, त्यांना प्रोत्साहन मिळेल. परंतु याद्वारे मी असे सूचित करत नाही कि, ते कुठल्याही कायदेशीर किंवा घटनात्मक सिध्दांताच्या हिताच्या दृष्टिने किंवा कुठलाही गृहित घटनेच्या चुका बरोबर करण्यासाठी कायद्याच्या भाषेच्या अर्थाची ताणाताण किंवा विपर्यास करण्यास मुक्त आहेत.

पुन्हा नविनचंद्र मफतलाल वि. कमिशनर आँफ इनकम टॅक्स बाँम्बे सिटी, १९५५ १ एफसीआर ८२९ ((एस) एआयआर १९५५ एफसी ५८) न्यायमूर्ती दास यांनी (त्यावेळी ते असताना) या प्रकरणात न्यायनिर्णय देताना खालील प्रमाणे निरीक्षण मांडले.

"..... परंतु अर्थ स्पष्टीकरणाचा मुख्य नियम असा आहे कि, वैधानिक शक्ती प्रदान करणा-या घटनात्मक कायद्यातील शब्दांच्या अन्वयार्थ लावताना सर्वात मुख्य वाक्यरचना शब्दांवर लावण्यात यावी त्यायोगे त्याचा विस्तृत प्रमाणात परिणाम होईल अशा पुस्तीच्या अधीन त्या शब्दांच्या साध्या, नैसर्गिक आणि व्याकरणात्मक अर्थाने वाचण्यात यावे.

(२५) हे खरे आहे कि, विधान मंडळाने पूर्वीची संविधी बदलून त्याजागी नंतर पारित केलेल्या कायद्यात, शब्द व वाक्यप्रयोगांचा न्यायालयाने पूर्वी केलेल्या अर्थउकलाचा उपयोग केला जातो, त्याचा वापर करून, त्याद्वारे न्यायालयाने अगोदरच केलेला अर्थउकल व्यक्त करण्याचा उद्देश विधानमंडळाचा असतो, अशी धारणा आहे. परंतु अशी धारणा, केवळ नंतर संमत केलेल्या संविधीच्या स्पष्टीकरणास सहायक व्हावे यासाठी वापर करता येईल आणि ते अंतीम (निर्णायक) समजण्यात येऊ नये. फेडरल कम्युनिकेशन कमिशनर विरुद्ध कोलंबिया ब्राँडकास्टिंग सिस्टम आँफ कॅलिफोर्निया (१९४०) ३११ यु.एस. १३२ या प्रकरणात मा. न्यायमूर्ती फ्रँकफुस्टर यांनी असे निरीक्षण नोंदविले की, जेव्हा तत्वप्रणालींचा विचार करण्यात येतो त्यावेळी, तत्वप्रणाली मागे मन वळविण्याची प्रक्रिया, भाषेचा व्यवस्थित अर्थ देण्याच्या संपूर्ण खटाटोपा मार्गात केवळ एक कारणीभूत परिस्थिती असते. जेथे पूर्वीच्या संविधीला, देशातील विविध न्यायालयांनी दिलेल्या अनेक निर्णय मालिकेतून, प्रस्थापित अर्थ प्राप्त झाला आहे, तेथे अशी धारणा भक्कम असते आणि विशेषतः ती भक्कम जेव्हा असते तेव्हा अशा प्रकारचे अर्थ स्पष्टीकरण, देशाच्या सर्वोच्च न्यायालयाद्वारे केले असेल किंवा त्याचे दृढ कथन केले असेल तेव्हा आम्हास असे कथन करणे षक्य वाटले. परंतु जेव्हा अर्थउकल केवळ एखाद्या प्रकरणात केली गेली असेल आणि अपिलाच्या कसोटिीतून गेली नसेल तर धारणा काय कमकुवत असते. आयएसआर



(१९४२) अला ३०२ (ए.आर.आर ९४२ अला १५६) (वरप्रमाणे) प्रकरणात अहवालावर उच्च न्यायालयाच्या माननीय न्यायमूर्तींनी घेतलेल्या दृष्टीकोना काळजीपूर्वक विचार 'स्थानिक विभाग' (लोकल एरिया) शब्दाच्या अर्थसंबंधी केला असता, आणि उपरोक्त अर्थउकल नियमाच्या योग्य मूल्यमापन केले असता आमचे मत असे आहे कि, माननीय न्यायमूर्तींनी "स्थानिक विभाग" या शब्दाचा अर्थ लावला आहे ते शब्द घटनाकारांनी त्याच्या अर्थात वारला नाही. आमचे असे मत आहे कि, घटनेच्या नोंद ५२ मधील 'स्थानिक विभाग' या शब्दाचा योग्य अर्थ लावला पाहिजे (जेव्हा 'विभाग' या कायदा लादणा-या शब्दाचा भाग असेल तेव्हा) स्थानिक स्वराज्य संस्था जसे कि, नगरपालिका, जिल्हा मंडळ, स्थानिक मंडळ, संघीय मंडळ पंचायत किंवा त्यासारख्याच्या प्रशासनाचा भाग असेल तेव्हा, म्हणून, कारखान्याचा परिसर (इमारत) 'स्थानिक विभाग' नाही.

४०. आमच्या मते, घटनाकारांनी 'बँकिंग' या शब्दाचा बँकिंग विनियमन अधिनियम १९४९ मध्ये दिलेल्या विवक्षित व्याख्येपुरतीच मर्यादित अर्थ ठेवला असेल असे म्हणता येणार नाही, 'बँकिंग' हा शब्द सूची १ (एक) मधील नोंद ४५ च्या मध्ये अंतर्भूत केला आहे [रुस्तम कावसजी (वरीलप्रमाणे) प्रकरणातील निर्णयात सूची १ (एक) मधील नोंद ४५] व्याप्तीत, सहकारी बँके द्वारा करण्यात येणा-या बँकिंग चा समावेश होत नाही. याबाबत स्पष्टपणे शंकेला वाव ठेवला नाही. गॅनन डंकरली अँड कंपनी (मद्रास) लि. प्रकरणातील निर्णय, भारतीय राज्य घटनेच्या अनुसूची ३६६ (२९ए) च्या समावेशामुळे निष्फळ ठरत आहे आणि या संज्ञेच्या अर्थाची पुन्हा व्याख्या करण्यात आली. अनुज्ञप्ती अंतर्गत बँकिंगची कार्ये करणा-या सहकारी बँकांच्या व्यवसायाच्या प्रकारांचा विचार करत नोंदिच्या सार व तत्वांमध्ये त्याचा समावेश केला पाहिजे ज्याचा समावेश सूची १ (एक) नोंद ४५ च्या व्यापतीत आहे.

४१) अपीलकर्त्याच्या विद्वान वकील द्वारा स्टेट बँक ऑफ इंडिया १९५५ च्या कलम ३२ व ३३ च्या जोरावर असा युक्तीवाद केला कि, कलम ३२ नुसार भारतीय स्टेट बँक, भारतीय रिझर्व बँकेच्या वतीने 'अभिकरण व्यवसाय' करू शकते. कलम ३३ द्वारा भारतीय स्टेट बँक कलम ५(ब) अंतर्गत बँकिंग व्यवसाय आणि बँकिंग विनियमन अधिनियम १९४९ च्या कलम ६ (१) अंतर्गत इतर प्रकारचे व्यवसाय करण्याची सक्ती प्रदान करण्यात आली आहे. हा युक्तीवाद निरूपयोगी आहे. भारतीय स्टेट बँक अधिनियम १९५५ स्वतंत्र आहे आणि त्याचा सहकारी बँकाशी संबंध नाही आणि भारतीय स्टेट बँक ही सदर अधिनियमाच्या अंतर्गत महामंडळ (निगम) म्हणून स्थापित करण्यात आली अशा प्रकारे अपीलकर्त्याच्या वतीने सूची १ (एक) मधील नोंद क्र. ४५ च्या व्याप्तीतून त्यांना बाहेर ठेवल्याबद्दल सादर केलेल्या निवेदन (युक्तीवाद) च्या समर्थनार्थ तरतूदी उपयोगी नाहीत.

४२. अपीलकर्त्याच्या माननीय वकिलांनी युक्तीवाद केला की, व्यक्ती आणि कार्ये यांच्यात फरक आहे. बँकिंग विनियमन अधिनियम, १९४९ च्या कलम ६(१) चे साधा सरळ वाचन केले असता. हे दिसूनच येत आहे कि, बँकिंग व्यवसाय आणि अस्तित्वातील व्यक्ती जे बँकिंग कार्ये करतात त्यात फरक आहे. कलम ६ (१) आणि ६(२) नुसार केवळ अस्तित्वातील व्यक्तीला काही जादा व्यवसाय कार्ये करता येते. त्यानुसार अशा अस्तित्वातील वेगळ्या व्यक्तित्वाची कोणत्याही प्रकारचा दर्जा प्रदान होत नाही.

४३. आमच्या मते, कलम ६ चा संबंध बँकिंग कंपनी ज्या व्यवसायाच्या प्रकारात गुंतलेली आहे त्याच्याशी आहे, अशी स्वतंत्र अस्तित्वातील व्यक्ती असल्या शिवाय कोणत्याही बँकिंग कार्ये व्यवसाय यांचे प्रकार असू शकत नाही. कलम ६ हे बँकिंग कंपनीला दर्जा प्रदान करण्यासाठी तरतूद नाही. बँकिंग आणि 'बँकिंग कंपनी' च्या व्याख्यांचा समावेश बँकिंग विनियमन अधिनियम, १९४९ च्या अनुक्रमे कलम

५(बी) आणि ५(सी) मध्ये आहे, आणि त्याचे वाचन कलम ५६ (अ) सह वाचले असता त्याचा अर्थ सहकारी बँक सुध्दा आहे. सहकारी बँक कलम ५(सी) मधील व्याख्येच्या अंतर्गत येते आणि तिची कार्ये बँकिंगची आहेत आणि बँकिंग व्यवसायाशिवाय, सहकारी बँक कलम ६ मध्ये नमूद केलेला कोणताही व्यवसाय करू शकते.

भारतीय राज्य घटनेतील सातव्या अनुसूचीतील सूची १ मधील नोंदी ४३ व ४५ तसेच सूची ११ (द्वारे)मधील नोंद ३२ चा उद्देश (परिणाम /अर्थ).

४४. अपीलकर्त्याच्या वतीने भारतीय राज्यघटनेच्या सातव्या अनुसूचीतील सूची १ (एक) मधील नोंद ४३ अत्यावश्यक गरजेतून उपयोगात आणले आहे. ते संसदेस (विधिमंडळ) व्यवसाय महामंडळ च्या समावेशन, विनियमन आणि परिसमापन संबंधी कायदा संमत करण्याची क्षमता प्रदान करते, विशेषतः बँकिंग महामंडळ परंतु सहकारी संस्था या संसदेच्या क्षमतेच्या कक्षेतून स्पष्टपणे वगळण्यात आल्या आहेत. यात शंका नाही कि सूची १(एक) च्या नोंद क्र. ४३ मध्ये सरकारी संस्थांचे 'समायोजन विनियमन आणि समापन' हे सहकारी संस्थांना विनिर्देशपूर्वक वगळून संघसूचीच्या कक्षेबाहेर ठेवण्यात आले आहे अन्यथा त्या सूची १ (एक) च्या नोंद क्र. ४३ मध्ये समावेशन, विनियमन आणि समापनासाठी समाविष्ट झाल्या असत्या. सहकारी संस्थांचे समावेशन, विनियमन आणि समापन या संज्ञा राज्य विषय म्हणून सूची दोन च्या नोंद क्र. ३२ अंतर्गत आरक्षित होत्या आणि म्हणून सूची १ (एक) ज्या नोंद क्र. ४३ मधून वगळण्यात आल्या. परंतु सहकारी संस्थांचे समावेशन, विनियमन आणि समापन हे सूची १(एक) च्या नोंद क्र. ४३ मधून वगळून संसदेच्या कक्षेबाहेर नेल्याने सहकारी बँकांच्या उद्देशाकरिता प्रगती होत नाही. उपरोक्त सादर निवेदनास उपसिध्दांत म्हणून, असेही उद्युक्त करण्यात आले होते कि, बँकिंग कंपनी

ही कंपनी कायद्याच्या (१९१३ चा सातवा) प्रकरण एक्स ऐ खालील कलम २७७ एक ते कलम २७७ एम ने बँकिंग कंपनीच्या मर्यादा स्पष्ट केलेल्या होत्या व नियमन केलेले होते. हे दुरुस्ती अधिनियम क्र. २२ १९३६ ने अंतर्भूत करण्यात आले होते. बँकिंग कंपन्यांचा अधिनियम १९४९ हा दिनांक १०.०३.१९४९ रोजी अंमलात आला. बँकिंग कंपन्यांचा अधिनियम १९४९ चा प्राथमिक हेतू अशा सर्व संस्था ज्या कर्ज देण्यासाठी किंवा गुंतवणूकीसाठी मागणी नुसार किंवा अन्य मार्गाने देय ठेवी स्वीकारतात त्यांना त्या कायद्याच्या व्याप्तीमध्ये आणण्यासाठी "बँकिंग" च्या व्यापक व्याख्येची तरतूद करणे हा होता. त्यावेळी भारत सरकारचा अधिनियम १९३५ जो 'बँकिंग' तसेच व्यापार महामंडळ या विशयाशी निगडित होता तो सूची I (एक) मध्ये (संघीय वैधानिक सूची) होता, अशाप्रकारे:

"बँकिंग" शी संबंधित नोंद क्र. ३८- "बँकिंग" म्हणजे संघीय राज्याच्या मालकीचे आणि नियंत्रित असलेल्या महामंडळे सोडून असलेल्या महामंडळाद्वारा चालविलेला बँकिंग व्यवसाय आणि केवळ राज्यांतर्गत चालविलेला व्यवसाय.

महामंडळा संबंधी नोंद क्र. ३३- महामंडळे म्हणजे बँकिंग, विमा, आणि आर्थिक महामंडळे सहित व्यापारी महामंडळे चे समावेशन, विनियमन आणि समापन परंतु त्यात संघीय राज्याच्या मालकीचे किंवा नियंत्रीत महामंडळे यांचा समावेश नाही आणि केवळ राज्यांतर्गत व्यवसाय करणारे किंवा सहकारी संस्था आणि अशा संस्था जे व्यापार करत असतील किंवा नसतील, परंतु एका एककापर्यंत मर्यादित राहण्याचा उद्देश नाही. (परंतु विद्यापीठांचा समावेश नाही).

भारत सरकार अधिनियमातील नोंद ३८ ची सूची I(एक) च्या नोंद ४५ मध्ये बँकिंग म्हणून नव्याने अधिनियमित करण्यात आले, तर नोंद क्र. ३३ ची नोंद क्र. ४३ आणि ४४ मध्ये विभागणी

करण्यात आली. विद्वान वकिलांनी पुढे असे उद्युक्त केले आहे कि, १९६५ पर्यंत च्या प्राथमिक अस्तित्वासाठी व्यक्ती (संस्था) संसदेद्वारा विनियमित केली जात होती ती म्हणजे कंपनी जिला नोंद क्र. ४३ मध्ये जागा प्राप्त झाली. अशा प्रकारे दोन्ही प्रकारच्या कार्यांनी म्हणजे बँकिंग आणि अस्तित्वातील व्यक्ती (संस्था) म्हणून सूची क्र. १(एक) च्या अंतर्गत सूचीबद्ध आहे (नोंद क्र. ४३ अंतर्गत बँकिंग आणि नोंद क्र. ४३ अंतर्गत कंपनी) म्हणून संसदेच्या नियंत्रणांतर्गत होती. १९६५ पर्यंत बँकिंग कंपनी अधिनियम १९४९ च्या अंतर्गत केवळ वैधिक अस्तित्वातील व्यक्ती जिला बँकिंग कंपनी म्हणून संबोध्याचे केवळ त्याचीच हाताळणी होत होती. त्यानंतर उद्देशिकेतून "कंपनी" हा शब्द वगळण्यात आला. बँकिंग महामंडळ चे नियंत्रण (नियमन) स्टेट बँक ऑफ इंडिया अधिनियम १९५५ द्वारा केले जात होते. अशाप्रकारे सूची १ (एक) च्या कक्षबाहेरील अस्तित्वातील व्यक्ती (संस्था) म्हणून बँकिंग व्यवसायाच्या विनियमाचा प्रश्न केव्हाही उद्भवला नाही. १९६५ मध्ये शासनाने बँकिंग नियम (अॅप्लीकेशन कोऑपरेटिव्ह सोसायटीज अॅक्ट १९६५ (१९६५ चा अधिनियम क्रं. २३) सहकारी संस्था अधिनियम १९६५ ला लागू (१९६५ चा अधिनियम क्र. २३)) अधिनियमित केला आणि बँकिंग कंपनी अधिनियम १९४९ आणि भारतीय रिझर्व बँक अधिनियमाच्या तरतूदी सहकारी बँकापर्यंत लागू केल्या. अशाप्रकारे विद्वान वकिलांनी उद्युक्त केले कि, सदर दुरुस्ती अधिनियमाचे उद्देश आणि कारणांचे निवेदन संबंधित नोंद क्र. ४५ च्या विनियमनाकरिता होते आणि ते सहकार्य संस्थेच्या विनियमातील नव्हते. सहकारी बँकांचा समावेश, व्यवस्थापन आणि समापनशी प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्षपणे संबंधित तरतूदी वगळण्यात आल्या कारण त्या सूची १ (एक) मधील नोंद क्र. ४५ अंतर्गत येत नव्हत्या.

४५) श्री देवांश ए. मेहता विद्वान वकील यांनी पुढे असे उद्युक्त केले आहे कि, महाराष्ट्र सहकारी संस्था अधिनियम १९६० च्या कलम २ (१०) अंतर्गत "सहकारी बँकेची" व्याख्या खालीलप्रमाणे केली आहे:-

"कलम - २ व्याख्या

या अधिनियमात, संदर्भानुसार दुसरा अर्थ अपेक्षित नसेल तर:-

(१०) सहकारी संस्था म्हणजे अशी संस्था, जी बँकिंग अधिनियम १९४९ च्या कलम ५ च्या उपकलम (१) च्या खंड (ब) मध्ये दिलेल्या बँकिंग व्याख्या प्रमाणे बँकिंगचा व्यवसाय करत आहे आणि त्यात कोणतीही संस्था जी प्रकरण अकरा मधील सहकारी कृषी आणि ग्रामीण बहुउद्देशीय विकास अंतर्गत कार्य करित आहे किंवा करावयाची असेल कृषी संस्था"

महाराष्ट्र अधिनियमाच्या कलम ९१ अंतर्गत, घटना, व्यवस्थापन किंवा व्यवसाय (कामकाज) संबंधी वाद, सहकारी, न्यायालयात संदर्भित करणे गरजेचे आहे. त्याचप्रमाणेच, बहुराज्यीय सहकारी संस्था अधिनियमाच्या कलम १ (एक) मध्ये सहकारी बँकांची व्याख्या अशी दिली आहे कि अशी बहुराज्यीय सहकारी संस्था, जी बँकिंग व्यवसाय करते, कलम (४९२) च्या अन्वये, एखादा कर्जा करिता दावा किंवा मागणी म्हणजे बहुराज्यीय सहकारी संस्थेच्या घटना, व्यवस्थापन किंवा व्यवसाय (कामकाज) शी आणि भारतीय रिझर्व बँक अधिनियम १९३४ ची विशिष्ट तरतूदींचा विस्तार केला (व्याप्ती वाढवली) आहे, ते विधिविधान अनुक्रमे सूची १(एक) मधील नोंद ४५ आणि १(एक) मधील नोंद ३८ शी निगडित आहे. संसदेत कोणतेही अन्य व्यवसायाचे, कार्याचे किंवा पैलूचे विनियमन करण्याकरिता वैधानिक क्षमता नाही. तिला वसूली पध्दतीची तरतूद करता येऊ शकत नाही, कारण तो अधिकार

राज्य विधान मंडळाच्या अखत्यारीत आहे. आम्हास, विद्वान समुपदेशी (वकिलांनी) उपरोक्त उपस्थित केलेले सादरनिवेदन मान्य करता येत नाही.

४६. आरडीबी अॅक्ट १९९३ च्या संदर्भातील या न्यायालयाच्या दिल्ली हायकोर्ट बार असोसिएशन (वरीलप्रमाणे) च्या प्रकरणात असे मान्य करण्यात आले कि, संसदेला अधिनियम अधिनियमित करण्याची वैधानिक क्षमता आहे. सूची I (एक) च्या नोंद ४५ मध्ये बँकिंगशी सहाय्यभूत किंवा गौप्य बाबी संबंधी विधिविधानाचा समावेश होईल. संसद बँकिंग व्यवसाय चालविण्यासंबंधी, ज्यात बँकेच्या देणींची वसूली आणि त्याकरिता बँकिंग न्यायधिकरणासारख्या अभिनिर्णय करणारी संस्थेची स्थापना अनुज्ञेय असेल, असा कायदा संमत करू शकेल. अशाप्रकारे आरडीबी अधिनियम १९९३ च्या अंतर्गत ऋण वसूली न्यायधिकरण ची स्थापना मान्य करण्यात आली. न्यायालयाच्या मते:-

“१४. “दिल्ली उच्च न्यायालय आणि गुवाहटी उच्च न्यायालय यांनी असे मान्य केले कि, ऋण वसूली न्यायधिकरणाच्या स्थापनेसंबंधी संसदेला कायदा अधिनियमित करण्याचे आरंभ स्थान म्हणजे सूची II (तीन) मधील नोंद क्र. ११ ए ज्याचा संबंध न्यायप्रदान करणे, सर्वोच्च न्यायालय आणि उच्च न्यायालय सोडून सर्व न्यायालयांची रचना आणि स्थापना करणे संबंधी आहे.” आमच्या मते आता अधिनियमित केलेल्या विधिविधानांचे प्रकार सूची I(एक) मधील नोंद ४५ मध्ये समावेश होईल. सूची एक च्या नोंद ४५ च्या संबंध बँकिंगशी आहे. बँकिंग ऑपरेशन्स (बँकिंग प्रवर्तन) मध्ये इतर गोष्टींसह कर्ज व ठेवी स्वीकारणे, कर्ज प्रदान करणे आणि बँकेस देय असलेल्या ऋणांची वसूली करणे यांचा समावेश होतो. केवळ संसदेला सूची I(एक) मध्ये नोंद ४५ अंतर्गत असलेले बँकांद्वारा व्यवसाय चालवण्यासंबंधी कायदा करण्याचा अधिकार असू शकतो याबाबत अशी लहानशी शंका असू शकणे,

कोणत्याही बँकिंग संस्थेचे अत्यावश्यक कार्य म्हणजे देणीची वसूली, बँकिंग संबंधी वैधानिक शक्तींचा वापर करून संसद, बँक आणि अशा प्रकारचे एक कार्यमंत्र प्रदान करू शकते की ज्यायोगे बँक आणि वित्तीय संस्था यांना देय असलेल्या पैशांची वसूली करू शकता येईल. न्यायधिकरणांची स्थापना बँकांना देय असणा-या ऋणासंबंधी करण्यात आली. "जलदगतीने अभिनिर्णय घेण्याकरिता आपली बँक आणि त्यासंबंधातील बाबींकरिता आणि त्यास अनुवंशिक बाबींकरिता अधिनियमाच्या उद्देशिकेप्रमाणे न्यायधिकरणाची विशेष यंत्रणा रचण्यात आली जरी, संपूर्णपणे सूची क्र. 1(एक) मधील नोंद ४५ च्या कक्षेअंतर्गत येते. सूचीमधील कोणताही वाद, संकूचित किंवा निर्बंधित अर्थाने वाचण्यात येऊ नये, नोंद ४५ मधील संज्ञा बँकिंग चा अर्थ बँकिंग संबंधी सहाय्यभूत किंवा गौण बाबींसहित बँकिंगच्या सर्व स्वरूपासंबंधी विधिविधान बँक आणि वित्तीय संस्थासंबंधी व्यवहारांशी निगडित अभिनिर्णय करणारी संस्था जसे कि बँकिंग न्यायधिकरण ची स्थापना स्पष्टपणे सूची 1 (एक) मधील नोंद क्र. ४५ च्या अंतर्गत येईल, ज्यायोगे संसदेला त्या संबंधी कायदा संमत करण्याचा विनिर्दिष्ट अधिकार प्राप्त होता. "

४७. वरील चर्चेच्या दृष्टिने, आमचे मत असे आहे की, देय रक्कमेची वसूली हे कोणत्याही बँकिंग संस्थेचे आवश्यक कार्य असेल आणि सहकारी बँकांनी केलेले बँकिंगचे कार्य, सूची १ च्या नोंद ४५ च्या कक्षेत येत असल्यामुळे, संसद, सूची १ च्या नोंद ४५ अंतर्गत कायदा करू शकते. सरफेसी कायद्याच्या कलम १३ अंतर्गत, वसूलीसाठी उपाय पूरविणे, हे निश्चितपणे संसदेसाठी उघड आहे, सहकारी बँकेची संपूर्ण कार्यवाही आणि बँकेची कृती, ह्या सूची १ च्या नोंद ४५ अंतर्गत केलेल्या कायद्याने चालविल्या जातात, म्हणजेच बी. आर. अॅक्ट १९४९ आणि सूची १ च्या नोंद ३८ अंतर्गत असलेला आर बी



आय अॅक्ट.

४८. यूको बँक आणि दुसरे विरुद्ध दिपक देवबर्मा आणि इतर ३१, या प्रकरणात सरफेसी कायदा अंतर्गत प्रश्न निर्माण झाला की, त्रिपूरा जमिन महसूल आणि जमीन सुधारणा अधिनियम १९६० च्या कलम १८७ मधील तरतूदीच्या, तूलनेत त्रिपूरा कायदानूसार गहाण ठेवलेल्या मालमत्तेच्या, बँकेकडून विक्रीस कोणत्याही व्यक्तिस, जी अनुसूचित जमातीचा सदस्य नव्हती, कायदेशीर मनाई होती. या प्रकरणात लिलाव खरेदीदार अनुसूचित जमातीचे सदस्य नव्हते. माननीय न्यायालयाने असे निरीक्षण नोंदविले की, सरफेसी कायद्यातील तरतूदी बँकेस कोणत्याही मालमत्तेचा ताबा घेणे शक्य करते, जेथे सुरक्षा व्याज त्यांच्याबाजूने निर्माण झालेले आहे आणि मालमत्तेच्या देय रक्कमेच्या वसूलीसाठी सदर मालमत्ता कोणत्याही व्यक्तिस विकू शकते माननीय न्यायालयाने असे निरीक्षण नोंदविले की, संसदेने, नोंद ४५ च्या व्यवहारांना शोध लागण्यासारखा विशेषतः सुरक्षित मालमत्तेच्या विक्रीशी संबंधित कृती हाताळणारा, कायदा केलेला आहे, जो केंद्रिय कायदा असून, तो रूढ होईल, अश्या प्रकारे:

“१५. सद्याच्या प्रकरणात, केंद्र आणि राज्य कायदा यांच्यातील संघर्ष हा राज्य कायद्याच्या तरतूदींच्या दिखाऊ अतिक्रमणामुळे आहे जो, केंद्रिय कायद्याने व्याप्त बँकिंगच्या क्षेत्रातील जमीन सुधारणा हाताळते. त्यामुळे अतिक्रमण क्षेत्राच्या संदर्भात कोणता वर्चस्वी कायदा आहे हे शोधणे, ही कसोटी असेल.

१८. २००२ चा कायदा, बँकिंगच्या नोंदीशी संबंधित आहे, जो सातव्या परिशिष्टाच्या सूची १ मध्ये समाविष्ट आहे. गहाण ठेवलेल्या मालमत्तेची

बँकेद्वारे विक्री, हा बँकिंग व्यवसायाचा अविभाज्य आणि अखंड भाग आहे. राज्यकायद्याचा उद्देश, अगोदरच नमूद केल्याप्रमाणे, राज्यातील जमिन महसूल कायदा हा अधिक मजबूत करण्याचा आणि कृषी सुधारणांसाठी उपाय पूरविण्याचा प्रयत्न आहे. राज्यविधिमंडळाने केलेल्या अतिक्रमणाचे क्षेत्र, हे बँकिंग क्षेत्रात आहे. इतके दिवस जेथे सुरक्षित मालमत्तेच्या विक्रीशी संबंधित आणि सूची १ राज्य कायदा, कलम नोंद ४५ शी संदर्भित, कोणताही केंद्रिय कायदा अस्तित्वात नव्हता तेथे तो कलम १८७ सहित वैधपणे कार्य करत होता, पण ज्याक्षणी संसदेने नोंद ४५ शी शोध लागण्यासारखा आणि विशेषतः सुरक्षित मालमत्ता विक्रीसंबंधी कृतींशी संबंधित कायदा करून पाऊल उचलले त्याक्षणी राज्य कायदा, जो पर्यंत, तो २००२ कायद्याशी विसंगत आहे, सोडून देणे आवश्यक आहे. प्रभावी कायदा संसदीय कायदा, त्रिपूरा कायदा. १९६० च्या तरतूदी प्रो टॅटो, (कलम १८७) अवैध असतील. त्या २००२ च्या कायद्यातील तरतूदी आहेत, ज्यात व्यक्तींच्या श्रेणीवर, ज्यांना बँका गहाण ठेवलेली मालमत्ता, त्यांच्या देय रक्कमेच्या वसूलीसाठी विकू शकते, त्यावर निर्बंध नाहीत आणि ज्या त्रिपूरा कायदा १९६० च्या कलम १८७ मध्ये समाविष्ट असलेल्या तरतूदींवर रुढ होतील''.

४९. स्टेट बँक ऑफ इंडिया विरुद्ध संतोष गुप्ता आणि इतर ३२, या प्रकरणात, सरफेसी

कायद्याच्या कलम १३ अंतर्गत, न्यायप्रक्रियेबाहेर, कारवाई करून, बँकांच्या सूरक्षा व्याजांच्या अधिकाराचा आणि त्याची अंमलबजावणी जम्मू आणि काश्मीर राज्यात करणे संबंधित, प्रश्न निर्माण झाला. कर्ज वसूली आणि अभिनिर्णयात्मक कार्यतंत्र, सरफेसी कायद्यामध्ये दिलेल्या आहेत, त्यामुळे त्या सातव्या परिशिष्टाच्या सूची १ च्या नोंद क्रमांक ४५ मध्ये 'बँकिंग' ह्या विषयाच्या कक्षेत येतात. अनुच्छेद ३७० अंतर्गत राष्ट्रपती आदेशाने, सातव्या परिशिष्टाच्या सूची १ च्या नांॆंद ४५ वर, नांॆंद ९५ सह वाचा, जम्मू - काश्मीर राज्याबद्दल कायदा करण्याचा अधिकार, संसदेस दिलेला आहे. जम्मू काश्मीर राज्यास सरफेसी कायदा वैधपणे लागू होऊ शकतो, जरी मालमत्ता हस्तांतरण कायदा जम्मू काश्मीर १९२० कलम १४०, सरफेसी कायद्याच्या विरोधात असला तरी अश्याप्रकारे, विक्री किंवा नियुक्ती (सोपवणे) याद्वारे मालमत्तेची हस्तांतरण हे कर्ज वसूलीसाठी असलेल्या अनेक मार्गांपैकी एक मार्ग आहे आणि अश्याप्रकारे, सरफेसी कायदा, त्याचे खरे स्वरूप आणि वैशिष्ट्यात, मालमत्ता हस्तांतरण विषयाशी संबंधित आहे असे म्हणू शकत नाही विक्री आणि कर्जाच्या देय रक्कम वसूलीसाठी मालमत्ता गहाण ठेवणे हे सुद्धा "बँकिंग" चा अविभाज्य भाग आहेत. बँकिंग न्यायाधिकरणासारखी अभिनिर्णयात्मक संस्था स्थापना करणे हे सुद्धा, सातव्या परिशिष्टाच्या सूची १ च्या नांॆंद ४५ अंतर्गत असेल. अश्याप्रकारे जर त्यासंबंधातील केंद्रिय कायदा नसेल तर राज्य कायदा लागू होऊ शकतो राज्य कायदा प्रतिकूलतेचे तत्व अवलंबून केंद्रिय कायद्यावर अतिक्रमण करू शकत नाही (जर तेथे केंद्रिय कायदा असेल तर). बँकिंग संबंधी कायदा करण्यासाठी संसदेस विशेष अधिकार आहेत. सरफेसी कायद्याच्या तरतुदी विच्छेदित करणे आणि त्या वेगवेगळ्या सूचीअंतर्गत वेगवेगळ्या नांॆंदीना संलग्न करणे शक्य नाही. खरे स्वरूप आणि वैशिष्ट्यात, सरफेसी कायदा, सातव्या परिशिष्टाच्या सूची ३ च्या नांॆंद ६ मधील मालमत्ता

हस्तांतरण हाताळत नाही. परंतु बँका आणि वित्तीय संस्थाची कर्ज वसूली हाताळते. असे निरीक्षण नांदविले होते:

“ ३० जेव्हा स्वतः सरफेसीचा विषय आला तेव्हा माननीय न्यायलाने, सेंट्रल बँक ऑफ इंडिया विरुद्ध केरळ राज्य (२००९) ४. एससीसी ९४; (एससीसी पृष्ठ ११६ परिच्छेद ३६), या प्रकरणात असे म्हटले आहे.

“३६. निर्विवादपणे, डीआरटी कायदा आणि सूरक्षा कायदा संसदेने, परिशिष्ट सात सूची १ नांद ४५ अंतर्गत केलेले आहेत. तर मुंबई आणि केरळ कायदा परिशिष्ट सात सूची २ नांद ५४ अंतर्गत संबंधित, राज्याविधिमंडळांनी केलेले आहेत. हे वेगळे सांगायचे झाले तर, सातव्या परिशिष्टातील, वेगवेगळ्या सूचीतील नोंदीशी संबंधित, कायद्याचे दोन संच करण्यात आलेले आहेत. त्यामुळे अनुच्छेद २५४, राज्य कायदे, या मुद्द्यावर की ते केंद्रिय कायद्यांच्या विरोधात आहेत, पाडण्यासाठी लागू होऊ शकत नाही. त्याव्यतिरिक्त, यापूढे असे दिसेल की, दोन कायद्यांच्या संचामध्ये वरकरणी व्यापन नाही. त्यामुळे जरी केसोराम इंडस्ट्रिज प्रकरण (२००४) १० एसएससी २०१) मध्ये समाविष्ट निरीक्षणे ही राज्यघटनेच्या अनुच्छेद १४१ अंतर्गत घोषित कायदा समजण्यात आली, तरी राज्य कायदे, या मुद्द्यावर की, ते केंद्रिय कायद्यांच्या विरोधात आहेत म्हणून पाडले जाऊ शकत नाहीत.”

३४. अॅटर्नी जनरल फॉर कॅनडा विरुद्ध अॅटर्नी जनरल; फॅार प्राेवीन्स ऑफ क्यूबेक १९४७ एसी ३३ (पीसी), या प्रकरणातील पिव्ही काऊंसिलचा न्यायनिर्णय, “बँकिंग” या शब्दाचा योग्य अर्थ काय आहे यावरही थोडा प्रकाश टाकतो. क्यूबेकचा कायदा, मोकळी मालमत्ता मालक नसलेली, (जी आता महाराजाच्या मालकीची) सगळ्या ठेवी किंवा जमा, क्रेडिट संस्था आणि इतर आस्थापनांमध्ये, ज्यामध्ये ठेवींवर निधी किंवा रोखे प्राप्त होतात, जेथे ३० वर्षे किंवा त्यापेक्षा जास्त काळ, अशा ठेवी किंवा जमा कोणतीही कार्यवाही किंवा हक्काच्या व्यक्तिकडून दाव्यांचा विषय नाही. क्यूबेक प्रांताच्या राजाच्या खंडपीठ न्यायालयात, अपील करताना, बँक ऑफ माॅट्रियलने, असा युक्तिवाद केला की, राज्य कायदा हा क्यूबेकच्या विधिमंडळाच्या अधिकारांच्या पलिकडे होता कारण “बँकिंग” हा केवळ कॅनडाच्या संसदेला वाटप केलेला विषय होता, लाॅर्ड पोर्टरने एका प्रकाशमान न्यायनिर्णयात प्रश्न पूढे मांडला आणि त्याचे असे उत्तर दिले अश्याप्रकारे:(एसी पृष्ठ ४४)

“ तर मग, ठेवीदारांना किंवा त्यांच्या वारसदारांना, ठेवींची परतफेड, हा कायदयाअंतर्गत, बँकिंगच्या व्यवसायातील अस्तित्वात असलेला भाग आहे का? किंवा त्यास आवश्यक अनुषंगिक आहे का? किंवा ते त्या संबंधीच्या मालमत्ता आणि नागरी हक्कांशी प्रथमतः संबंधित किंवा त्या

विषयांना अनुषंगिक आहे का? माननीय न्यायालयास नाही, परंतु असे वाटते की, ठेवींची पावती आणि जमा केलेल्या रक्कमेची जमाकर्त्या किंवा त्यांचे वारसांना, परतफेड वर व्याख्या केल्याप्रमाणे, बँकिंग व्यवसायाचा आवश्यक भाग आहे''

या प्रकरणाच्या दृष्टिने, प्रिन्सीपल काऊन्सिलने पूढे असे म्हटले (एसी पृष्ठ ४६)

'' ----- त्यांच्या दृष्टिने, प्रांतिय विधिमंडळ बँकिंग क्षेत्रावर प्रवेश करते जेव्हा ते ठेवीदारांच्या ठेवींची परतफेड करण्याच्या अधिकारात हस्तक्षेप करते, जे त्यांच्या दृष्टिने, बँकेकडून ग्राहकांना जप्त केलेले कर्ज असेल दोन्हीही, मालमत्ता आणि नागरी हक्क, यासंबंधीच्या एका अर्थी विषयात आहेत, परंतु थोडक्यात ते बँकिंग श्रेणीत समाविष्ट केलेले आहेत.''

३७. सरफेसीला, खरे स्वरूप आणि वैशिष्ट्याचा सिद्धांत लागू करता, हे स्पष्ट आहे की, संपूर्ण कायदा सूची १ नोंद ४५, सह सूची १ नोंद ४५ वाचा, संदर्भात आहे, ज्यामध्ये ते बँका आणि वित्तीय संस्थाना देय असलेल्या कर्जवसूली, त्याचबरोबर वित्तीय मालमत्तेची सुरक्षा आणि पुर्नबांधणी, त्यामार्फत सुलभ करते आणि कायद्याच्या तरतुदींची अमलबजावणी करण्यासाठी यंत्रणेची उभारणी करते खरे स्वरूप आणि वैशिष्ट्यात, सरफेसी मालमत्तेचे हस्तांतरण हाताळत नाही. खरे तर बँका आणि वित्तीय संस्था यांच्या संदर्भात, ते बँका आणि वित्तीय संस्था हयाच्या

कर्ज वसूलीशी आणि अश्या वसूलीची अमलबजावणी करण्यासाठी न्यायालयीन प्रक्रियेबाहेर काही उपाययोजन केल्या जाऊ शकतात, याच्याशी संबंधित आहेत सरफेसींच्या कलम १३ (४) अंतर्गत, कर्जदाराची कर्जे वसूल करण्यासाठी, त्यांच्या सुरक्षित मालमत्ता ताब्यात घेणे आणि त्यांना नियुक्त करणे किंवा विक्री करणे याचा अवलंब करण्या व्यतिरिक्त, बँका कर्जदाराच्या व्यवसायाचे व्यवस्थापनही करू शकतात आणि / किंवा कोणत्याही व्यक्तिस सुरक्षित मालमत्तेचे व्यवस्थापन करण्यासाठी व्यवस्थापक म्हणून नियुक्त करू शकतात, ज्याची मालकी सुरक्षित कर्जदात्याने ताब्यात घेतली आहे. सुरक्षित कर्जदाता म्हणून बँका कोणत्याही वेळी लेखी स्वरूपात, नोटीसीने कोणत्याही व्यक्तीस ज्याने कर्जदाराकडून सुरक्षित मालमत्ता घेतली आहे आणि ज्याच्याकडून कर्जदारास रक्कम देय आहे जी त्यांना सुरक्षित कर्ज देण्यासाठी पुरेसे आहे, देण्यास सांगते त्यामूळे हे स्पष्ट आहे की, मालमत्तेचे हस्तांतरण, विक्री किंवा नियुक्तीद्वारे, हाच एक बँकेस देय सुरक्षित कर्ज वसूलीच्या अनेक उपायांपैकी एक उपाय आहे आणि या प्रकरणात हे स्पष्ट आहे की, सरफेसी हा संपूर्णपणे, ख-या स्वरूपात आणि वैशिष्ट्यात, "मालमत्तेचे हस्तांतरण" विषयाशी संबंधित कायदा आहे, असे शक्यतेने म्हणता येणार नाही."

५०. दिल्ली क्लौथ आणि जनरल मिल्स कंपनी लिमिटेड (सूत्रा), या प्रकरणात कायद्याशी संबंधित हा

प्रश्न विचारार्थ आला की, तो एका किंवा दुस-या नांंदी अंतर्गत येतो का? परंतु कायदयातील काही भाग योगायोगाने अतिक्रमण करतो आणि दुस-या यादीच्या क्षेत्रात अतिक्रमण करतो; मग तो संपूर्णपणे वैध असला पाहिजे, जरी तो त्याच्या क्षमता पलिकडे असलेल्या विषयांवर अतिक्रमण करत असला तरी, असे निरिक्षण नोंदविण्यात आले होते.

“ ३३. ओ.पी.मल्होत्रा यांनी संसदेची विधिमंडळ कलम ५८ अ अंतर्गत कायदा करण्याची क्षमता आणि कलम ५८ अ सह कलम ६४२ कंपनी अधिनियम १९५६ ने दिलेल्या अधिकारांचा वापर करून केलेल्या जमा नियम, या बाबत युक्तिवाद केला. हे फक्त नकार दिला पाहिजे, असे नमूद केले जाते. श्री. मल्होत्रा यांनी म्हटले की, जेव्हा कंपनी ठेवी स्विकारते, आमंत्रित करते आणि स्विकारते तेव्हा ठेवीदार आणि कंपनी यांच्यात सावकाराचे - ठेवीदाराचे नाते अस्तित्वात येते; म्हणून विषय हाताळणारा कायदा, प्रामाणिकपणे राज्य सूचीच्या नांंद ३० च्या अंतर्गत येतो, - ‘मनीलेंडिंग आणि मनीलेंडर’ जर हे म्हणणे प्रत्येक ठेवीदाराला विश्वासाह् करणे होते, तर बँकेतील प्रत्येक ठेवीदार हा सावकार असेल आणि व्यवहार हा पैशाच्या कर्जापैकी एक असेल बँकिंग व्यवसायाला नांंद ३० अंतर्गत समाविष्ट करावयाचे आहे का? दुसरीकडे केंद्रिय सूची मध्ये नोंद ४५, ‘बँकिंग’, नांंद विशिष्ट आहे. आणि म्हणून बँकिंगशी संबंधित, केंद्रिय सूचीतील कोणताही कायदा नांंद ४५ शी संदर्भित असेल. केंद्रिय



यादीमध्ये नोंद ४३ अशी आहे., "व्यापारी महामंडळांचे एकीकरण, नियमन, समापन ज्यात बँकिंग, विमा आणि वित्तीय महामंडळ, यांचा समावेश आहे परंतु सहकारी संस्था यांचा समावेश नाही नोंद ४४ म्हणजे महामंडळाचे एकीकरण, नियमन आणि समापन, व्यापारी किंवा बिनव्यापारी जेव्हा व्यवसाय एका राज्यापुरता नसतो, परंतु विद्यापीठांचा समावेश नाही", याच्याशी संबंधित आहे साहजिकच, कंपन्यांबद्दल कायदे करण्याचा अधिकार नोंद ४४ शी संदर्भित आहे जेव्हा कंपनीचे उद्देश एका राज्यापुरते मर्यादित नसतात आणि अशी वस्तुस्थिती असूनही की, तो व्यापार आहे की नाही. जेव्हा कायदा या मुद्द्यावर निरर्थक होतो की तो, विधिमंडळाने केलेले कायदे, अधिकार बाह्य करते, त्यावेळी कायद्याचे खरे चारित्र्य काय आहे याची खात्री करायची आहे, त्यासाठी कायद्याबद्दल संपूर्णपणे त्याचे उद्देश आणि व्याप्ती आणि त्याच्या तरतूदींचेही परिणाम याबद्दल आदर असणे आवश्यक आहे. (पहा ए.एस.कृष्ण वि. मद्रास राज्य, १९५७, एससी आर ३९९, ४१०) हा वाद सोडविण्यासाठी, की या तीन यादींमध्ये कोणत्या नांदीची खात्री करून घेणे आवश्यक आहे हे निश्चित करण्यासाठी, कायदा संदर्भित आहे आणि त्यासाठी न्यायालयाने खरे स्वरूप आणि वैशिष्ट्य या सिद्धांताचा विकास केला आहे. जर खरे स्वरूप आणि वैशिष्ट्यात, कायदा एक किंवा दुस-या नांदीत येत असेल पण कायद्यातील विषयाचा काही

भाग योगायोगाने अतिक्रमित होत असेल आणि दूस-या यादीच्या क्षेत्रात अतिक्रमण करत असेल तर, मग तो संपूर्णपणे वैद्य असला पाहिजे जरी तो त्याच्या क्षमतेच्या पलिकडे असलेल्या विषयांवर योगायोगाने अतिक्रमित होत असेल (पहा ईश्वरी) खैतान शुगर मिल्स (पी) लिमिटेड वि. यू. पी. राज्य (१९८०) ३ एससीआर ३३१, ३४३ यूनियन ऑफ इंडिया व्ही एच एस दिल्लीन (१९७२) २ एस सी आर ३३/ केरळ राज्य वीजमंडळ विरुद्ध इंडियन अॅल्युमिनियम कंपनी, (१९७६) १ एस सी आर ५५२ आणि कर्नाटक राज्य विरुद्ध रंगनाथ रेड्डी (१९७८) १ एस सी आर ६४१) या सिद्धांताचा वापर करून, कंपनी कायद्यात समाविष्ट असलेल्या कलम ५८ अ, केंद्रिय सूचीतील नांॆंद ४३ आणि ४४ शी संदर्भित आहे आणि कायदा संपूर्णपणे, बँका आणि कर्ज देण्यासंबंधी कायदा किंवा राज्याच्या सूचित नांॆंद ३० शी संदर्भित आहे, असे म्हणता येणार नाही. त्यामुळे निश्चितच, कलम ५८ अ लागू करण्याची संसदेची कायदेशीर क्षमता होती "

५१. आय. टी. सी. लिमिटेड (सूप्रा) या प्रकरणात घटनापीणच्या निर्णयावरही विसंबून राहण्यात आले. या प्रकरणात बिहार कृषी उत्पादन बाजार अधिनियम १९६० आणि कर्नाटक कृषी उत्पादन विपणन (नियमन) अधिनियम, १९६८ यासाठी लागू आणि वैद्यता च्या मर्यादेपर्यंत की, हे राज्य कायदे बाजारपेठेतील तंबाखू विक्रीशी संबंधित, खास संदर्भ देउन की, तंबाखू बोर्ड अधिनियम, १९७५ च्या संसदीय कायद्यानंतर बाजारशूलक आकारण्यावर कर आकारला जातो, हे हाताळते. भारताच्या

राज्यघटनेच्या सातव्या परिशिष्टतील केंद्रिय सूचीतील नोंद ५२ ची व्याप्ती, विशेषतः 'उद्योग' या शब्दाच्या अर्थाचा विशेष संदर्भ देऊन, तसेच घटनेच्या सातव्या अनुसूचीच्या राज्यसूचीतील नोंद २४ चा संदर्भ देऊन, विचारार्थ आली. बेलसुंड शुगर कंपनी लिमिटेड विरूद्ध बिहार राज्य, यातील घटनापीठाच्या निर्णयावर न्यायालय विसंबून राहिले. यामध्ये असे म्हटले होते की, केवळ उद्योग हा केंद्रिय सूचीच्या नोंद ५२ च्या आयडीआर अॅक्टच्या कलम २ अंतर्गत, घोषणा २ अंतर्गत नियंत्रीत आहे, म्हणून राज्यकायदेमंडळास, राज्यसूची अंतर्गत अश्या उद्योगांची उत्पादने नियमित करण्याचे अधिकार नाकारले जाऊ शकत नाहीत शेवटी न्यायालयाने असे म्हटले की, राज्यकायदा आणि तंबाखू मंडळ अधिनियम १९७५, या मर्यादित की ते बाजारपेठेतील तंबाखूच्या विक्रीशी संबंधित आहेत, अस्तित्वात राहू शकत नाहीत. राज्य कायदेमंडळे अश्या प्रकारच्या उत्पादनांना मंजूरी देण्यास सक्षम होती. आय. टी. सी लिमिटेड, (सूप्रा) या प्रकरणात हे निरीक्षण नोंदविण्यात आले होते.

'' ८७. पूढे, बेलसुंड शुगर कंपनी, (१९९९) ९ एससीसी ६२०, या प्रकरणात, घटनापीठाने एस. आयई. एल. (१९९८) ७ एससीसी २६ या प्रकरणातील निर्णयाला मंजूरी देऊन, पुन्हा असे म्हटले आहे की, केवळ यामुळे की, उद्योग, केंद्रिय सूचीच्या नोंद ५२ ने आयडीआर अॅक्टच्या कलम २ अंतर्गत, घोषणेअंतर्गत, नियंत्रीत आहे, राज्या विधिमंडळास. राज्याच्या यादी अंतर्गत, अश्या उद्योगाच्या उत्पादनांचे नियमन करण्याचा अधिकार नाकारता येणार नाही. बेलसुंड शुगर कंपनी प्रकरण (१९८९) ९ एस सी सी ६२० , यातील परिच्छेद ११९ पहाणे उपयुक्त होईल,

खालीलप्रमाणे: (एस सी सी पी पी ६७०-७१)

“ ११९. तथापि, आयडीआर अॅक्ट लक्षात घेता, तो पहिल्या परिशिष्टाच्या नोंद ५२ अंतर्गत केलेला आहे, आणि जो सामान्यपणे उदयोगाशी संबंधित आहे. त्याचबरोबर राज्यासूचीमध्येही, नोंद २४ आहे जी सूची १ च्या नोंदी ७ आणि ५२ च्या तरतुदीनुसार उदयोगांशी संबंधित आहे. परिणामी, अश्या नियंत्रित उदयोगांची उत्पादने, केंद्रिय सूचीच्या नांंद ५२ नुसार, अश्या उदयोगांशी, संबंधित सामान्य कायदयाच्या झाडाझडतीने नियंत्रित केले जाणार नाहीत. वरील घटनापीठाचा न्यायनिर्णय, नोंद २४ अंतर्गत करण्यात आलेल्या राज्यकायदयाशी संबंधित नव्हता. उलट, तो केंद्रिय संसदेच्या कायदयाचे नोंद ५४ सह राज्यसूचीची नांंद २३ शी संबंधित आहे. वरील विधीमंडळाच्या नोंदीची योजना सूची १ ची ५२ सह सूची २ ची नोंद ५२ च्या योजनेपेक्षा पूर्णपणे वेगळी आहे, ज्याच्याशी आम्ही संबंधित आहोत. वरील दोन्ही नोंदीचे एकत्रित वाचन करताना, वरील प्रकरणातील घटनापीठाच्या निर्णयाचे प्रमाण, श्री. रणजितकुमार हे त्यांच्या वादाला समर्थन देण्यासाठी प्रभावीपणे सेवेत दाखल करू शकत नाही. या वादात आपण माननीय न्यायालयाच्या एसआयईएल लिमिटेड (१९९८) ७ एस सी सी २६, या निर्णयाचा उपयोग करू शकतो, जिथे आमच्यापैकी एक सुजाता. व्ही मनोहर, जे, सदस्य होत्या. हिंगीर रामपूर कौल कंपनी

लिमिटेड, ए आय आर १९६१ एस सी ४५९, या प्रकरणात, घटनापीठाच्या निर्णयाचे प्रमाण बरोबर वेगळे केले गेले आणि केवळ केंद्रिय सूचीच्या नोंद ५२ च्या कलम २ अंतर्गत घोषणेने उदयोग नियंत्रण केले आहे, म्हणून राज्य कायदेमंडळाचे राज्यसूची २४ अंतर्गत असलेले अश्या उदयोगांच्या उत्पादनांचे नियमन करण्याचे अधिकार नाकारू शकत नाही, असे मत व्यक्त केले. त्या प्रकरणात प्रश्न होता की, शीरा नियंत्रण अधिनियम १९६४, हे केंद्र सरकारने आयडीआर अॅक्टच्या (कलम १८ जी अंतर्गत जारी केलेल्या मोलासे (नियंत्रण) आदेशाला (मोलासेच्या विक्रीवर निर्बंध लादणारे आणि मोलासेची कमाल किंमत निश्चित करणारे) विरोध करणारा आहे असे म्हटले जाऊ शकते. प्रश्नाच्या नकारात्मक उत्तरात असे म्हटले होते की, नोंद २४ मधील 'उदयोग' हा शब्द, व्यापार आणि वाणिज्य किंवा उत्पादन, पूरवठा आणि वितरण या अंतर्गत नाही, जे सूची २ च्या प्रांतीय नोंदी २६ आणि २७ मध्ये आहेत. त्याचप्रमाणे, सूची १ मध्ये नोंद ५२, उदयोगाशी संबंधित आहे, ज्यात व्यापार किंवा त्या उदयोगाच्या उत्पादनांचा पूरवठा आणि वितरण याचा समावेश नाही, जे सूची १ च्या नोंद ५२ अंतर्गत येते. सूची १ च्या नोंद ५२ मधील उदयोगांसाठी हे विषय कोरून काढून ते थेट सूची ३ च्या नोंद ३३ मध्ये टाकले आहेत. असे ही म्हटले होते की, कलम १८ जी द्वारे दिलेला अधिकारांचा वापर करण्यासाठी केंद्र सरकारने मंजूर केलेला

१९६१ चा मोलासे (नियंत्रण) आदेश कोणत्याही क्षणी उत्तर प्रदेश किंवा बिहार राज्यास विस्तारीत झालेला नव्हता, त्यामुळे मोलासे नियंत्रण आदेश, १९६१ आणि उत्तर प्रदेश यामधील विसंगतीचा प्रश्न उद्भवत नाही. परिणामी, असे म्हटले पाहिजे की, आयडीआर अॅक्टच्या कलम १४ जी अंतर्गत जारी केलेल्या वैधानिक आदेशाच्या अभावी, अड्डा, मैदा, रवा, ब्रान, इ. पिठाच्या उदयोगांच्या उत्पादनांची विक्री आणि खरेदीचे नियमन करण्यासाठीचे क्षेत्र, राज्य विधिमंडळाच्या कार्यक्षेत्राबाहेर राहिले, असे म्हणता येणार नाही.

९३. संसदेचा कायदेशीर अधिकार काही क्षेत्रात राज्य घटनेनुसार सर्वोच्च आहेत, हे वादात नाही. वाद काय आहे तर त्या क्षेत्रांची मर्यादा, न्यायिक व्याख्येनुसार. विस्तृतपणे मांडता, संसदीय सर्वाेच्यता ही, घटनेतील अनुच्छेद २४६ आणि २५४ अंतर्गत दिलेली आहे. राज्य घटनेच्या अनुच्छेद २४६ मधील पहिले तीन खंड हे संसद आणि राज्य विधिमंडळाच्या अधिकारांच्या सीमांशी संबंधित आहेत. खंड (१) अंतर्गत, खंड (२) आणि (३) मध्ये समाविष्ट असूनही संसदेस सातव्या परिशिष्टातील सूची १ किंवा केंद्रीय सूचीत समाविष्ट असलेल्या कोणत्याही विषयाशी संबंधित कायदे करण्याचे विशेष अधिकार देण्यात आले आहेत. खंड (२), संसद आणि राज्य विधिमंडळाना, खंड (१) च्या अंतर्गत असलेल्या, सातव्या

परिशिष्टातील सूची ३ मध्ये समाविष्ट असलेल्या कोणत्याही विषयाशी संबंधित कायदे करण्याचे अधिकार देते जी घटनेमध्ये "समवर्ती सूची" म्हणून वर्णन केलेली, खंड (३) मध्ये समाविष्ट असूनही, खंड (३) अंतर्गत, राज्य विधीमंडळांना, सातव्या परिशिष्टातील सूची २, राज्य सूची म्हणून वर्णन केलेली, मध्ये समाविष्ट केलेल्या कोणत्याही विषयावर, परंतु खंड (१) आणि (२) ला अधिन, कायदे करण्यात विशेष अधिकार देण्यात आलेले आहेत. तीन यादयाच्या कायदे विषयांची थोडक्यात गणना करताना, संसद (सूची १) आणि राज्य सूची (२), यांच्यात कायदेशीर अधिकारांची काळजीपूर्वक वितरण करते. संसदेची सर्वोच्चता, अनुच्छेद २४६ (१) मधील नाॅन आॅबस्टॅन्टे खंडाने दिलेली आहे आणि शब्द "अधिन" अनुच्छेद २४६ (२) आणि (३) मध्ये दिलेले आहेत. म्हणून अनुच्छेद २४६ (१) अंतर्गत, जर तीन यादींतील एखादी नाॅंद व्यापन झाली तर सूची १ मधील नोंद रूढ होईल. (एम. पी. व्ही. सुंदरारामियर अॅंड कंपनी विरुद्ध आंध्रप्रदेश राज्य एआयआर १९५८ एससी ४६८) याशिवाय, राज्य सूचीतील काही नोंदी स्पष्टपणे, संसदेची; सूची १ किंवा ३ अंतर्गत कायदे करण्याच्या अधिकाराशी अधिन करण्यात आल्या आहेत. सातव्या परिशिष्टातील सूचीतील नोंदी उदारपणे अनुवादित केलेल्या आहेत. तरीसूद्धा न्यायालये हे संतुलन, अनुवादाच्या प्रक्रियेद्वारे, बिघडवण्याबाबत सावध

आहेत, कोणतीही नांंद त्याच्या विषयापासून वंचित करणे आणि कमी करणे "निरूपयोगी अडगळ" म्हणून (कलकत्ता गॅस कंपनी (मालकी) लिमिटेड विरुद्ध पश्चिम बंगाल राज्य, एआयआर १९६२ एससी १०४०) शब्द "विशेष" या शब्दाचा वापर, खंड (३) मध्ये सूचित करतो की, सूची २ मध्ये समाविष्ट असलेल्या कायद्याच्या क्षेत्रात, राज्यविधिमंडळे, त्यांच्या अधिकारांचा संसद म्हणून भरपूर आणि अमर्याद वापर करतात.

"२७६ आपल्या राज्यघटनेच्या योजने अंतर्गत, केंद्र त्याचप्रमाणे राज्यास जास्त अधिकार दिलेले आहेत. याचा अर्थ असा नाही की राज्ये ही केंद्राची केवळ जोडभाग आहेत. राज्ये, त्यांना नेमून दिलेल्या क्षेत्रात सर्वोच्च आहेत केंद्र त्यांच्या अधिकारांत फिरवा फिरवी करू देऊ शकत नाही. विशेष करून, न्यायालयांनी असा दृष्टिकोन, अर्थ लावू नये की ज्याचा परिणाम राज्यांना आरक्षित असलेले अधिकार करण्याचा आहे किंवा परिणाम कमी होण्याचा आहे".

१२६. सारांश सूची १ च्या नोंद ५२ च्या उद्देशासाठी, शब्द, 'उदयोग' टिका रामजी ए आय आर १९५६ एस सी ६७६ या प्रकरणाने, निर्मिती किंवा उत्पादन प्रकियेसाठी, ठामपणे बंदिस्त केला आहे. त्यानंतरच्या घटनापीठाच्या निर्णयांमध्ये, पून्हा म्हटले आहे की, टिका रामजी ए आय आर १९५६ एस सी ६७६, प्रकरणात, अधिकृत व्याख्या करण्यात आली



आहे. त्यात शब्द "उद्योग" म्हणजे निर्मिती किंवा उत्पादन प्रक्रिया, त्यात उद्योगात वापरलेला कच्चा माल किंवा उद्योगाच्या उत्पादनांचे वितरण समाविष्ट नाही. घटनात्मक चौकट आणि न्यायिक प्राधिकरणाचे वजन यात "उद्योग" या शब्दाचा व्यापक अर्थ लादत असलेला युक्तिवाद, संमत करणे शक्य नाही. इतर कोणत्याही संदर्भात, शब्दाचा अर्थ काहीही असला तरी, तो घटनात्मक संदर्भात "निर्मिती किंवा उत्पादन" असा अर्थ समजून घेणे आवश्यक आहे."

१३०. असे म्हटले होते की (ए आय आर पी पी ९४ - ९५ परिच्छेद १०) "बाजारपेठ" म्हणजे निसंशय, सामान्यतः जिथे व्यवसाय व्यवहार होतो असे ठिकाण, ते म्हणजे सगळे असे की, ज्यावेळी व्यापार विकसित झाला नव्हता आणि विशिष्ट ठिकाणी व्यवहार झाले होते. परंतु व्यापाराच्या विकासाने, बरेचदा परंतु पत्रव्यवहाराऐवजी सौदेबाजी समाविष्ट केली गेली "बाजारपेठ" या शब्दाचा मतितार्थही सुसंगत विस्तारला गेला. आधुनिक भाषेत "बाजारपेठ" या शब्दाचा अर्थ व्यवसाय आणि ठिकाण जिथे व्यवसाय चालवला जातो.

१६३. पूर्वी दिसून आल्याप्रमाणे, आयटीसी १९८५ (सूत्रा) एससीसी ४७६, या प्रकरणातील बहुमत दृष्टिकोन, बंधू पट्टनार्ईक यांच्या निर्णयात काही वेगळ्या तर्कावर उचलून धरण्यात आला आणि एम. ए. तुलोच, ए आय

आर १९६४ एस सी १२८४ यातील न्यायालयाच्या निर्णयांवर आणि बैजनाथ कादियो (१९६९) ३ एससीसी ८३८ खाणकामासंबंधिच्या कायदयाशी संबंधित आणि आयटीसी १९८५ (सूपा) एससीसी ४७६, या प्रकरणाच्या बहुमत न्यायनिर्णयावर अवलंबून असलेल्या निर्णयाशी, काहीही संबंध नसल्याचे आढळून आले आहे. हे खरे आहे की, कोणत्याही सूची अंतर्गत समाविष्ट असलेल्या कोणत्याही विषयावर कायदा करताना, त्याच सूचीच्या किंवा दूस-या सूचीच्या किंवा त्यासंबंधीच्या इतर सूचीच्या क्षेत्रांना जे त्यास अनुषंगिक किंवा आवश्यक असतील त्या विषयांच्या क्षेत्रांना स्पर्श होण्याची किंवा अतिक्रमण होण्याची शक्यता असते. अश्यावेळी, इतर गोष्टींबरोबर, सूचीतील नांंदीचा व्यापक आणि उदार अर्थ याची निश्चितच गरज आहे. कायदयासाठी विषयांचे प्रमुखांचे पूर्णपणे किंवा जलयुक्तीकरण करणे शक्य नाही पण त्याचबरोबर दूस-या नोंदीच्या अतिक्रमण करणे म्हणजे याचा अर्थ पूर्णपणे बंद करणे असे नाही जरी ते इतर विधिमंडळाच्या कायदयासाठी, विषय प्रमुखांच्या विशेष यादीत समाविष्ट असेल तरी सद्याच्या प्रकरणात असल्याप्रमाणे, सूची २ मधील संबंधित विषयांचे प्रमुख, नोंद २४ व्यतिरिक्त, सूची २ पासून प्रत्यक्षपणे नाहीसे होऊ शकत नाहीत आणि सूची १ च्या नोंद ५२ च्या नांंदी अंतर्गत तंबाखू उदयोगाची घोषणा करून, सूची १ च्या, विषयांना स्पर्श करण्याच्या किंवा

त्याच्यावर अतिक्रमण करण्याच्या नावाखाली तंबाखू उदयोगाची घोषणा

करून सूची १ पर्यंत संपूर्णपणे पोचू शकत नाही."

५२. कलकत्ता गॅस कंपनी (मालकी) लिमिटेड विरुद्ध पश्चिम बंगाल राज्य आणि इतर ३४, या प्रकरणात, माननीय न्यायालयाच्या घटनापीठाने, सूची १ ची नोंद ५२ आणि सूची २ च्या नोंदी २४ आणि २५ मधील 'उदयोग' याचा अर्थ विचारार्थ घेतला आणि निरीक्षण नोंदविले की, तत्वांना लक्षात घेता, या दोन्ही नोंदींना जास्त व्यापक वाव देताना, अर्थ जो मेळ घालतो त्याचा अवलंब करावयाचा आहे. असे म्हटले होते:

"९. या पाक्षभूमीवर, आपण वरील नोंदी स्पष्टपणे सांगूया. सूची २ चे तीन अर्थ शक्य आहेत. नामे, (१) सूची २ ची नोंद २४, उदयोगाशी संबंधित आहे, ज्यात सामान्यपणे गॅस आणि गॅस वर्क्सच्या औद्योगिक पैलूंचा समावेश आहे, ज्यात गॅस आणि गॅसवर्क्सच्या इतर पैलूंसाठी, नोंद २५ सोडून देते ; (२) नोंद २४ सामान्यता उदयोगांसाठी आणि नोंद २५ त्यातून गॅस आणि गॅसवर्क्सचे विशिष्ट उदयोग बाहेर काढते, या परिणामासह की गॅस आणि गॅसवर्क्सचा उदयोग नोंद २४ मधून वगळण्यात आला आहे आणि (३) गॅस आणि गॅस वर्क्सचे उदयोग दोन्ही नोंदी अंतर्गत येतात म्हणजे दोन्ही नोंदीचे तेथे खर्च व्यापन होते. उपरोक्त तत्व लक्षात घेता, दोन्ही नोंदींना व्यापक वाव देताना, आपण त्यांना समेट आणि मेळ घालणारा अर्थ लावला पाहिजे".

५३. सेंट्रल बँक ऑफ इंडिया विरुद्ध केरळ राज्य आणि इतर ३५, या प्रकरणात, सूची १ ची नोंद ४५ आणि सूची २ ची नोंद ५४, संबंधित प्रश्न विचारार्थ आला. प्रश्न उद्भवला की बाँम्बे सेल्स टॅक्स अॅक्ट, १९५९ चे कलम ३८ - ६ क आणि केरळ जनरल सेल्स टॅक्स अॅक्ट, १९६३ चे कलम २६ - १ आणि इतर राज्य कायद्यात समाविष्ट असलेल्या समान तरतूदी, ज्याद्वारे हस्तक किंवा अशी दूसरी व्यक्ती, जी विक्रीकर भरण्यास जबाबदार होती, त्याच्या मालमत्तेवर पहिला भार निर्माण झाला होता, ते आर डी बी अॅक्ट, १९९३ आणि सरफेसी अॅक्टमध्ये समाविष्ट असलेल्या तरतूदींशी विसंगत होते का आणि केंद्रिय कायद्यांना राज्यकायद्यांवर वर्चस्व असेल असे, निरीक्षण नोंदविले होते :

“९२. वरील नमूद तरतूदींचे विश्लेषण स्पष्ट करते की, डी आर टी अॅक्टचा प्रमुख उद्देश हा बँका आणि वित्तीय संस्थांच्या देय रक्कमेच्या जलद वसूलीसाठी विशेष यंत्रणेची निर्मिती सुलभ करणे. हेच कारण आहे की, डी आर टी अॅक्ट, केवळ प्राधिकरण आणि अपिलीय न्यायाधिकरणाची स्थापना, बँका आणि वित्तीय संस्थानी केलेल्या अर्जांवर संक्षिप्त अभिनिर्णय करण्याच्या अधिकारासह, करण्याचीच तरतूद करत नाही तर प्राधिकरण आणि अपिलीय न्यायाधिकरणाने निर्धारित केलेल्या रक्कमेच्या वसूलीचे प्रकारही निर्दिष्टित करते. परंतू सर्वोच्च न्यायालय आणि उच्च न्यायालय वगळता, सर्व न्यायालयांच्या कलम १७ मध्ये निर्दिष्टित विषयांशी संबंधित अधिकार क्षेत्रांनाही अटकाव करतो. प्राधिकरणे आणि अपिलीय

न्यायाधिकरणांना दिवाणी प्रक्रियेत समाविष्ट असलेल्या प्रक्रियेच्या बंधनातून मुक्त करण्यात आले आहे. हे वेगळे सांगायचे तर, डी आर टी अॅक्टने, केवळ बँका आणि वित्तीय संस्थांच्या देय वसूलीची जलद वसूली करण्यासाठी विशेष प्रक्रियाच अस्तित्वात आणली नाही, तर कसूरदार कर्जदार, दिवाणी न्यायालयाच्या अधिकारक्षेत्रात, बँका आणि वित्तीय संस्थांनी सुरू केलेली प्रक्रिया निष्फळ करण्याचा अवलंब करणार नाहीत याची खात्री करण्याची तरतूदही केली आहे.

९३. सूरक्षा कायदा करणे ही बँका आणि वित्तीय संस्थांसह सूरक्षित कर्जदात्यांची देणी, कसूरदार कर्जदारांकडून कोणत्याही अडथळ्याशिवाय वसूल करण्यासाठी सरकारने केलेला सर्वात मूलगामी कायदेशीर उपाय, म्हणून मानला जाऊ शकतो. पहिल्यांदाच, सूरक्षित धनकांना कसूरदार कर्जदारांकडून, न्यायालये किंवा न्यायाधिकरणाच्या हस्तक्षेपाशिवाय, त्यांच्या देय रकमेच्या वसूलीसाठी उपाय करण्याचे अधिकार देण्यात आलेले आहेत.

११०. डी आर टी अॅक्टमुळे न्यायाधिकरणाच्या द्विस्तरीय प्रणालीची स्थापना करणे सुलभ झाले. पहिल्या स्तरावर स्थापन करण्यात आलेल्या न्यायाधिकरणांना, बँका आणि वित्तीय संस्थांच्या देय रकमेच्या वसूलीच्या दाव्यांचा संक्षिप्त निवाडा करण्याचे अधिकार देण्यात आले आहेत;

(दिवाणी प्रक्रिया संहितेच्या तांत्रिकतेच्या अडथळ्यांशिवाय) सुरक्षा कायदयामूळे, परिस्थितीमध्ये आमूलाग्र बदल झाला कारण बँका आणि वित्तीय संस्था आणि इतर सुरक्षित धनकोंना, न्यायालये किंवा न्यायाधिकरणांच्या हस्तक्षेपाशिवाय त्यांची देणी वसूल करता आली सुरक्षा कायदयाने सुरक्षा नोंदणी आणि नियमन / पुर्ननिर्माण कंपनी, बँका आणि वित्तीय संस्थांच्या मालमत्तेची सुरक्षा आणि इतर संबंधित तरतूदीचीही तरतूद केली.

११६. डी आर टी अॅक्ट कलम ३४ (१) मध्ये निर्दिष्टित असलेला नाॅन आॅबस्टॅटे खंड आणि सुरक्षा कायद्याचे कलम ३५, त्या अधिनियमांच्या तरतुदींवर वरचढ परिणाम करते जेव्हा इतर दूसरा कायदा किंवा विलेख, इतर कायद्याचा परिणाम असलेला, यात काही विसंगत असेल तेव्हा दूस-या, शब्दांत सांगायचे झाले तर हे की, जर इतर कायदे जे डी आर टी अॅक्ट किंवा सुरक्षा कायद्याशी विसंगत आहेत, त्यामध्ये तरतुदी नसतील तर त्या कायदयांमध्ये निर्दिष्टित तरतूदी दूस-या कायद्यांवर वरचढ होऊ शकत नाही. मंबई अधिनियमाच्या कलम ३८ - सी आणि केरळ कायद्याच्या कलम २६ - बी मध्ये नाॅन आॅबस्टॅटे खंड आहेत आणि ते इतर कर्जावर राज्यभार प्राधान्याला वैधानिक मान्यता देते, जी १९५० आधीही भारतीय उच्च न्यायालयांनी मान्य केली होती. दूस-या शब्दात

सांगायचे झाले तर, इतर राज्य कायद्यांमध्ये समाविष्ट असलेली ही कलमे आणि समान तरतूदी फकत विक्रीकर भरण्यास जबाबदार असलेल्या हस्तकाच्या किंवा इतर व्यक्तीच्या मालमत्तेवर पहिला भारच आकारीत नाही तर त्यांना इतर कायद्यांवरही वरचढ परिणाम देते.

माननीय न्यायालयास केंद्रिय कायदा आणि राज्य कायदा यांच्या तरतुदींमध्ये संघर्ष आढळला नाही.

५४. अपिलकर्त्याच्या वतीने विद्वान वकील यांनी एस एस धनोआ, दमन सिंग आणि डाल्को इंजिनियरिंग प्रायव्हेट लिमिटेड (सूप्रा), या प्रकरणातील निर्णयावर विसंबून म्हटले की, संसद, सूची १ च्या नोंदी ४३ आणि ४४ अंतर्गत येणारे महामंडळ आणि सूची २ च्या नोंद ३२ अंतर्गत येणारी सहकारी संस्था, यामधील फरकाबाबत जागरूक होती. एस. एस. धनोआ (सूप्रा), या प्रकरणात, माननीय न्यायालयाने, कायद्याने केलेले महामंडळ आणि व्यक्तीच्या कृतीने निर्माण झालेली संस्था यामधील फरक, कायद्यामध्ये असलेल्या तरतुदींस अनुसरून विचारात घेतला आणि निरीक्षण नोंदविले:

“८. महामंडळ हे कायद्याने निर्माण केलेली कृत्रिम संस्था आहे जी संपूर्णतः वेगळी आणि सातत्याने अस्तित्वात असलेल्या आणि वारसाच्या क्षमतेने तयार होणा-या व्यक्तिपेक्षा पूर्ण वेगळी आहे, त्याच्या सदस्यत्वामध्ये बदल असूनही शिवाय, मालमत्ता घेणे, धरणे आणि देणे, करार करणे, खटला दाखल करणे आणि अश्या प्रकारच्या इतर कायद्याने त्याच्या निर्मितीने दिलेल्या अधिकारांचा आणि विशेष अधिकारांचा वापर नैसर्गिक व्यक्ती करू

शकते त्याप्रमाणे अशी कायदेशीर क्षमता आहे असे प्रसिद्ध डार्टमाऊथ कॉलेज, ४ वीट ५१८ ६३६: ४ एलइडी ६२९, (१८१९) या प्रकरणात, मुख्य न्यायाधीश मार्शल यांनी महामंडळाची व्याख्या खालीलप्रमाणे दिलेली होती.

“ महामंडळ हे कृत्रिम, अदृश्य, अमूर्त आणि फक्त विचार करून अस्तित्वात आलेला कायदा कायद्याचा केवळ प्राणी असल्यामुळे त्याच्या निर्मितीची सनद ही केवळ त्याच मालमत्ता ताब्यात घेते ज्या त्याच्या अस्तित्वात अगदी स्पष्टपणे किंवा अनुषंगिक आहेत. ते असे आहे की, ज्या उद्देशासाठी ती तयार करण्यात आली होती त्या उद्देशावर परिणाम करण्यासाठी हे सर्व उत्तम गणित केले जाते. सर्वात म्हत्वाचे म्हणजे अमरत्व आणि अभिव्यक्ती परवानगी, व्यक्तिमत्व, मालमत्ता ज्याद्वारे अनेक व्यक्तींचा तोच कायमचा वारस मानला जातो आणि तो एक व्यक्ति म्हणून काम करू शकतो. ते महामंडळाला स्वतःचे काम सांभाळण्यास शक्य करते आणि मालमत्ता हातात घेते कोणत्याही धोकादायक आणि अनंत गरजांशिवाय ; सततच्या संदेशाची गरज नसताना, आपल्या हाताने वाहून नेण्याच्या उद्देशाने ते मुख्यतः माणसाच्या कपड्यांच्या शरीरासाठी, वारसात, या गूणांसह आणि क्षमतांसह, महामंडळाचा शोध लावण्यात आला या हेतूसाठी आहे आणि उपयोगात आहेत. याद्वारे व्यक्तींचा अंखड वारसा एखाद्या अमर



व्यक्तिप्रमाणे विशिष्ट उद्देशाच्या संवर्धनासाठी कार्य करण्यास सक्षम आहेत."

म्हणून, संज्ञा 'महामंडळ' खाजगी महामंडळांना समाविष्ट करण्यास पूरेशी विस्तृत आहे. परंतु भारतीय दंड संहितेच्या कलम २१ च्या खंड १२ च्या संदर्भात, व्याख्या 'महामंडळ' यास अरुंद कायदेशीर सूचित अर्थ दिला गेला पाहिजे.

९. महामंडळ याचा विस्तृत अर्थाने, असा अर्थ होऊ शकतो की, व्यक्ती म्हणून काय करण्याचा अधिकार असलेल्या व्यक्तींच्या संघटना पण इथे त्याचा वापर केला जातो हे नक्की नाही. विधीमंडळाच्या अधिनियमानुसार किंवा अंतर्गत स्थापन केलेली महामंडळे म्हणजे केवळ संयुक्त संस्था आहे ज्यांचे अस्तित्व आहे आणि केवळ कायद्यास त्याचा संयुक्त दर्जा नाही. उदाहरणार्थ, नगरपालिका, जिल्हा परिषद किंवा ग्रामपंचायत यांनाही विधीमंडळाच्या कायद्यास अस्तित्व आणि दर्जा आहे. दूसरीकडे, कंपनी अधिनियामा अंतर्गत किंवा संस्था नां देणारी अधिनियमांतर्गत कंपनीमध्ये स्वतःची स्थापना करणा-या व्यक्तींची संघटना, ज्याचे कायदेमंडळाच्या कायद्यास नव्हे तर पक्षकारांचे कृतींना अस्तित्व आहे त्यास विधीमंडळाचा अधिनियमास संयुक्त संस्था म्हणून दर्जा असू शकतो.

दमणसिंग (सूत्रा), या प्रकरणात, माननीय न्यायालयाच्या घटनापीठाने भारतीय संविधानाच्या सातव्या परिशिष्टाची सूची १ ची नां ४३ आणि सूची २ ची नां ३२, विचारार्थ घेतली आणि निरीक्षण नां देविले .

“५. महामंडळ म्हणजे काय? हॅल्सवरीच्या इंग्लडचे कायदे, चौथी आवृत्ती खंड ९ परिच्छेद १२०१ मध्ये असे म्हटले आहे की, महामंडळाची व्याख्या व्यक्तींची संस्था (महामंडळाच्या एकत्रित बाबतीत) किंवा कार्यालय (महामंडळाच्या एकमेव बाबतीत) म्हणून केली जाऊ शकते, ज्याला कायदयाने व्यक्तिमत्व आहे, जे सदस्यांच्या स्वतंत्र व्यक्तिमत्वापेक्षा वेगळे आहे किंवा व्यक्तीचे व्यक्तिमत्व कार्यालयात आतापर्यंत, प्रश्नात असलेले

परिच्छेद १२०४ मध्ये एकत्रित महामंडळाची व्याख्या करण्यात आली आहे.

(अ) एका संस्थेमध्ये एकत्रित केलेला व्यक्तींचा समूह, एका विशिष्ट संज्ञे अंतर्गत, कृत्रिम स्वरूपात, शाश्वत वारसा असलेला आणि एक व्यक्ति म्हणून अनेक बाबतीत काम करण्याची क्षमता असलेल्या कायदयाच्या धोरणानुसार असलेली विशेषतः घेणे आणि मालमत्ता देणे, मालमत्ता करार दायित्व आणि खटला दाखल करण्याचा आणि खटला दाखल केलेला, सामान्य अधिकार आणि उन्मुक्ति आणि विविध राजकीय अधिकार जास्त कमी विस्तारीत त्याच्या संस्थेच्या रचनेनुसार किंवा त्या संस्थेच्या निर्मितीच्या वेळी किंवा कोणत्याही वेळी, त्यानंतरच्या काळात असलेली.

बोर्ड ऑफ ट्रस्टीज, आर्युवेदिक आणि युनानी तिबिया कॉलेज, दिल्ली विरुद्ध दिल्ली राज्य १९६२ सूप्रा १ एस सी आर १५६, या प्रकरणात माननीय न्यायालयाने या प्रश्नाचे उत्तर देणे आवश्यक होते की विश्वस्त

मंडळ जे मुळात नोंदणीकृत होते, संस्था नोंदणी कायदा, १८६० अंतर्गत आणि नवीन विश्वस्त मंडळ जे विधिमंडळाच्या अधिनियमाने समाविष्ट केले होते टिबिया कॉलेज अधिनियम, १९५२ या नावाने, ज्याद्वारे जूने मंडळ बरखास्त करून नवीन मंडळ स्थापन करण्यात आले होते ती महामंडळे होती न्यायालयाने म्हटले की, जूने मंडळ नाही तर नवीन मंडळ होते. प्रश्न पुढे मांडला की, महामंडळ म्हणजे काय तर त्याला न्यायालयाने उत्तर दिले की, हॅल्सवरीच्या इंग्लंडचे कायदे यामध्ये समाविष्ट विधानांनी, जे आम्ही अगोदरच मांडले होते आणि म्हटले होते.

म्हणून महामंडळ एकत्रीत म्हणून फक्त एकच क्षमता आहे, ती म्हणजे त्याची संयुक्त क्षमता महामंडळ एकत्रितरित्या व्यापारी किंवा बिनव्यापारी महामंडळ असू शकते व्यापारी महामंडळाची सामान्य उदाहरणे आहेत (१) सनदी कंपनी (२) संसदेच्या विशेष कायद्याने समावेश झालेल्या कंपनी, (३) कंपनी अधिनियमांतर्गत नोंदणी झालेल्या कंपनी, बिनव्यापारी महामंडळे स्पष्ट केलेल्या आहेत (१) नगरपालिका महामंडळ, (२) जिल्हा मंडळे, (३) परोपकारी संस्था, (४) विद्यापीठे, इ. महामंडळाच्या कायदेशीर घटक कल्पनेतील एक म्हत्वाचा घटक म्हणजे त्याची ओळख अखंड असते. म्हणजे की, मूळ सदस्य किंवा त्याचे उत्तराधिकारी किंवा त्याचे वारस, एकच आहेत. कायद्यामध्ये, वैयक्तिक महामंडळ किंवा सदस्य

ज्यापैकी एक आहे, ते महामंडळापेक्षा पूर्णपणे वेगळे आहे. संपूर्णतः महामंडळ एक व्यक्तिइतकेच कायदेशीर व्यक्तिमत्व आहे, म्हणून असे म्हटले गेले की, महामंडळाला नाव आवश्यक आहे. म्हणजे महामंडळ एकत्रित सामान्य नियम, म्हणून फक्त कृती किंवा त्याच्या सामान्य शिक्का अंतर्गत लेखाने व्यक्त केलेली इच्छा सद्या इंग्लंडमध्ये, राॅयल चार्टरद्वारे एक किंवा दोन पद्धतीने एक महामंडळ निर्माण केले जाते, ते म्हणजे राजाकडून समापनाची राजसनद किंवा संसदेच्या अधिकाराने तेथे दिर्घकाळ राहण्याचा अधिकार आहे असे म्हणण्यास की, महामंडळाचे तात्पर्य यात असते. (१) एकीकरणाचे कायदेशीर अधिकार (२) एकीकरण करावयाच्या व्यक्ति (३) ज्या नावाने त्या व्यक्तीना एकत्रीत केले आहे (४) ठिकाण आणि (५) शब्द, हे एकीकरण दाखविण्यासाठी कायद्यामध्ये पुरेसे आहेत महामंडळाच्या निर्मितीसाठी विशिष्ट शब्दांची गरज नाही. एकीकरण करण्याच्या हेतू दर्शविणारा कोणताही अभिव्यक्ती पुरेशी असेल.

त्यानंतर माननीय न्यायालयाने संस्था नोंदणी अधिनियम १९६० मधील विविध तरतुदी लक्षात घेतल्या ज्या, त्यांच्या मते, यामध्ये हेतू दर्शविण्यासाठी पुरेसे शब्द नव्हते. परंतु, उलट अश्या प्रकारच्या हेतूचा अभाव असल्याचे दर्शविणा-या तरतुदी होत्या. त्यामुळे त्यांनी असे निरीक्षण नोंदविले की, ते या निष्कर्ताप्रत आले आहेत की, वरील तरतुदींमध्ये

महामंडळ एकत्रीकरणाचे आवश्यक , म्हणजेच, वैशिष्ट्य, स्थापित होत नाही. समाजाचे एकत्रीकरण करण्याचा हेतू, पूढील प्रश्नाचा विचार करता की, नवीन मंडळ महामंडळ होते हा?, या प्रश्नाच्या उत्तरादाखल, कलम ३ च्या उपकलम (२) च्या संदर्भात उत्तर देण्यास न्यायालयास कोणतीही अडचण नव्हती. त्यात असे म्हटले होते की, महामंडळ हे संयुक्त संस्था असावे, कायमस्वरूपी वारसा आणि समान शिक्का असलेले, आणि नावाखाली खटला दाखल केला जाईल असे असलेले न्यायालयाने असे निरीक्षण नोंदविले की, कलम ३ चे उपकलम (२) व्यक्त दृष्टीने म्हणते की, खोट्या अधिनियमाअंतर्गत स्थापन करण्यात आलेल्या नवीन मंडळाला संयुक्त दर्जा दिलेला आहे. दुस-या शब्दात सांगायचे झाले तर नवीन मंडळ म्हणजे पूर्ण अर्थाने महामंडळ आहे.

६. आम्ही पंजाब अधिनियमाचे कलम ३० आधीच विचारात घेतले आहे. जे प्रत्येक नांदणीकृत सहकारी संस्थेला अखंड वारसा आणि समान शिक्का असलेले, मालमत्ता धरणे आणि मालमत्ता, करार करणे, खटले दाखल करणे, बचाव करणे या अधिकारांसह आणि इतर कायदेशीर कार्यवाही आणि ज्या उद्देशासाठी ते स्थापन झाले आहे त्या सर्व गोष्टी करण्यासाठी म्हणून संयुक्त संस्थेचा दर्जा देते, त्यामुळे याबाबतीत थोडीफार शंका असू शकत नाही की सहकारी संस्था ही सामान्यतः समजलेले एक महामंडळ आहे.

संविधानाच्या योजनेमुळे काही फरक पडतो का? आम्ही समजत नाही

७. .... श्री राममूर्ती यांच्या मते, सूची १ च्या नोंद ४३ मध्ये, सहकारी संस्थांना वगळणे आणि सूची २ च्या नोंद ३२ मध्ये सहकारी संस्थांचा समावेश वेगळेपणाने आणि शिवाय परंतु इतर महामंडळांसह सूची १ मध्ये निर्दिष्टित केलेल्या व्यतिरिक्त आणि विद्यापीठे, हे स्पष्टपणे दर्शविते की, सहकारी संस्थांना महामंडळांपेक्षा वेगळ्या संस्था म्हणून वागविण्यासाठी ही घटनात्मक योजना तयार करण्यात आली आहे. दूसरीकडे एक गोष्ट लक्षात येईल की, सहकारी संस्थांचा प्रत्येक उल्लेख, दोन्हीमध्ये म्हणजे सूची १ च्या नोंद ४३ आणि सूची २ च्या नोंद ३२ मध्ये इतर महामंडळांसह, असे दर्शविते की, घटनाकर्त्यांचा दृष्टिकोन असा होता की, सहकारी संस्था ह्या इतर महामंडळांप्रमाणेच होत्या आणि सगळी महामंडळेच होती. खरे तर, सूची १ च्या नोंद ४३ मधून सहकारी संस्थांना वगळणे हे असे सूचित करते की, अशा प्रकारचे सहकारी संस्थांचे वगळणे, "महामंडळ" या शब्दाच्या अर्थाच्या अर्थात आकलन करणारे आहे.

डालको इंजिनियरिंग प्रायव्हेट लिमिटेड (सूत्रा), या प्रकरणात, न्यायालयाने एस. एस. धनाेआ (सूत्रा), यातील निर्णय विचारात घेतला आणि म्हटले की, कायद्याने स्थापना केलेल्या आणि कायद्या अंतर्गत स्थापन केलेल्या महामंडळात फरक आहे. परंतु तत्काळ प्रकरणात संबंधित प्रश्न वेगळा आहे.

५५. हिंदुस्थान लिट्हर (सूत्रा) या प्रकरणात, प्रश्न विचारात घेण्यात आला होता की, भारताच्या

राज्यघटनेच्या सातव्या परिशिष्टाच्या सूची १ च्या नोंद ४३ अंतर्गत आरक्षित असलेल्या संसदेच्या क्षेत्रावर अतिक्रमण होते का, जे केंद्र सरकारला व्यापारी महामंडळे - बँका, विमा आणि वित्तिय महामंडळांचे समावेशन, नियमन आणि समापन यासंबंधीचा कायदा करण्याचा अधिकार देते. न्यायालयाने असे म्हटले होते की, अश्या कागदपत्रांवर मुद्रांक शुल्क आकारणे आणि मुद्रांक शुल्क दर निश्चित करणे हा एक वेगळा पैलू आहे. बाँम्बे स्टॅम्प अॅक्टमध्ये, महामंडळांचे समावेशन नियमन आणि समापन याचा समावेश नाही.

“४२. त्यानंतर असा युक्तिवाद करण्यात आला की, बाँम्बे स्टॅम्प अॅक्टच्या कलम ३४ सह कलम २(ज) (चार) वाचा, तरतूदी म्हणते की, योग्य मुद्रांकित नसलेला विलेख, जे पुराव्यामध्ये अमान्य असेल ताे कंपनी कायद्याच्या कलम ३९४ ला विरोधी आहे आणि राज्य कायदा कंपनी अधिनियमाच्या तरतूदींवर वरचढ होऊ शकत नाही. असा ही युक्तिवाद केला गेला की, मुद्रांक शुल्काच्या नावाखाली राज्यविधिमंडळ, प्रत्यक्षतः कंपनीच्या एकीकरणावर कर आकारत आहे. आणि म्हणून संसदेच्या क्षेत्रावर, राज्यघटनेच्या सूची १ च्या नोंद ४३ अंतर्गत, अतिक्रमण केले आहे. आम्हाला यामध्ये काहीही तात्पर्यही सापडले नाही. विलेखावर मुद्रांक शुल्क आकारले आहे आणि माप हस्तांतरित केलेल्या मालमत्तेचे मूल्यांकन आहे राज्यघटनेच्या सूची १ च्या नोंद ४३ अंतर्गत, संसदेच्या क्षेत्रात अतिक्रमणाचा प्रश्नच नाही केंद्राला कायदे करण्याचा अधिकार देते. जसे

बँका, विमा, वित्तमहामंडळासह व्यापारी महामंडळाचे समावेशन, नियमन आणि समापन. परंतु सहकारी संस्थांचा समावेश नाही. सूची १ च्या नोंद ४३ अंतर्गत अनुसरण कायदा, मुद्रांक शुल्क आकारणे आणि अश्या कागदपत्रांवर मुद्रांक शुल्क दर निश्चित करणे, यापासून पूर्णपणे वेगळा आहे. बाऱ्म्बे स्टॅम्प अॅक्ट, महामंडळाचे समावेशन, नियमन आणि समापन याच्याशी संबंधित कायदा करत नाही. ते फक्त मुद्रांक शुल्क आकारते आणि कागदपत्राच्या संदर्भात तडजोड किंवा व्यवस्था करून मुद्रांक शुल्क निर्धारित करते''.

५६. केरळ राज्य वीजमंडळ (सूत्रा), या प्रकरणात घटनापीठाने, खरे स्वरूप आणि वैशिष्ट्य सिद्धांत आणि प्रभावशाली हेतूचा विचार करताना असे म्हटले की ;

''५. अनुच्छेद २५४ मधील तरतुदींच्या दृष्टिने, संसदेचा कायदा करण्याचा अधिकार सूची ३ मधील विषयांशी संबंधित, जे खंड (२) ने हाताळले जातात त्या सर्वोच्च संसदेस सूची १ मधील विषयांच्या संदर्भात कायदे करण्याचा विशेष अधिकार आहे. राज्य विधिमंडळाला सूची २ मधील विषयांसंबंधी कायदे करण्याचा विशेष अधिकार आहे. परंतु ते खंड (१) च्या तरतुदींच्या अधीन आहे. (खंड (२) शी संदर्भ, क्षणासाठी सोडून देणे) (२) संसदेचा, सूची १ मध्ये समाविष्ट विषयांशी संबंधित कायदे करण्याचा अधिकार सर्वोच्च आहे, खंड ३ मध्ये काही असूनही (पून्हा खंड (२) च्या



तरतूदी विचारार्थ सोडून देणे) शब्द "असे असूनही" याचा खंड (१) मध्ये आणि शब्द "अधीन" याचा खंड (३) मध्ये काय अर्थ आहे? त्याचा अर्थ जेथे नांद सूची १ मध्ये सामान्य संज्ञेत आहे आणि त्याचा भाग विशिष्ट संज्ञेत सूची १ मध्ये आहे, तेथे सूची १ मधील नोंद सूची २ मध्ये नांद असूनही परिणाम करते हे ही ह्या तत्वावर आहे की "खास" वगळते "सामान्य" आणि सामान्य नांद. सूची १ मधील खास नोंदीस अधीन राहून उदाहरणार्थ, जरी घराची राहण्याची सोय आणि भाडेनियंत्रण एकतर राज्य सूचीमध्ये किंवा समवर्ती सूचीमध्ये येत असले, तरी सातव्या परिशिष्टाच्या सूची १ च्या नोंद ३ मधील भाड्याच्या नियंत्रणाचा विषय आणि प्रांतामध्ये राहण्याची सोय, हे विषय राहण्याच्या सामान्य विषयामधून तयार करतो. (पहा इंदू भूसन विरुद्ध सुंदरी देवी, (१९७०) १ एससीआर ४४३) आणखी पुढे, शब्द "असे असूनही" याचा अर्थ खंड (१) मध्ये असा आहे की, दोन नोंदीचा मेळ घालणे जर शक्य नसेल तर सूची १ मधील नोंद रूढ होईल. पण तसे घडण्यापूर्वी, प्रयत्न व्हायला हवेत की, कोणत्या सूचीत विशिष्ट कायदा येतो कोणत्या नोंदी अंतर्गत विशिष्ट कायदा येतो हे ठरविण्यासाठी कायद्याचे खरे स्वरूप आणि विशिष्ट सिंधंतांत, न्यायालयाकडून विकसित करण्यात आला आहे. जर ख-या स्वरूपात आणि वैशिष्ट्यात, जर कायदा एका किंवा दूस-या सूचीत येत असेल आणि त्या कायद्याच्या

विषयाचा काही भाग योगायोगाने अतिक्रमित होत असेल आणि दूस-या सूची अंतर्गत येत असेल तर कयदा संपूर्णतः वैद्य असेल, असे अनुषंगिक अतिक्रमण असूनही ही तत्वे अनेक निर्णयांमध्ये घालून दिलेली आहेत.

१६. हे स्पष्ट होईल की, कायदयाचा एक भाग मंडळाची घटना, मंडळाचे समावेशन आणि त्याच्या कृतींच्या नियमनाशी संबंधित आहे. परंतु कायद्याचा मुख्य उद्देश हा विजेची निर्मिती आणि पुरवठा यांची तर्कशुद्धी करणे हा आहे. नांंदी ४३ आणि ४४ मध्ये अपेक्षिलेले नियमन हे वीजमंडळाच्या निर्मिती, वितरण आणि पुरवठा याचे नियमन नाही. कायदा १९१० आणि १९४८ सूची ३ ची नोंद ३८ च्या संदर्भात, पूर्ण संहिता निर्माण करीत असल्यामुळे, हा उद्देश पूर्ण करण्यासाठी मंडळ केवळ एक साधन आहे. वीजमंडळाचे एकीकरण आणि नियमन या संबंधातील तरतुदी फक्त, वीजेची निर्मिती, पुरवठा आणि वितरणाच्या संदर्भातील तरतुदीस अनुषंगिक म्हणून घेतल्या जातात.

१८. रामतनू हाउसिंग सोसायटी विरुद्ध महाराष्ट्र (१९७०) १ एससीसी २४८, या प्रकरणात, माननीय न्यायालयाने औद्योगिक विकास कायदा, १९६१ अंतर्गत प्रश्न हाताळला होता की, या कायद्याच्या अंतर्गत निर्माण झालेले महाराष्ट्र विकास महामंडळ, व्यापारी महामंडळ होते का? राज्य यादीच्या नोंद २४ अंतर्गत येणारा कायदा आणि केंद्रिय कायदयाच्या नोंद

43 अंतर्गत न येणारा कायदा, या बाबतीत माननीय न्यायालयाने निरिक्षण नोंदविले (एससीसी पृष्ठ ३२४, ३२५, ३२६, ३२७, ३२८ परिच्छेद ३, ४, ८, ११ आणि १५)

हा एक कायदा आहे, महाराष्ट्र राज्यातील औद्योगिक क्षेत्रे आणि वसाहतीतील उदयागांच्या स्थापना आणि सुरक्षिततेसाठी आणि जलद आणि सूव्यवस्थेच्या मदतीच्या उद्देशासाठी, विशेष तरतूद करण्यासाठी आणि सामान्यतः त्याच्या संघटनेत मदत करणे आणि त्या उद्देशासाठी आणि वरील नमूद विषयांशी निगडीत उद्देशांसाठी, औद्योगिक विकास महामंडळाची स्थापना करण्यासाठी.

महामंडळ, हे महाराष्ट्र राज्यातील औद्योगिक क्षेत्रे आणि वसाहतीतील उदयागांच्या आस्थापना आणि संस्था, यांची सुरक्षितता आणि त्याच्या जलद आणि सूव्यवस्थेच्या उद्देशासाठी स्थापन झालेले आहे.

स्पष्ट म्हटल्याप्रमाणे, महामंडळाची कार्ये आणि अधिकार हे औद्योगिक क्षेत्रे आणि वसाहतींना, रस्ते, पाणी किंवा वीजपुरवठा, पथदिवे, मलवाहिनी किंवा महामंडळाने धरलेली इतर कोणतीही मालमत्ता महामंडळास योग्य वाटेल त्या शर्तीवर हस्तांतरण करणे, या सुविधा पूर्वून विकास करणे ही आहेत

महामंडळाची मुख्य कार्ये, राज्यातील उदयागांची स्थापना वाढ आणि विकास या संदर्भात, प्रथम निवडक ठिकाणी औद्योगिक वसाहती स्थापन करणे

आणि व्यवस्थापन करणे आणि दूसरे म्हणजे राज्य सरकारने निवडलेल्या औद्योगिक क्षेत्रांचा विकास करणे जेव्हा औद्योगिक क्षेत्रे निवडली जातात तेव्हा त्या क्षेत्रात भूसंपादनाची गरज उघड होते. त्यामुळे कायदा स्पष्ट करतो की, राज्य सरकार, विशिष्ट उद्देश स्पष्ट करून, एक नोटिस प्रसिद्ध करून, जमीन संपादन करू शकते जेथे महामंडळासाठी किंवा स्थानिक प्राधिकरणासाठी जमीन संपादित करण्यात आली आहे तेथे राज्य सरकारने जमिनीचा ताबा घेतल्यानंतर जमिन महामंडळ किंवा स्थानिक प्राधिकरणास, हस्तांतरित करावी.

ते कायदा आणि महामंडळाची कार्ये आणि अधिकार यांच्या उद्देशांच्या पार्श्वभूमीत आहे की, ज्याद्वारे कायद्याचे खरे स्वरूप आणि वैशिष्ट्य निर्धारित होईल. उद्योग, राज्य सूचीतील नोंद २४ अंतर्गत येतात. महाराष्ट्र राज्यातील उद्योगांची स्थापना, वाढ आणि विकास, केंद्रिय सूचीच्या नोंद ७ आणि ५२ अंतर्गत येत नाही. उद्योगांची स्थापना, वाढ आणि राज्यातील उद्योगांचा विकास उद्योगांच्या राज्य सूचीत येतो. जमिनिचे संपादन किंवा अधिग्रहण, समवर्ती सूचीच्या नोंद ४२ अंतर्गत येते. उद्योगांचा विकास साध्य करण्यासाठी, केवळ भूसंपादनाचीच गरज नाही तर कायद्याच्या उद्देशांची अंमलबजावणी करणेही गरजेचे आहे. आणि म्हणूनच कायद्याच्या उद्देशांची अंमलबजावणी करण्यासाठी महामंडळाची स्थापना केली आहे.

कायदयाचे खरे स्वरूप आणि वैशिष्ट्य, हे स्थापना, वाढ आणि उदयोगांच्या संघटना, त्यासाठी जमिनिचे संपादन आणि कायद्याचा उद्देश यासाठी, महामंडळाची, हे सरकारचे एक अंग किंवा अभिकरण म्हणून उभारणी करून पूर्ण करणे हे आहे महामंडळाची कार्ये आणि अधिकार, अनिश्चित अटींवर दाखवत नाही की हे उदयोगांची स्थापना, आणि वाढ यांच्या प्रमुख आणि मुख्य उद्देशांच्या मदतीसाठी आहे आणि त्या उद्देशासाठी महामंडळ स्थापन केले आहे, म्हणून आम्ही असे मानतो की, हा कायदा वैद्य कायदयाचा एक तुकडा आहे.

१९. सद्याच्या प्रकरणात, राज्य वीजमंडळाचे एकीकरण हे केवळ वीजनिर्मिती आणि पुरवठा यांच्या तर्क शुद्धतेसाठी आणि वीजविकासासाठी साधक उपाययोजना करण्यासाठी आणि त्यास अनुषंगिक बाबींसाठी आहे. वीजमंडळाचे एकीकरण, वीजनिर्मिती आणि पुरवठा यांच्या तर्कशुद्धतेसाठी आणि वीजविकासासाठी साधक असून १९४८ चा अधिनियम, त्याच्या खरे स्वरूप आणि वैशिष्ट्यात, सूची ३ च्या नोंद ३८ अंतर्गत येणारा एक कायदा आहे असे समजण्यात यावे.

विद्युत मंडळे व्यापार महामंडळे नाहीत. ती लोकसेवा महामंडळे आहेत. त्यांनी कोणत्याही नफ्याच्या हेतूशिवाय कार्य करावयाचे आहे. विजेची निर्मिती, पुरवठा आणि वितरण यांच्या समन्वित विकासाचे, कोणत्याही

अनुज्ञप्ती धारकाने त्यावेळेपुरती सेवा देण्यासाठी किंवा पर्याप्त सेवा देण्यासाठी नाही अशा क्षेत्रातील अशा विकासाच्या विशिष्ट संदर्भात, अत्यंत कार्यक्षम आणि आर्थिक (मितव्ययी) पध्दतीने प्रवर्तन करणे हे त्यांचे कर्तव्य आहे (कलम १८). केवळ मनाई हुकुम हा आहे की व्यवहारी असेल तितपत त्यांनी त्यांचे कार्य नुकसानीत करू नये (कलम ५९). त्यांना राज्य सरकारकडून अर्थसहाय्ये मिळतात (कलम ६३). त्यांची कार्ये पार पाडण्यात, त्यांना राज्य सरकारच्या धोरणाच्या प्रश्नांवरील निर्देशांनी मार्गदर्शन केले जाते (कलम ७८ अ). तेथे भागधारक नाहीत व नफ्याची वाटणी नाही. अधिनियम १९४८ सूची एक मधील नोंद ४३ खाली येतो असे म्हणता येत नाही याचे हे दुसरे कारण आहे.

२०. म्हणून प्रश्न असा आहे की, आक्षेपित कायदा सूची तीन मधील नोंदी ३८ खाली येतो की सूची दोन मधील नोंदी २६ आणि २७ खाली येतो आणि जर आधीचे असेल, तर ते या विषयावरील अस्तित्वात असलेला कायदा म्हणजेच १९१० आणि १९४८ चा अधिनियम यांना प्रतिकूल आहे का आणि तसे होते तर ती प्रतिकूलता राष्ट्रपतींच्या अनुमतीने रद्दबातल केली गेली आहे का?

२१. १९४८ च्या अधिनियमाचा भाग हा अनुसूची सात च्या सूची एक मधील नोंद ४३ खाली येणाऱ्या व्यापार महामंडळाचे विधिसंस्थापन

अंतर्भाव आणि विनियमन या बाबत कायदा आहे असे गृहीत धरले तरी त्याचा उर्वरीत भाग सूची तीन मधील नोंद ३८ साली येईल. विजेचे उत्पादन आणि वितरण संबंधी कार्याचे विनियमन याचेशी संबंधित अधिनियमाचा तो भाग, आम्ही दर्शविल्याप्रमाणे, 'विद्युत' या नोंदीखाली येईल. केरळ अधिनियमाचा विद्यत मंडळाचे विधिसंस्थापन आणि विनियमन याच्याशी काहीही देणे घेणे नाही आणि म्हणून जर काही असलेच तर त्याचा केवळ सूची तीन मधील नोंद ३८ शी संबंध असू शकतो.

असे मानण्यात आले की संसद आणि राज्य यां दोन्ही चे कायदे जर सूची तीन खाली आले तर केवळ प्रतिकूलता उद्भवू शकते.

५७. सीताराम शर्मा आणि इतर (सुप्रा) मध्ये सूची एक ची नोंदी ४३ आणि सूची तीन च्या नोंदी ३५ व ४२ यांच्याशी संबंधीत प्रश्न विचारात घेण्यात आला. असे मानण्यात आले की,

९) मुख्य युक्तीवाद असा आहे की कलम ४ चा विषय घटनेच्या सातव्या अनुसूचीतील सूची एक च्या बाब ४३ खाली येतो. म्हणून राज्य विधिमंडळ कलम ४ अधिनियमित करू शकले नाही. राजस्थानचे महाअधिवक्ता डॉ. एल. एम. सिंघवी यांचे प्रतिस्पर्धी म्हणणे असे आहे की कलम ४ चा विषय त्याच्या खऱ्या स्वरूप आणि

गुणधर्मात घटनेच्या सातव्या अनुसूचीतील सूची तीन मधील बाब ३५ आणि ४२ खाली येतो.

१०) सूची एक मधील बाब ४३ असे वाचते : "व्यापार महामंडळाचे विधिसंस्थापन अंतर्भाव, विनियमन आणि समापन यात बँकिंग, विमा आणि वित्तीय महामंडळ समाविष्ट परंतु सहकारी संस्थांचा समावेश नाही." सूची तीन मधील बाब ३५ असे वाचते : "यांत्रिकपणे चालविण्यात येणारी वाहने व अशा वाहनांवर लावावयाचे कर ज्या तत्वांवर आधारित आहेत त्या तत्वांसह." सूची तीन मधील बाब ४२ असे वाचते: "मालमत्तेचे संपादन आणि अधिग्रहण."

१५. अपीलकर्ता यांनी हे विवादीत केले नाही की प्रकरण (चॅप्टर) चार - अ चा विषय, सूची तीन मधील बाब ३५ आणि ४२ खाली येतो. त्यानुसार असे येईल की कलम ६८ - अ हा व्याख्या खंड देखील त्याच बाबींच्या संबंधात एक कायदा आहे. अध्यादेशाचा कलम ४ असे घोषित करतो की, राज्य परिवहन उपक्रमाचे महा व्यवस्थापक यांनी कलम ६८ - क अन्वये तयार करून प्रसिध्द केलेली कोणतीही योजना, राज्य परिवहन उपक्रमाने तयार करून प्रसिध्द केली आहे असे समजण्यात येईल. ते अशीही तरतूद करते की, योजना महाव्यवस्थापक यांनी तयार करून प्रसिध्द केली आहे. केवळ या



कारणास्तव कोणत्याही न्यायालयासमोर किंवा प्राधिकरणासमोर योजनेबाबत प्रश्न केला जाणार नाही. कलम ४ राज्य परिवहन महामंडळ अधिनियमामध्ये कोणतीही सुधारणा करत नाही असे दिसून येते. त्याचा सदर अधिनियमाच्या कलम १९ (२)(क) खालील राज्य परिवहन महामंडळाच्या शक्तीवर प्रत्यक्ष परिणाम होत नाही. मोटर वाहन अधिनियमाच्या प्रकरण चार - अ मध्ये नवीन कलम ६८ - क क घालण्याचा प्रयत्न केला आहे. या नवीन कलमाने, राज्य परिवहन उपक्रमाचे महा व्यवस्थापक यांनी तयार करून प्रसिध्द केलेली योजना कलम ६८ - क मध्ये व्याख्या केल्याप्रमाणे विधी ग्राह्य केली आहे.

१६. आमच्या मनात थोडी शंका आहे की कलम ४ चा विषय स्पष्टपणे सूची तीन मधील बाबी ३५ आणि खाली येतो व सूची एक मधील बाब ४३ खाली नाही. राज्य परिवहन उपक्रमाचे महा व्यवस्थापक यांच्याकडून रस्ते वाहतूक उपक्रम यांच्या संपादन करण्याच्या शक्तीचे प्रदान हा विषय आहे. त्याचा संपादनाशी सरळ संबंध आहे. त्याचा व्यापार महामंडळांचे विधिसंस्थापन अंतर्भाव, विनियमन आणि समापन याच्याशी काही संबंध नाही. कायद्याची घटनात्मकता ही सूची मधील कायद्याच्या कोणत्याही विषयावर त्याचा जो अनुषंगिक परिणाम असेल त्याने नाही तर त्याच्या खऱ्या विषयाने

निश्चित करावयाची असते. (प्रफुल्ल कुमार मुखर्जी वि. बँक ऑफ

कॉमर्स ली. १९४७ एफसीआर २८ : एआयआर १९४७ पीसी

६०: ७४ आय ए व कन्नन देवन हिल्स प्रोड्युस कंपनी ली. वि. केरळ

राज्य

(१९७३) १ एससीआर ३५६ पहा)."

(जोर दिला)

हे उघड आहे की सहकारी संस्थांचे 'विधि संस्थापन, विनियमन आणि समापन' याचा भारतीय घटनेच्या सातव्या अनुसूचीतील सूची दोन मधील नोंद ३२ मध्ये समावेश होतो तर 'बँकिंगचा' सूची एक मधील नोंद ४५ मध्ये समावेश होतो. अशा रितीने 'विधि संस्थापन, विनियमन आणि समापन' या बाबीचा सूची दोन च्या नोंद ३२ खाली समावेश होईल तथापि, अशा सहकारी संस्था / बँका यांची बँकिंग कार्ये सूची एक मधील नोंद ४५ ने नियमन करता येईल. सदर बँका सूची एक मधील नोंद ४५ शी संबंधित कायदा, बँकिंग नियमन अधिनियम १९४९ तसेच सूची एक मधील नोंद ३८ खाली भारतीय रिझर्व्ह बँक अधिनियमाने नियंत्रित आणि विनियमित होतात. अनुज्ञप्ती घेऊन व्यवसाय करण्याच्या प्रकरणी, बँकिंग नियमन अधिनियम १९४९ च्या तरतुदी खाली एक सखोल आणि व्यापक नियंत्रण तयार केले आहे. आणि कोणतीही संस्था, प्राथमिक पत संस्था यांनी केलेले बँकिंग कार्य एक बँक आहे व भारतीय रिझर्व्ह बँकेला लेखे सादर करणे आवश्यक आहे आणि सदर अधिनियमा अन्वये संपूर्ण नियंत्रण आहे. बँकिंग कार्यासाठी या बँका सूची एक मधील नोंद ४५ खालील कायदानुसार चालतात. अशा रितीने, वसुली हा बँक व्यवसायाचा अत्यावश्यक भाग असल्याने सरफेसी कायद्याच्या कलम १३ खाली अतिरिक्त कार्यपध्दतीची तरतूद दिल्याने कोणताही

संघर्ष निर्माण होत नाही. कोणती कार्यपध्दती निवडून अवलंबावी हे बँकेसाठी खुले आहे. जेव्हा वास्तविक स्वरूप आणि त्यांच्या वैशिष्ट्यात (पीथ आणि सबस्टन्सच्या सिध्दांतात) बँक व्यवसायाचा, सूची एक मधील नोंद ४५ खाली समावेश होतो तेव्हा सूची दोन नोंद ३२ अन्वये राज्यासाठी राखीव क्षेत्रावरील अनुषंगिक अतिक्रमण देखील अनुज्ञेय आहे.

५८. एखाद्या कार्याचे निरनिराळे पैलू असू शकतात सहकारी संस्था या राज्य सहकारी अधिनियमाच्या तरतुदीखाली बनविण्यात याव्यात राज्य कायदा सूची दोन च्या नोंद ३२ खाली विधिसंस्थापन, विनियमन आणि समापन” याची तरतूद करतो. सभासदत्व नोंदणी आणि इतर बाबींचे सूची दोनच्या नोंद ३२ ने नियमन हाऊ शकते व त्याच वेळी बँकिंग, अनुज्ञप्ती, लेखे इ. शी संबंधित बाबी सूची एक नोंद ४५ खाली समाविष्ट होऊ शकतात.

५९. पश्चिम बंगाल वि. केसोराम इंडस्ट्रीज ली. आणि इतर<sup>३६</sup>, घटना खंडपीठाने पैलूंचा सिध्दांत विचारात घेतला व सूची एक व दोन खालील कर पध्दति क्षेत्र विचारात घेतले आणि मत व्यक्त केले की,

---

३६ (२००४) १० एससीसी २०१

वस्तुस्थितीमध्ये परस्पर व्यापन असू शकते परंतु कायदयामध्ये कोणतेही परस्पर व्यापन नसेल. केवळ करनिर्धारण आणि परिणाम निश्चिती साठी अवलंबिलेली पध्दत किंवा कार्यतंत्र एकसारखे आहे म्हणून दोन्ही कर परस्परव्यापी आहेत असे म्हणता येणार नाही. असे मान्य करण्यात आले की नोंद ५२, ५३ आणि ५४ हे करपध्दतिची शिर्षे नाहीत. करपध्दति क्षेत्र सूची दोनच्या नोंद ४९ व ५० मध्ये येते. असे मान्य करण्यात आले की एकाच व्यवहारात दोन किंवा अधिक करपात्र घटना त्यांच्या वेगवेगळ्या पैलूमध्ये अंतर्भूत असू शकतात. केवळ पैलू परस्परांना व्यापतात म्हणून पैलूंचे परस्परांना असे व्यापणे पैलूंचा

वेगळेपणा काढून घेत नाही. एकाच व्यवहाराच्या दोन पैलूंचा दोन विधिमंडळांकडून दोन कर वसुलीसाठी उपयोग केला जात आहे, केवळ या एकमेव कारणामुळे संघर्षाचा प्रश्न नव्हता. न्यायालयाने मान्य केले.

१४१. गुडरिक ग्रुप ली. १९५५ सप. (१) एससीसी ७०७ या प्रकरणात मान्य केल्याप्रमाणे, जे आम्ही बरोबर निर्णय दिला आहे असे मान्य केले आहे, या न्यायालयाने अनेक निर्णयांनी प्रस्थापित केलेल्या कायद्याच्या न्याय तत्वाची नोंद घेतली आहे की, कराचे मापन (परिमाण) हे त्याच्या अत्यावश्यक स्वरूपाचे निश्चयक नाही. एकाच व्यवहारात दोन किंवा अधिक करपात्र घटना त्यांच्या वेगवेगळ्या पैलूमध्ये अंतर्भूत असू शकतात. केवळ पैलू परस्परांना व्यापतात म्हणून पैलूंचे परस्परांना असे व्यापणे पैलूंचा वेगळेपणा काढून घेत नाही. आमच्या मते, एकाच व्यवहाराच्या दोन पैलूंचा दोन विधिमंडळांकडून दोन कर वसुलीसाठी, उपयोग केला जात आहे, ज्या पैकी दोघांसाठी उपलब्ध असलेले अनुक्रमे दोन क्षेत्रातील कायद्याखाली येणारे कर किंवा शुल्क (फी) किंवा त्यापैकी एक कर आणि दुसरे शुल्क असू शकते, या एकमेव कारणामुळे संघर्षाचा प्रश्न नाही.

कायदा आणि नोंदी ह्या त्यांच्या खऱ्या स्वरूप आणि वैशिष्ट्यात विचारात घ्यायच्या असतात, हे कायद्याचे प्रस्थापित न्याय तत्व आहे व अनुषंगिक अतिक्रमण अनुज्ञेय आहे. अशा रितीने आमचे असे मत आहे की, सरफेसी कायद्याचे कलम २(क) ४ (अ) व दिनांक २८.०२.२००३ ची अधिसूचना

शक्तिबाहय आहेत असे म्हणता येणार नाही. ते भारतीय घटनेच्या सातव्या अनुसूचीतील सूची १ नोंद ४५ च्या दृष्टिपथात आहेत.

### घटनात्मक तरतुदींचे परिणाम

६०. आमच्या वरील निष्कर्षाला घटना (सत्याण्ववी दुरुस्ती) अधिनियम, २०११ ने समाविष्ट घालण्यात आलेल्या घटनात्मक तरतुदींनी आधार मिळतो. सहकारी संस्थांचे व्यवस्थापन संबंधाने अनुच्छेद ४३ ब वाढविण्यात आले आहे. अनुच्छेद ४३ ब चा उतारा खालीलप्रमाणे घेतला आहे.

”४३ ब – सहकारी संस्थांचे प्रवर्तन – सहकारी संस्थांची स्वेच्छापूर्वक निर्मिती, स्वायत्त कारभार, लोकशाही नियंत्रण आणि व्यावसायिक व्यवस्थापन यांचे प्रवर्तन करण्यासाठी राज्य प्रयत्नशील राहिल.

६१. अनुच्छेद २४३ झेड आय तरतूद करते की, राज्य विधिमंडळास कायद्याद्वारे सहकारी संस्थांचे ‘विधिसंस्थापन, विनियमन व समापन’ याबाबत तरतुदी करता येतील. अनुच्छेद २४३ झेड आय चा उतारा याखाली घेतला आहे.

२४३ झेडआय. सहकारी संस्थांचे विधि संस्थापन – या भागाच्या तरतुदींच्या अधीन राहून, राज्य विधानमंडळास, कायद्याद्वारे, स्वेच्छापूर्वक निर्मिती, लोकशाही पध्दतीचे संसदीय नियंत्रण सदस्यांचा आर्थिक सहभाग आणि या तत्वांवर आधारित सहकारी संस्थांचे विधिसंस्थापन, विनियमन व समापन याबाबत तरतुदी करता येतील.

६२. सत्याण्णवव्या दुरुस्तीने, मंडळाचे निष्प्रभावन व निलंबन आणि अंतरिम व्यवस्थापन हाताळणाऱ्या अनुच्छेद २४३ झेड एल चा देखील अंतर्भाव केला. अनुच्छेद २४३ झेडएल चा उतारा याखाली घेतला आहे:-

२४३ झेडएल - मंडळाचे निष्प्रभावन व निलंबन आणि अंतरिम व्यवस्थापन -

(१) त्या त्या वेळी अंमलात असलेल्या कोणत्याही कायद्यामध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरीही, कोणत्याही मंडळास, सहा महिन्यापेक्षा अधिक कालावधीकरिता निष्प्रभावित केले जाणार नाही किंवा त्यास निलंबनाधीन ठेवले जाणार नाही: परंतु असे की, मंडळास निष्प्रभावित केले जाईल किंवा निलंबनाधीन ठेवले जाईल जर -

- i) मंडळाने कसूर करणे सातत्याने चालू ठेवले असेल ; किंवा
- ii) आपल्या कर्तव्य पालनात निश्काळजीपणा केला असेल ; किंवा
- iii) मंडळाने, सहकारी संस्थेच्या किंवा तिच्या सदस्यांच्या हितास बाधा पोहचविणारी कोणतीही कृती केली असेल ; किंवा
- iv) त्या मंडळाच्या रचनेत किंवा कार्यात कोणतीही कोंडी निर्माण झाली असेल ; किंवा
- v) अनुच्छेद २४३ झेडके च्या खंड २ अन्वये राज्य विधान मंडळाने कायदयाद्वारे

तरतूद केलेल्या प्राधिकरणाने किंवा निकाय ने राज्य अधिनियमाच्या तरतूदीनुसार निवडणुका घेण्यात कसूर केलेली असेल तर:

परंतु आणखी असे की, शासनाने कोणतेही भाग धारण केलेले नसतील किंवा कर्ज किंवा वित्तीय सहाय्य किंवा कोणतीही हमी दिलेली नसेल तर त्याबाबतीत, अशा कोणत्याही सहकारी संस्थेचे मंडळ निष्प्रभावित केले जाणार नाही किंवा ते निलंबनाधीन ठेवले जाणार नाही.

परंतु तसेच, बँक व्यवसाय करणाऱ्या एखाद्या सहकारी संस्थेच्या बाबतीत, बँक व्यवसाय विनियमन अधिनियम १९४९ च्या तरतूदी देखील लागू असतील.

परंतु असेही की बहु राज्यीय सहकारी संस्था वगळता, बँक व्यवसाय करणाऱ्या एखाद्या सहकारी संस्थेच्या बाबतीत, या खंडाच्या तरतूदी, जणू काही 'सहा महिने' या शब्दाऐवजी 'एक वर्ष' हे शब्द दाखल करण्यात असल्याप्रमाणे अमंलात येतील.

२) एखादे मंडळ निष्प्रभावित केल्यास, अशा सहकारी संस्थेचा कारभार पाहण्यासाठी नियुक्त केलेला प्रशासक, खंड (१) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या कालावधीच्या आत निवडणुका घेण्याची व्यवस्था करील आणि निवडून आलेल्या मंडळाकडे व्यवस्थापन सुपूर्द करील.

३) राज्य विधान मंडळास, कायद्याद्वारे, प्रशासकाच्या सेवा शर्तीची तरतूद करता येईल.

(जोर दिला)

अनुच्छेद २४३ झेडएल (१) चे तिसरे परंतुक स्पष्ट करते की जर सहकारी संस्था बँकिंगचे व्यवसाय करत असेल तर राज्य अधिनियमाशिवाय बँक व्यवसाय विनियमन अधिनियम १९४९ च्या तरतुदी देखील लागू होतील. अनुच्छेद २४३ झेडएल च्या खंड (१) च्या चौथ्या परंतुकामध्ये बँक व्यवसाय करणाऱ्या बहुराज्य सहकारी संस्थांच्या संबंधाने अपवाद देखील आहे, या खंडाच्या तरतुदीं जणू काही 'सहा महिने' या शब्दाऐवजी "एक वर्ष' असे शब्द घातले असल्या प्रमाणे परिणाम असेल. अशा प्रकारे घटनात्मक तरतुदच सहकारी बँक व इतर सहकारी संस्था आणि सातव्या अनुसूचीतील सूची एक नोंद ४५ खाली अधिनियमित केलेल्या उपयोजित विधी यामध्ये फरक करते. ती सहकारी संस्थांमार्फत चालविल्या जाणाऱ्या बँकांना बँकिंग विनियमन अधिनियम १९४९ लागू होण्यासंबंधी कोणताही वाद शमविला जातो. ती हे देखील स्पष्ट करते की, अशा बँकाचे सातव्या अनुसूचीतील सूची एक मधील नोंद ४५ ने नियमन होते.

६३ अपीलकर्ते हे बृहन्मुंबई सहकारी बँक म. (सुप्रा) या प्रकरणातील तीन न्यायाधीशांच्या खंडपीठाने दिलेल्या निर्णयावर जास्त अवलंबून आहेत आणि तीन न्यायाधीशांच्या खंडपीठाने नोंदविलेल्या संघर्षामुळे हे प्रकरण पाठविण्यात आले आहे. बृहन्मुंबई सह. बँक म. (सुप्रा) या प्रकरणात प्रश्न उद्भवला की सहकारी संस्था अधिनियमाखाली गठीत झालेल्या सहकारी बँकाना सहकारी संस्था अधिनियमाखाली ऋणको कडून रक्कम वसूल करण्याचा अधिकार असेल का, किंवा त्या आर. डी. बी. अधिनियम १९९३ खाली कार्यवाही करू शकतील का आणि प्रलंबित प्रकरणे कर्ज वसुली न्यायाधिकरणाकडे हस्तांतरित करावयाची होती का. दुसऱ्या शब्दात सांगायचे तर, महाराष्ट्र सहकारी संस्था अधिनियम, १९६० आणि



बहु - राज्यीय सहकारी संस्था अधिनियम २००२ अन्वये स्थापित झालेली न्यायाधिकरणे आणि प्राधिकरणे यांना, आर. डी. बी. अधिनियम १९९३ अन्वये स्थापन झालेल्या कर्जवसुली न्यायाधिकरणाच्या स्थापनेनंतर अधिनियम १९६० व अधिनियम २००२ अन्वये विधि संस्थापित सहकारी बँकांनी त्यांच्यापुढे कर्जाच्या वसुलीसाठी सादर केलेले अर्ज/ वाद चालविण्याचे अधिकारक्षेत्र चालू राहिल काय. उच्च न्यायालयाने असे मत व्यक्त केले की अधिनियम १९९३ अन्वये कर्ज वसुली न्यायाधिकरणाच्या स्थापनेनंतर, अधिनियम १९६० तसेच अधिनियम २००२ खालील न्यायालये आणि प्राधिकरणे यांना, सहकारी बँकांनी त्यांची येणी (कर्जे) वसुलीसाठी सादर केलेले अर्ज चालविण्याचे अधिकारक्षेत्र चालू राहणार नाही. तथापि, त्याचवेळी, उच्च न्यायालयाने राज्य विधिमंडळाची महाराष्ट्र सहकारी संस्था अधिनियम १९६० अधिनियमित करण्याची क्षमता उचलून धरली.

६४. दुसऱ्या प्रकरणात, नामे, आं. प्र. राज्य सहकारी बँक वि. समुद्र श्रिम्प (प्रा.) ली., आंध्र प्रदेश उच्च न्यायालयाने घटनात्मक अक्षमता या कारणावरून आं. प्र. स. सं. अधिनियम, १९६४ ची कलमे ६१ आणि ७१ काढून टाकली. असे मान्य करण्यात आले की प्रकरण विषय सातव्या अनुसूचीतील सूची दोनच्या नोंद ३२ मधील राज्य वैधानिक, क्षेत्रातून वगळण्यात आला होता आणि पैशांची वसुली ही बाब घटनेतील सातव्या अनुसूचीतील सूची एक मधील नोंद ४५ मधील बँकिंग च्या गाभा आणि मूळ क्षेत्रात आली. बँकिंग विनियमन अधिनियम, १९४९ च्या कलम ५६ (क क १) मध्ये व्याख्या केल्याप्रमाणे, आर. डी. बी. कर्ज अधिनियम १९९३ च्या अर्थाच्या चौकटीत सहकारी बँक ही एक बँक आणि बँकिंग कंपनी आहे. अधिनियम १९९३ अन्वये स्थापित कर्जवसुली न्यायाधिकरणाला अनन्य अधिकारक्षेत्र होते.

६५. बृहन्मुंबई सहकारी बँक म. (सुप्रा) या प्रकरणात भारतीय घटनेच्या सातव्या अनुसूचीतील सूची

एक मधील नोंदी ४३,४४ आणि ४५ आणि सूची दोन मधील नोंद ३२ च्या व्याप्तिच्या विषयात असे दिसून आले की:

८८. सूची एक मधील नोंद ४३ बँकिंग, विमा आणि आर्थिक महामंडळे इं बाबत बोलते परंतु त्याच्या कक्षेतून सहकारी संस्थांना स्पष्टपणे वगळते. संविधानिक उद्देश आणि अभिप्रेत अर्थ असा असावा असे वाटते की सहकारी चळवळ, प्रवर्तन आणि कायदे करण्यासाठी राज्याकडे सोडायची होती आणि जोपर्यंत संसद अत्यावश्यक म्हणून विचारात घेत नाही तोपर्यंत सहकारी संस्थांच्या बँकिंग कार्यांना स्पर्शदेखील करायचा नव्हता. बँकिंग विनियमन अधिनियम बँकिंग व्यवसायाचे विनियमन हाताळतो. कोणत्याही बँकेने त्यांची येणी वसूल करण्यासाठी करावयाच्या कार्यवाही संबंधी कोणतीही तरतूद नाही. वसुली, सुरुवातीला दिवाणी प्रक्रिया संहिता अन्वये दिवाणी दावा दाखल करून वसुली नियमन केली जात होती आणि आर. डी. बी. अधिनियम अंमलात आल्या नंतर, बँक आणि वित्तीय संस्थांची वसुली अर्ज दाखल करून केली जात होती. दिवाणी न्यायालयात बँका आणि वित्तीय संस्थांच्या कर्जाच्या वसुलीसाठी करावयाच्या सामान्य उपाययोजना मधून बऱ्याच अडचणी अनुभवास येत होत्या त्यामुळे बँका आणि वित्तीय संस्था यांना त्यांच्या कर्जाच्या वसुलीसाठी शीघ्र उपाययोजना द्यावी. या एकमेव उद्देशाने न्यायाधिकरण स्थापन करण्यात आले आहे.

८९. आर. सी. कूपर वि. भारतीय संघराज्य (१९७०)१ एससीसी २४८

या प्रकरणात न्यायालयाने असे निरीक्षण केले आहे की बँकिंग व इतर व्यवसाय करण्यासाठी महामंडळे स्थापन करण्यासाठी कायदे करणे आणि मालमत्ता संपादन करणे, धारण करणे आणि विल्हेवाट लावणे आणि महामंडळांचे प्रशासन यासाठी तरतूद करणे याचे अधिकार संविधानाच्या नोंदी ४३, ४४, व ४५ ने संसदेला, प्रदान केले आहेत. म्हणून, सूची एक मधील नोंद ४३ मधून सह. संस्थांना स्पष्टपणे वगळणे आणि दोन मधील नोंद ३२ मध्ये स्वतंत्र आणि याशिवाय परंतु सूची एक मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या महामंडळांशिवाय व्यतिरिक्त इतर महामंडळे व विद्यापीठे यासह स्पष्ट अंतर्भाव स्पष्टपणे दर्शविते की संविधानात्मक योजना सहकारी संस्थांना महामंडळांपासून विभिन्न संस्था समजण्यासाठी बनवली गेली होती. सहकारी संस्था, विधि संस्थापन, विनियमन आणि समापन हे भारतीय राज्य घटनेच्या सातव्या अनुसूचीतील सूची दोन मधील नोंद ३२ च्या कक्षेतील राज्याचे विषय आहेत. सहकारी हे महामंडळ तयार करतात व तसेही एका राज्यापुरतेच नाही अशा सहकारी संस्था उददेशांसह, संविधानाच्या सातव्या अनुसूचीतील सूची एक मधील नोंद ४४ मध्ये दिल्याप्रमाणे संघ सूची सोबत वाचल्या जातात; म. स. सं. अधिनियम २००२ अशा बहु राज्याय सहकारींचे नियमन करतो. म्हणून काँपोरेट बँकांच्या उलट मर्यादित वाणिज्य कार्यासह जनतेसाठी कार्य करणाऱ्या सहकारी बँका, बँकिंग (बँक व्यवसाय) शी निगडित सूची एक मधील नोंद ४५ मध्ये येऊ शकत

नाही. सहकारी संस्थांचा विषय संघसूचीमध्ये समाविष्ट नाही तर तो घटनेला जोडलेल्या सातव्या अनुसूचीतील सूची दोन मधील नोंद ३२ खाली येतो.”

न्यायालयाने दिल्ली उच्च न्यायालय बार असोसिएशन (सुप्रा) या प्रकरणातील निर्णयात भेद केला अशा प्रकारे:

९५. भारतीय संघराज्य वि. दिल्ली उच्च न्यायालय बार असो. (२००२)  
४ एससीसी २७५, या प्रकरणाच्या समर्थनार्थ देण्यात आलेल्या मुंबई उच्च न्यायालय आणि आंध्रप्रदेश उच्च न्यायालय यांचे न्यायनिर्णय आणि आदेश यावर उत्तरवादी अवलंबून होते, सहकारी बँकाचे अभिनिर्णय आणि सूची दोन मधील नोंद ३२ खाली वसुलीच्या तरतुदी ह्या प्रश्नाचा विचार करत नाही. न्यायालय फक्त नोंद ४५ सूची एक च्या समोर नोंद दोन - अ, सूची दोन "न्यायदान" विचारात घेत होते. तसेही, प्रस्तुत प्रकरणात असलेल्या कायद्याच्या प्रस्तावासाठी या प्रकरणातील निर्णय कोणत्याही सहाय्याचे किंवा मदतीचे नाही.

६६. बृहन्मुंबई सहकारी बँक म. (सुप्रा), या प्रकरणात न्यायालय, संत साधु सिंग वि. पंजाब सरकार<sup>३७</sup> व नागपूर जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँक म. वि. विभागीय सह निबंधक, सहकारी संस्था<sup>३८</sup> या प्रकरणातील निर्णयांवर अवलंबून होते. संत साधु सिंग (सुप्रा) या प्रकरणात पंजाब सहकारी संस्था

<sup>३७</sup> एआयआर १९७० पी व एच ५२८

<sup>३८</sup> एआयआर १९७१ बी ओ ३६५

अधिनियम १९६१ मध्ये केलेली सुधारणा ज्याने सहकारी संस्था चालविण्यातील भागधारकांचे हक्क

आणि अधिकार कमी केले,

ते आव्हानित होते. अशा रितीने, यातील प्रश्न सहकारी संस्था अधिनियम, ज्यासाठी राज्याला सूची दोन ३२ अन्वये अनन्य वैधानिक क्षमता होती, याने नियमन होणाऱ्या बँकेची व्यवस्थापन बाब याच्याशी संबंधित होता. ज्याअर्थी, नागपूर जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँक म. (सुप्रा) या प्रकरणी असा प्रश्न उद्भवला की निबंधक यांना महाराष्ट्र सहकारी संस्था अधिनियम कलम ७८ अन्वये संस्थेच्या कोणत्याही समितीला अथवा अशा समितीच्या संचालकासह कोणत्याही सदस्याला अधिनियमाने अथवा नियमाने अथवा उपविधिने तिच्यावर (संस्थेवर) किंवा त्याच्यावर लादलेली कर्तव्ये करण्यात कोणताही कसूर अथवा निष्काळजीपणा संबंधात कारणे दाखवा नोटीस देण्याचे आणि जर अशी कोणतीही कार्यवाही मागवली असेल तर निबंधक यांना समिती अथवा तिचे सभासद यांना काढून टाकण्याचे अधिकार निबंधक यांना होते किंवा कसे. युक्तिवाद फेटाळण्यात आला की, सहकारी संस्था बँक व्यवसायात पडल्या म्हणून सूची दोन मधील नोंद ३२ अन्वये राज्याकडे वैधानिक क्षमता नव्हती आणि फक्त संसदेकडे सूची एक मधील नोंद ४५ अन्वये वैधानिक क्षमता होती. व्यवस्थापन सूची दोन मधील नोंद ३२ खाली स्पष्टपणे समाविष्ट होते का असा प्रश्न होता. तो संस्थेचे विधिसंस्थापन, व्यवस्थापन आणि समापन याबाबत होता. अशा प्रकारे वर नमूद दोन्ही निर्णय बँक व्यवसायाच्या बाबी संबंधात लागू होते असे म्हणता येणार नाही आणि बृहन्मुंबई सहकारी बँक म. (सुप्रा) या प्रकरणी मत बनविताना चुकीचे अवलंबून राहिलो.

६७. त्याच वेळी, प्रतिवादी यांच्यावतीने उपस्थित केलेला युक्तिवाद मान्य करण्यास आम्ही असमर्थ आहोत. मालमत्तेचे हस्तांतरण अधिनियम, १८७२ मधील कलमे ६९ व ६९ अ मधील तरतुदी विचारात

घेता, सरफेसी कायदा सूची तीन मधील नोंद ६ शी संबंध लावण्याजोगा आहे. आमचे असे मत आहे की त्याचा भारतीय राज्यघटनेच्या सातव्या अनुसूचीतील सूची एक मधील नोंद ४५ शी संबंध आहे.

६८. आपीलकर्ते यांचे विद्वान वकील यांनी देखील विरेंद्रपाल सिंग (सुप्रा) या प्रकरणावर भरवसा ठेवला होता ज्यामध्ये सेवाप्रवेश, पारिश्रमिक, सेवेच्या अटी आणि शर्ती सह बँक व्यवसायामध्ये असणाऱ्या सहकारी संस्थांमध्ये काम करणाऱ्या कर्मचाऱ्यांचे शिस्तविषयक नियंत्रण याबाबतच्या तरतुदी विचारात घेतल्या होत्या. अशा प्रकारे सहकारी संस्थांचे व्यवस्थापन/विनियमन चा प्रश्न अंतर्भूत होता. सहकारी बँकांची बँक व्यवसायाची बाब अंतर्भूत नव्हती. राज्याच्या अधिनियमन करण्याच्या वैधानिक क्षमतेविषयी प्रश्न उपस्थित केला गेला. त्या संदर्भात न्यायालयाने असे मान्य केले की खरे स्वरूप आणि त्याच्या वैशिष्ट्यात, उ. प्र. सहकारी संस्था अधिनियमा अंतर्गत विधि संस्थापन, व्यवस्थापन आणि समापन हाताळले आणि असे की, जर ते बँक व्यवसायावर अनुषंगिक अतिक्रमण करतो तर ते राज्य विधानमंडळाच्या क्षमतेपलिकडे कायदा नेणार नाही. सहकारी संस्थाना योग्य भांडवल पुरवठा करणे आणि त्यांच्या परिणामकारक कार्यशीलतेकरिता, अशा सहकारी संस्था देखील असल्याच पाहिजेत ज्या इतर सहकारी संस्थांचे कामकाज सुकर करण्यासाठी बँक व्यवसाय करतात. केवळ त्या बँक व्यवसाय करतात म्हणून त्यांचे सहकारी संस्था असणे बंद होणार नाही. असे मत व्यक्त केले की:

"१०. एखादा कायदा एका सूचीतील एका नोंदीखाली येतो की दुसऱ्या सूचीतील दुसऱ्या नोंदीखाली येतो हे कसे निश्चित करावे या प्रश्नावर प्राधिकरणाच्या विपुलतेचा उल्लेख करणे आम्हाला गरजेचे वाटत नाही. फार पूर्वी प्रफुल्लकुमार मुखर्जी वि. बँक ऑफ कॉमर्स ली. ७४ आय ए २३ या प्रकरणात,

प्रिन्सीपल या प्रश्नावर तोंड द्यावे लागले की, बंगाल सावकार अधिनियम हा भारत सरकारचा अधिनियम, १९३५ च्या सातव्या सूचीतील सूची दोन मधील नोंद २७ मध्ये येतो, जो सावकारी होता, ज्या बाबत प्रांतीय विधिमंडळ कायदे करण्यास सक्षम होते, किंवा तो सूची एक मधील नोंदी २८ व ३८ खाली येतो ज्या 'वचनचिह्न्या' आणि "बँकिंग" होत्या व ज्या केंद्रीय विधिमंडळाच्या क्षमतेत होत्या. युक्तिवाद असा होता की, जेथवर बंगाल सावकार कायदा वचनचिह्न्या आणि बँक व्यवसाय यांच्याशी निगडित होता तेथवर तो प्रांतीय विधिमंडळाच्या क्षमतेच्या पलिकडे होत्या. प्रिन्सीपल यांनी संपूर्ण अधिनियमाच्या शक्ती उचलून धरल्या कारण त्याने सावकारी (हा विषय) त्याच्या खऱ्या स्वरूप आणि वैशिष्ट्यात हाताळला. त्यांनी असे निरीक्षण केलेः

विषय हे अजूनही परस्पर व्यापले पाहिजेत आणि जेथे ते व्यापतात, तेथे प्रश्न विचारलाच पाहिजे की, ज्याबाबत तक्रार केली आहे त्या अधिनियमितीचा परिणाम त्याच्या वास्तविक स्वरूप आणि वैशिष्ट्यात काय आहे आणि त्याचे खरे स्वरूप आणि गुणधर्म कोणत्या सूचीमध्ये शोधायचे. जर हे प्रश्न विचारले जाऊ शकले नाही, तर जास्त हितकारी कायद्याचा निर्मितीच्या वेळेस कोंडमारा होईल आणि प्रांतीय कायद्याकडे सोपविलेले विषय कधीच परिणामकारकरित्या हाताळले जाऊ शकणार नाहीत.

प्रिन्सीपल यांच्या निरीक्षणाच्या दृष्टीने उ. प्र. सहकारी संस्था

अधिनियमातील तरतुदी तपासता, आम्हाला यत्किंचीतही शंका नाही वास्तविक स्वरूप आणि त्याच्या वैशिष्ट्यात, अधिनियम "सहकारी संस्था" हा विषय हाताळतो. असे की, तो बँक व्यवसायावर अतिक्रमण करतो, हे त्याला राज्यविधिमंडळाच्या क्षमतेपलिकडे नेत नाही. हे उघड आहे की, सहकारी संस्थांना योग्य भांडवल पुरवठा आणि त्यांच्या परिणामकारक कार्यशीलतेकरिता, अशा सहकारी संस्थादेखील असल्याच पाहिजेत ज्या इतर सहकारी संस्थांचे कामकाज सुकर करण्यासाठी बँक व्यवसाय करतात. जेव्हा अन्यथा त्या सहकारी संस्था अधिनियम अन्वये नोंदणीकृत आहेत आणि सहकारी संस्था अधिनियमाच्या तरतुदींखाली कर्तव्ये, दायित्वे आणि नियंत्रण यांच्या अधीन आहेत अन्यथा केवळ त्या बँक व्यवसाय करतात म्हणून त्यांचे सहकारी संस्था असणे बंद होणार नाही. आम्हाला असे वाटत नाही की प्रश्न आणखी विचार करण्यास पात्र आहे आणि म्हणून, आम्ही असे निर्णित करतो की, उ. प्र. सहकारी संस्था अधिनियम राज्य विधिमंडळाच्या क्षमतेच्या मर्यादित होता. नागपूर जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँक म. वि. विभागीय सह निबंधक, सहकारी संस्था एआयआर १९७१ बीओएम ३६५ आणि संत साधू सिंग वि. पंजाब सरकार, एआयआर १९७० पी आणि एच ५२८ या प्रकरणांमध्ये देखील हा दृष्टीकोन होता.

वरील निर्णयांमध्ये असे मानण्यात आले होते की उ. प्र. सहकारी संस्था अधिनियम अन्वये,



राज्य, सूची दोन मधील नोंद ३२ अन्वये सहकारी संस्थांचे विधिसंस्थापन, विनियमन आणि समापन हाताळण्यास सक्षम आहे. तथापि, बँक व्यवसायाशी संबंधित सहकारी बँकांच्या कार्याची मुख्य बाब, बँक व्यवसाय विनियमन अधिनियम १९४९ आणि भारतीय रिझर्व्ह बँक अधिनियम, जे सातव्या अनुसूचीतील सूची एक मधील नोंदी ४५ आणि ३८ शी संबंधित आहेत, यामध्ये समाविष्ट होती. 'विधिसंस्थापन, विनियमन आणि समापन' च्या बाबी सातव्या अनुसूचीतील सूची दोन मधील नोंद ३२ खाली समाविष्ट आहेत. आमच्या मते, वास्तविक स्वरूप आणि त्याची वैशिष्ट्ये याचा (पीथ आणि सबस्टन्सचा) सिध्दांत विचारात घेता, अशा बँकर्सने केलेले बँक व्यवसाय कार्य, सूची एक मधील नोंद ४५ खाली समाविष्ट होते तसेच राज्यासाठी राखीव क्षेत्रावरील अनुषंगिक अतिक्रमण विचारात घेता, अनुज्ञेय आहे.

६९. संस्थेच्या बँकव्यवसायेतर व्यवहारांच्या नियमनाची संकल्पना आणि संस्थेच्या बँक व्यवसायाचे नियमन करणे या दोन भिन्न बाबी आहेत आणि त्या भिन्न नोंदीखाली म्हणजेच अनुक्रमे सूची दोन मधील नोंद ३२ आणि सूची एक मधील नोंद ४५ खाली येतात. बँक व्यवसायाचे नियमन हाताळणारा

कायदयाचा, सूची एक मधील नोंद ४५ येथे माग घेता येतो व केवळ संसद, कायदा करण्यास सक्षम आहे. संसदेने सरफेसी कायदा अधिनियमित केला आहे. महामंडळ, कंपनी किंवा सहकारी बँक/सहकारी संस्था यांचे 'विधिसंस्थापन, विनियमन आणि समापन विनियमित करण्याचा त्याचा उद्देश नाही. तो सहकारी बँकासहीत बँकाची थकीत येणी वसुलीची तरतूद करतो, जो बँक व्यवसायाच्या कार्याचा अत्यावश्यक भाग आहे. अधिनियम कोणत्याही प्रकारे सूची दोन मधील नोंद ३२ अन्वये राखीव क्षेत्रावर

अतिक्रमण करत नाही व तो सूची एक नोंद ४५ येथे माग घेता येणारा कायद्याचा तुकडा आहे. विरेन्द्र पाल सिंग (सुप्रा) प्रकरणातील निर्णय, सेवा विनियमन याबाबत दिला आहे. तो, सूची एक मधील नोंद ४५ खाली समाविष्ट 'बँकिंग' चे (बँक व्यवसायाचे) विनियमन याच्याशी संबंधित सदर प्रकरणात लागू होत नाही. न्यायालयाने सदर निर्णयात बँक व्यवसायाचे विनियमन ही बाब, त्यावर निर्णय द्यायचा नसल्याने, हाताळली नाही. अशा रितीने निर्णयाचे गुणोत्तर एका वेगळ्या क्षेत्रात चालते. तसेच, उ. प्र. सहकारी सेवा (? संस्था) अधिनियमाचे, दुसऱ्या सूचीतील म्हणजेच नोंद ४५ सूची एक, विषयावर अनुषंगिक अतिक्रमण या कारणामुळे रक्षण झाले, जे अनुज्ञेय आहे.

संदर्भ प्रश्न क्र. २ मध्ये:

७०. पुढील प्रश्न, बँकिंग विनियमन अधिनियमन १९४९ च्या कलम ५ (१)(ब) मध्ये व्याख्या केल्याप्रमाणे 'बँकिंग कंपनी'च्या व्याख्येवर कलम ५६ (अ) चा परिणाम, याचा आहे. सरफेसी कायद्यामध्ये असलेल्या 'बँकिंग'च्या व्याख्येचा विचार करणे गरजेचे आहे. 'बँक' या संज्ञेची कलम २(१) (क) मध्ये व्याख्या केली आहे ज्याचा अर्थ 'बँकिंग कंपनी', एक संबंधित नवीन बँक, दुय्यम (सबसिडीयरी) बँक किंवा बहुराज्यीय सहकारी बँक किंवा अशी दुसरी बँक जी अधिनियमाकरिता केंद्र सरकार अधिसूचनेने विनिर्दिष्ट करेल. कलम २(ड) खाली ' बँकिंग कंपनी' या संज्ञेला, बँकिंग विनियमन अधिनियम १९४९ च्या कलम ५ (क) खाली जो अर्थ दिला आहे, तो असेल अशा प्रकारे, सरफेसी कायदा जो २१.६.२००२ रोजी अंमलात आला, त्याच्या कलम २(१)(ड) मध्ये ' बँकिंग कंपनी' ची व्याख्या अंतर्भूत होते. कलम ५६ (अ) हे बँकिंग विनियमन अधिनियमन १९४९ मध्ये १९६५ चा

अधिनियम क्र. २३ ने दि. १.३.१९६६ पासून अंतर्भूत करण्यात आले. त्या दिवशी कलम ५६ (अ) संविधिचा भाग झाला. बँकिंग विनियमन १९४९ चे कलम ५ (क) 'बँकिंग कंपनी'ची व्याख्या करते की, कोणतीही कंपनी जी 'बँकिंगच्या' व्यवसायाचा व्यवहार करते. कलम ५६ (अ) ने, 'बँकिंग कंपनी' किंवा 'कंपनी' 'अशी कंपनी' या उल्लेखाचा, सहकारी बँकांना अधिनियम लागू होण्यासाठी सहकारी बँक या संदर्भाने असा अर्थ लावला जाईल. कलम ५ (क) मध्ये सुधारणा करण्यात आली नाही आणि इतर तरतुदी ज्या ठिकाणी घालण्यात आल्या, त्यामध्ये देखील सुधारणा करण्यात आल्या नाहीत. तथापि, सुधारणा आणि ठराविक बदल जे आवश्यक होते व विस्तारपूर्वक पाहिजे होते ते विचारात घेऊन, कलम ५६ मध्ये अंतर्भूत निरनिराळ्या तरतुदींच्या रूपाने सुधारणा, वेगळा अध्याय ५ (चॅप्टर v) ने अंतर्भूत केल्या होत्या कारण ठराविक तरतुदी इतर बँका व कंपन्यांना लागू असल्याने त्या अस्तित्वातील नमुन्यात ठेवणे आवश्यक होते. सुधारीत नमुन्यातील तरतुदी, सहकारी बँकांना त्या लागू करण्यास, स्वतंत्रपणे देण्यात आल्या होत्या. जेव्हा बँकिंग विनियमन अधिनियम १९४९ सहकारी बँकांना लागू करण्यात आला, 'विधिसंस्थापन, विनियमन आणि समापन' याच्याशी संबंधित अधिनियमातील सर्व तरतुदी, जरी त्या सहकारी बँकांशी संबंधित नाही परंतु इतर संस्थासाठी अधिनियमात अस्तित्वात असल्या तरी, जेथवर सहकारी बँकांना १९४९ चा अधिनियम लागू होतो तेथवर वगळ्यात आल्या. अनुच्छेद ११७ अन्वये राष्ट्रपतींना देण्यात आलेल्या सल्लयामध्ये नमूद करण्यात आले होते की या बाबी सातव्या अनुसूचीतील सूची एक मधील नोंद ४५ खाली विशेषरित्या समाविष्ट नव्हत्या आणि त्यांनी सूची दोन मधील नोंद ३२ चा विषय बनवला. अशा प्रकारे, जेव्हा आपण सहकारी बँकेला १९४९ च्या अधिनियमाच्या तरतुदी लागू करतो, बँकिंग कंपनीची व्याख्या सहकारी बँकेला अंतर्भूत

करण्यासाठी वाचली गेली पाहिजे. कलम

५६(अ) स्वतंत्र ठिकाणी असला तरी तो कलम ५(क) चा भाग होतो. सहकारी बँकांना अधिनियमाचा फक्त भाग ५ लागू होत असल्याने कलम ५६(अ) 'बँकिंग कंपनी' ची व्याख्या दुरुस्त करते आणि त्याचा पूर्ण परिणाम द्यायचा असल्याने तो कलम ५(क) चा अविभाज्य भाग होतो.

७१. विधिसंस्थापनाची बाब पूर्वीच्या अधिनियमातून नंतरच्या या संदर्भाने, न्यायमूर्ती जी. पी. सिंग यांच्या प्रिंसिपल्स ऑफ स्टॅट्युटरी इंटरप्रिटेशन (अर्थ उलगडण्याची वैधानिक तत्वे), १२ वी आवृत्ती २०१० या पुस्तकात पृष्ठ ३१८ - ३२० येथे हाताळण्यात आली आहे, ते अशा प्रकारे:

"पूर्वीच्या अधिनियमाचे नंतरच्या अधिनियमात समावेशन हे पूर्वीच्या अधिनियमातील तरतुदींचे नंतरच्या अधिनियमात शब्दशः पुनरुक्ती टाळण्यासाठी सोयीसाठी अवलंबिलेले विधि साधन आहे<sup>३९</sup>. जेव्हा पूर्वीचा अधिनियम किंवा त्याच्या ठराविक तरतुदी नंतरच्या अधिनियमात संदर्भाने अंतर्भूत केल्या जातात, अशा प्रकारे अंतर्भूत केलेल्या तरतुदी नंतरच्या अधिनियमामध्ये 'जणू काही शारिरीक अदला बदल' केल्याप्रमाणे नंतरच्या अधिनियमाचा अविभाज्य अंग बनतात<sup>४०</sup>. विधिसंस्थापनाचा परिणाम लॉर्ड इशर एम. आर. यांनी प्रशंसनीय रित्या नमूद केला आहे: "जर नंतरचा अधिनियम त्याच्या स्वतःमध्ये, आधीच्या अधिनियमातील काही खंड संदर्भाने आणतो, त्याचा कायदेशीर परिणाम, हा जसे नेहमी मान्य करण्यात आले आहे त्याप्रमाणे, सदरची कलमे नवीन अधिनियमात लिहीणे जणू काही ती त्यामध्ये प्रत्यक्ष पेनने

लिहिलेली किंवा छापलेली होती”<sup>४१</sup>.

३९. मेरी रॉय वि. केरळ सरकार, (१९८६) २ एससीसी २०९, पी २१६: एआयआर १९८६ एससी १०११: नागपूर इम्प्रूव्हमेंट ट्रस्ट वि. अमरीक सिंग, एआयआर २००२ एससी ३४९९ पी ३५१२:(२००२)७ एससीसी ६५७.
४०. रामसरूप वि. मुन्शी एआयआर १९६३ एससी ५५३ पी ५५८: १९६३ (३) एससीआर ८५८: नागपूर इम्प्रूव्हमेंट ट्रस्ट वि. अमरीक सिंग, एआयआर २००२ एससी ३४९९, पी. ३५१२: (२००२) ७ एससीसी ६५७.
४१. रे. वुड्स इस्टेट, एकतर्फी, वर्क्स अॅण्ड बिल्डींग कमिशनर (१८८६) ३१ चॅ. डी. ६०७, पी ६१५: रामकृपाल भगत वि. बिहार सरकार एआर १९७० एससी ९५१, पी ९५७: (१९६९) ३ एससीसी ४७१: बोलानी ओरस् लि. वि. ओरीसा' सरकार, एआयआर १९७५ एससी १७ पी २९: १९७५(२) एससीआर १३८: (१९७४) २ एससीसी ७७७: महिंद्र अॅण्ड महिंद्र लि. वि. भारतीय संघराज्य, एआयआर १९७९ एससी ७९८, पीपी. ८१०, ८११: (१९७९) २ एससीसी ५२९: ऑंकारलाल नंदलाल वि. राजस्थान सरकार, (१९८५) एससीसी ४०४ पी ४१२९: एआयआर १९८६ एससी २१४६: सुराणा स्टील्स प्रा. लि. वि. आयकर उपायुक्त एआयआर १९९९ एससी १९५५ पी. १४५९: (१९९९) ४ एससीसी ३०६ (या पुस्तकातील ७ व्या आवृत्तीतील पी २३३ हे मान्यतापूर्वक उद्धृत केले आहे.)

त्याचा परिणाम आधीच्या अधिनियमातील अंतर्भूत तरतूदींसह नंतरचा अधिनियम बनविणे, जो एक स्वतंत्र कायदा ज्यात फेरबदल केलेला नाही किंवा आधीचा अधिनियम रद्द करून किंवा फेरबदल करून रद्द केलेला नाही<sup>४२</sup>. ब्रेट जे. यांनी व्यक्त केल्याप्रमाणे: " जेथे एक कायदा संदर्भाने दुसऱ्या कायद्यात अंतर्भूत केला जातो, तिसऱ्यान्वये पहिला कायदा रद्द केला तर त्याचा दुसऱ्यावर परिणाम होत नाही<sup>४३</sup>. सर जॉर्ज लाऊन्डस् यांचे तसेच विधान आहे "असे मान्य करणे कोठेही कमी तर्कसंगत वाटत नाही की जेथे अस्तित्वातील अधिनियमातील ठराविक तरतुदी नंतरच्या अधिनियमात अंतर्भूत केलेल्या आहेत, तसेच आधीच्या अधिनियमात कोणतीही भर घातलेली नाही, ज्या नंतरच्या अधिनियमाला लागू केलेल्या नाही त्या तरतुदी, सर्व घटनांमध्ये, जर नंतरच्या

अधिनियमाला त्यात भर घातल्याशिवाय प्रभावीपणे कार्य करणे शक्य असेल तर, त्यामध्ये अंतर्भूत केला असे समजले जाऊ शकते<sup>४४</sup>. सर्वसाधारणपणे जर एक अधिनियम नंतरच्या अधिनियमात विधिसंस्थापित केला तर आधीचा अधिनियम त्यामध्ये विधि संस्थापनाच्या तारखेपर्यंत केलेल्या सर्व सुधारणासहीत अंतर्भूत करणे हा हेतू असतो<sup>४५</sup>. नियम असा की, रद्द करणे किंवा अधिनियमातील दुरुस्ती जी नंतरच्या अधिनियमात संदर्भाने अंतर्भूत केली आहे, ती नंतरच्या अधिनियमाच्या उद्देशांकरिता लागू नाही, हे अर्हता आणि अपवादांच्या अधीन आहे<sup>४६</sup>. विधिसंस्थापन आणि आधीच्या अधिनियमात नंतरच्या अधिनियमाचा केवळ संदर्भ, या संदर्भात काढलेला फरक आहे<sup>४७</sup>. तसेच, जेव्हा, जो संदर्भित आहे तो पूर्वीचा अधिनियम किंवा त्यातील एखादी तरतूद नसून एखादया विषयावरील सर्वसामान्य कायदा असतो, तेव्हा देखील फरक केला जातो.<sup>४८</sup> तथापि, या मुद्यावर कोणताही वाद नाही की जेव्हा एखादा अधिनियम किंवा नियम हे नंतरच्या अधिनियमात किंवा नियमात अंगिकारले जातात, असे अंगिकारणे हे साधारणपणे समावेशनाने किंवा केवळ संदर्भाने असो ते पूर्वीच्या अधिनियमातील किंवा नियमातील ते अंगिकारणाच्या तारखेपर्यंतच्या सर्व सुधारणा घेते.”<sup>४९</sup>

एससीआर ८२० बोलानी ओअर्स ली. वि. ओरीसा सरकार, सुप्रा: महिंद्र आणि महिंद्र ली. वि. भारतीय संघराज्य सुप्रा: नागपूर इम्प्रूव्हमेंट ट्रस्ट वि. अमरीक सिंग, सुप्रा: स्नेह एंटरप्राइजेस वि. कमिशनर ऑफ कस्टम्स (२००६) ७ एससीसी ७१४ (परि. १३): (२००६) ८ जे टी ५८७: (२००६) ७ एसएलटी ६१५ (या पुस्तकाच्या १० व्या आवृत्तीतील उतारा मान्यतापूर्वक उद्धृत करण्यात आला आहे.

४३. रामसरूप वि. मुन्शी, एआयआर १९६३ एससी ५५३ पी ५५८:(१९६३)३ एससीआर ८५८: कलेक्टर ऑफ कस्टम्स मद्रास वि. नथेलाल संपतु चेडी एआयआर १९६२ एससी ३१६ पी ३३४:

(१९६२) ३ एससीआय ७८६.यामध्ये संदर्भित क्लार्क वि. ब्रॅडलॉ (१८८१) क्युबीडी ६३ पृ. ६९.

**आणखी पहा** जेठानंद बेताब वि. दिल्ली सरकार, एआयआर १९६० एससी ८९ पीपी ९१,९२: (१९६०) १ एससीआर ७५५, बोलानी ओअर्स ली. वि. ओरीसा सरकार, सुप्रा: महिंद्र आणि महिंद्र ली. वि. भारतीय संघराज्य सुप्रा. नागपूर इम्प्रूव्हमेंट ट्रस्ट वि. अमरीक सिंग, सुप्रा.

४४. चेअरमन ऑफ म्युनिसिपल कमिशनर्स, ऑफ हावडा वि. शालीमार बुड प्रॉडक्ट्स (प्राइव्हेट) ली. एआयआर १९६२ एससी १६९१, पृ १६९४: १९६३(१) एससीआर ४७, यामध्ये संदर्भित राज्याचे सचिव वि. हिंदुस्थान को. ऑपरेटीव्ह इन्श्युरन्स सोसायटी ली. एआयआर १९३१ पीसी १४९ पृ. १५२,

बोलानी ओअर्स ली. वि. ओरीसा सरकार, १९७५ एससी १७ पृ. २९: १९७४ (२) एससीसी ७७७, महिंद्र अँड महिंद्र ली. वि. भारतीय संघराज्य एआयआर १९७९ एससी ७९८ पीपी ८१०, ८११: (१९७९) २ एससीसी ५२९.

४५. महाराष्ट्र सरकार वि. माधवराव दामोदर पाटील, एआयआर १९६८ एससी १३९५ पृ. १४००: १९६८(३)एससीआर ७१२.

४६. मजकूर आणि टीपा ९ - ४१ पहा पीपी ३२४ - ३३२.

४७. मजकूर आणि टीपा १४ - २१ पहा पी पी ३२६ - ३२८.

४८.मजकूर आणि टीपा १० - १३, पीपी ३२५,३२६ पहा.

४९.राजस्थान राज्य रस्ते परिवहन महामंडळ जयपूर वि. पूनम पाहवा, एआयआर १९९७ एससी २९५१, पी २९५७: १९९७ (६) एससीसी १००, तसेच मजकूर आणि टीपा ८० सुप्रा पहा.

(सोयीसाठी सायटेशन्सना पुन्हा क्रमांक दिले आहेत.)

प्रस्तुत प्रकरण हे सहकारी बँकांना लागू करण्यातील नंतरच्या सुधारणेने त्याच अधिनियमात संदर्भात समावेशनाचे एक उदाहरण आहे. जेव्हा आपण कलम ५(क) च्या तरतूदी सहकारी बँकांना लागू करतो ; तेव्हा आपण सहकारी बँका या सदर व्याख्येचा वैधानिकपणे अनिवार्य भाग म्हणून असे वाचायचे

आहे, जर कलम ५(क) मध्ये एखादी कंपनी ही सहकारी संस्था / बँका या संदर्भात घेतली नाही तर कलम ५६ च्या अर्थ उलगाडयात कित्येक अडचणी निर्माण होतील. सहकारी बँकांना लागू करण्यामध्ये, बँकिंग विनियमन अधिनियम १९४९ मध्ये जेथे जेथे 'बँकिंग कंपनी' हे शब्द येतात तेथे तेथे सर्व तरतुदींमध्ये सुधारणा करणे आवश्यक झाले असते.

७२. संदर्भाने विधि संस्थापन या वैधानिक साधनाच्या संबंधाने, मेरी राॅय, वगैरे वि. केरळ राज्य आणि इतर<sup>१०</sup> या प्रकरणात, न्यायालयाने निर्णित केले की, वैधानिक साधन”

७..... संदर्भाने विधिसंस्थापन हे वैधानिक साधन, एक सुप्रसिध्द साधन आहे जेथे विधिमंडळ विशिष्ट कायद्यातील तरतुदींची दुसऱ्या कायद्यात पुनरावृत्ती करण्याऐवजी अशा तरतुदींचा, पूर्वीच्या कायद्याच्या संदर्भाने, नंतरच्या कायद्यात समावेशन करते. पूर्वीच्या कायद्यातील तरतुदींची नंतरच्या कायद्यामध्ये शब्दशः पुनरुक्ती टाळण्यासाठी, सोयीसाठी अंगिकारलेले वैधानिक साधन आहे. परंतु जेव्हा विधिमंडळ हे वैधानिक साधन अंगिकारण्याचे इच्छिते, त्यामध्ये वापरलेली भाषा ही भारतीय वारसा हक्क अधिनियम, १९२५ च्या क्र. २९ पोट कलम (२) मध्ये उपयोग केलेल्या भाषेपेक्षा भिन्न आणि वेगळी आहे. कलम २९ पोट कलम (२) चा आरंभाचा भाग गुणात्मक अथवा अपवादात्मक तरतुदी असणे अपेक्षित आहे आणि संदर्भाने विधिसंस्थापनाच्या तरतुदीसाठी नाही. प्रतिवादींच्या वतीने केलेले हे कथन फेटाळण्यात आम्हाला अजिबात संदेह नाही.



७३.यू. पी. आवास एवम् विकास परिषद वि जैनुल इस्लाम आणि इतर<sup>११</sup> या प्रकरणात असे

दिसून आले की,

५०.एआयआर १९८६ एससी १०११:(१९८६)२ एससीसी २०९.

५१. एआयआर १९९८ एससी १०२८

"जर एखादा कायदा समावेशाने किंवा संदर्भाने होता, तर अधिनियमात वापरलेली भाषा, अस्तित्वातील कायद्यातील तरतुदींचा संदर्भ (उल्लेख) किंवा समावेशनाचा हेतू आणि त्याचे रोजच्या कामकाजावरील परिणाम हे दृष्टीपथात ठेवून, निश्चिती ही न्यायालयाद्वारे रचनेची बाब जास्त आहे. याचे कारण असे की, विधिमंडळाने बनविलेला कोणताही कायदा लोकहिताच्या सेवेसाठी अधिनियमित केला जाताे . असे गृहीत धरणे हे न्यायालयाचे आद्य कर्तव्य आहे."

७४.पोर्टसमाऊथ कॉर्पोरेशन वि. स्मिथ<sup>१२</sup>, या प्रकरणात असे मत व्यक्त केले होते की,

"जेथे संसदेच्या अधिनियमाचे एकच कलम दुसऱ्या अधिनियमात आणले जाते,

आम्हाला असे वाटते, तो ज्या मूळ अधिनियमातून घेतला त्या

अधिनियमात त्याचा जसा आशय होता तो तसाच वाचला गेला पाहिजे

आणि असे की, परिणामस्वरूप, जरी नवीन अधिनियमात इतर कलमांचा

समावेश नसला तरी,त्या कलमाचा काय अर्थ होतो हे निश्चित

करण्यासाठी, त्या अधिनियमातील उर्वरीत सर्व कलमांचा संदर्भ घेणे पूर्णपणे न्याय आहे.”

---

५२ (१८८५) १० एसी ३६४

लॉर्ड ब्लॅकबर्न यांनी पुढे असे निरीक्षण केले की,

“मला असे म्हणायचे नाही की जर मूळ अधिनियमात एक कलम समाविष्ट नसेल जो एका परंतुकाद्वारे किंवा अपवादाने त्यात अंतर्भूत आहे. त्याचा संदर्भ घ्यावा लागेल, परंतु इतर सर्व अर्थ उलगाड्याच्या खंडासह जर तेथे असेल तर संदर्भित केले जाऊ शकते. मसुदाकाराकडे आधीच्या अधिनियमाबाबत नेहमी अपवाद करता येऊ शकेल त्यापेक्षा अधिक स्पष्ट आठवण (माहिती) नसेल तर आधीच्या अधिनियमातील एखाद्या कलमाचा (नव्याने) समावेश करणे हा मसुदालेखन कौशल्यातील धोकादायक प्रकार आहे, ज्या परिस्थितीत जे नसेल असे काहीतरी व्यक्त होण्याचे भय असते”.

७५. सुराणा स्टील्स प्रा. लि. वि. आयकर उपायुक्त आणि इतर<sup>३</sup>, या प्रकरणात असे निर्णित करण्यात आले की, तरतूद जशीच्या तशी सूचीबद्ध आहे आणि ती अंतर्भूत राहते आणि साधा अर्थ उलगाडण्याचा नियम लागू करायचा.

“१२ एकदा का आपण कायदयामागच्या उद्देशाची खात्री करून घेतली आणि

मान्य केले की वर उद्धृत केलेल्या कलम २०५ च्या तरतूदी जशाच्या तशा

५३ (१९९९) ४ एससीसी ३०६

उचलून आयकर अधिनियमाच्या कलम ११५ जे च्या मुख्य भागात अंतर्भूत  
केल्या आहेत, आपण केवळ हे करायचे आहे की तरतूदी सरळ वाचायच्या आणि  
जर काही संदिग्धता राहिली तर अर्थ उलगडण्याचा नियम लावायचा. कंपनी  
 अधिनियमाचे, कलम २०५(१) पहिले परंतुक, खंड(ब), वार्षिक तोट्याची  
 गणना करण्यासाठी आधीच तरतूद केलेल्या घसान्याच्या रकमेचा सामावून न  
 घेतलेला भाग विशद करते. "घसान्यासाठी तरतूद केलेली रक्कम" आणि  
 "घसान्यासाठी तरतूद केल्यानंतर दोन्ही प्रकरणांमध्ये आलेली" हे शब्द पुष्कळ  
 स्पष्ट करतात की, ह्या खंडामध्ये, "तोटा" म्हणजे नफा आणि तोटा लेख्यात  
 दिलेली घसारा रक्कम विचारात घेऊन त्यानंतर आलेली तोट्याची रक्कम."

(जोर दिला.)

७६.राज्याचे सचिव वि. हिंदुस्थान सहकारी विमा संस्था म.<sup>४</sup>, या प्रकरणामध्ये प्रिव्ही कौन्सिलने असे

मान्य केले की,

"..... या देशात हे स्वीकृत केलेले आहे की, जेथे एक कायदा दुसऱ्या  
 कायद्यात संदर्भाने समाविष्ट केला जातो, पहिला कायदा रद्दबातल करण्याचा  
 दुसऱ्यावर परिणाम होत नाही: "क्रेज ऑन स्टॅट्युट लॉ" मध्ये संग्रहित केलेली  
 प्रकरणे पहा. ह्या सिध्दांताची अभिव्यक्ती सामान्य नमुना कलम (कॉमन फॉर्म

५४ एआयआर १९३१ पीसी १४९

सेक्शन) मध्ये आढळून येते जे, भारतात वेळोवेळी दुरुस्ती आणि निरसन करणारे अधिनियम यामध्ये नियमितपणे दिसून येते. कलम असे आहे,

"कोणत्याही अधिनियमिततेचे या अधिनियमाने निरसन हे अशा कोणत्याही अधिनियमावर परिणाम करणार नाही ज्या मध्ये अशी अधिनियमितता लागू, अंतर्भूत किंवा संदर्भित केली आहे."

म्हणून पैतृक अधिनियम अस्तित्वात नसला तरी त्याची संतति अंतर्भूत अधिनियमात अस्तित्वात आहे आणि त्यामुळे दोन अधिनियमांच्या स्वतंत्र अस्तित्वाला मान्यता आहे. जरी, असा कोणताही व्यावृत्ति खंड सामान्य खंड अधिनियमात दिसून येत नाही, मा. न्यायाधीश महोदयांना असे वाटते की, यात असलेले तत्व या देशात जसे लागू होते तसे ते भारतात लागू होते.

असे मान्य करणे कोठेही कमी तर्कसंगत वाटत नाही, की जेथे अस्तित्वातील अधिनियमातील ठराविक तरतुदी नंतरच्या अधिनियमात अंतर्भूत केलेल्या आहेत ज्या नंतरच्या अधिनियमाला स्पष्टपणे लागू केली नाही, त्या तरतुदी सर्व घटनांमध्ये जर नंतरच्या अधिनियमाला त्यात भर घातल्याशिवाय प्रभावीपणे कार्य करणे शक्य असेल तर, त्यामध्ये अंतर्भूत केल्या असे समजले जाऊ शकते":

७७.रामसरूप आणि इतर वि. मुन्शी आणि इतर<sup>५५</sup> या प्रकरणात असे मत व्यक्त केले की,

"(११) येथे उपस्थित केलेली समस्या ही, पंजाब एलिएनेशन ऑफ लँड अॅक्ट, १९०० निरसित (रद्दबातल) झाल्यानंतर, कित्येक तरतुदी, ज्यांचा आम्ही आधी खुलासा मांडला आहे, त्यांची रचना जी असेल त्यावर अवलंबून आहे. एक गोष्ट स्पष्ट आहे आणि ती अशी की, ज्या प्राधिकाऱ्यांनी पंजाब एलिएनेशन ऑफ लँड अॅक्ट रद्दबातल करणे अधिनियमित केले, त्यांनी १९१३ चा पंजाब अधिनियम १, हाच रद्दबातल व्हायला पाहिजे होता हे विचारात घेतले नाही. आपण आता, प्रत्येक तरतुदीच्या संदर्भाने पंजाब एलिएनेशन ऑफ लँड अॅक्ट चे निरसन याचा परिणाम विचारात घेऊ:-

(१) कलम ३ (१) अन्वये 'शेतजमीन' याची व्याख्या:-

जेथे एका अधिनियमातील तरतुदी संदर्भाने, नंतरच्या अधिनियमात अंतर्भूत केल्या आहेत; आधीचा अधिनियम रद्दबातल केल्याने त्याचा, सर्वसाधारणपणे रचनेवर किंवा ज्या अधिनियमात त्याच्या तरतुदी अंतर्भूत केल्या आहेत त्या अधिनियमाचा परिणाम, यावर कोणताही परिणाम होत नाही. मा. न्या. ब्रेट यार्नी क्लार्क वि. ब्रॅडलॉ (१८८१) ८ क्युबीडी ६३, या प्रकरणात विधिसंस्थापनाचे परिणाम नमूद केले आहेत.

५५. एआयआर १९६३ एससी ५५३

"जेव्हा एक कायदा संदर्भाने दुसऱ्या कायद्यात विधिसंस्थापित

(अंतर्भूत)केला जातो तेव्हा तिसऱ्याने पहिल्याचे निरसन हे दुसऱ्यावर परिणाम करत नाही. म्हणून अशा परिस्थितीत, पंजाब एलिएनेशन ऑफ लँड अॅक्ट १९०० याच्या निरसनाचा,पूर्व क्रयाधिकार अधिनियम (प्री - एम्पशन अॅक्ट) च्या चालू राहणाऱ्या कार्यावर कोणताच परिणाम होत नाही. व नंतरच्या अधिनियमात 'शेतजमीन' ही संज्ञा जणू ती एलिएनेशन ऑफ लँड अॅक्ट मधून जशीच्या तशी त्यामध्ये (नंतरच्या अधिनियमात) अदलाबदल केली आहे, अशी वाचली गेली पाहिजे.

सन १९०७ च्या अधिनियम १ ने सुधारणा केल्याप्रमाणे, पंजाब एलिएनेशन ऑफ लँड अॅक्ट १९०० चे कलम २ ने 'जमीन' याची व्याख्या खालीलप्रमाणे केली.

"संज्ञा 'जमीन' म्हणजे जमीन जी शहर किंवा गावातील कोणत्याही इमारतीची जागा म्हणून व्यापलेली नाही आणि शेतीच्या उद्देशाकरिता किंवा शेतीच्या अधीन असणाऱ्या उद्देशाकरिता किंवा गायरानासाठी व्यापलेली आहे किंवा भाडेपट्ट्याने दिलेली आहे आणि त्यात समाविष्ट आहे....."

यात वाद नाही की, अपिलात प्री-एम्पशनसाठी केलेल्या दाव्यातील संबंधित जमीन ह्या व्याख्येचे समाधान करते.

७८. हे स्पष्ट आहे की, सहकारी बँकेला लागू नसलेल्या पूर्वीच्या तरतुदींचे शब्दशः पुनरुत्पादन टाळण्यासाठी, सहकारी बँकेचा संदर्भ, कलम ५६(अ) मध्ये 'कंपनी'ला 'बँकिंग कंपनी' किंवा 'कंपनी' किंवा 'अशी कंपनी' म्हणून वाचण्यासाठी साधन तयार केले होते. जर कलम ५(सी) मधील व्याख्या आणि त्याच्या अर्थउकल खंड जसा स्पष्ट केला गेला आहे आणि सुधारीत केला गेला आहे तशाप्रकारे वाचला न गेल्यास, भाग V चा अर्थउकल खंड आणि त्याची संपूर्ण दुरुस्ती अकार्यक्षम होईल १९४९ च्या संपूर्ण अधिनियमात सुधारणा करणे व्यावहारिक नव्हते कारण त्यात यादी १ शी संबंधित इतर संस्थांचा अंतर्भाव, विनिमयन आणि समापन करणे होते. अशा त-हेने तरतुदी कायम ठेवणे आवश्यक होते आणि सहकारी संस्था/बँका संबंधी अशा बाबी, भारतीय संविधानाच्या सातव्या अनुसूचीच्या यादी १ च्या नोंद ३२ अंतर्गत संबंधित विषय - प्रकरणे वगळायला हव्या होत्या. त्यांनी सहकारी संस्थांना लागू केलेल्या ब-याचश्या तरतुदी वगळायच्या असल्यामुळे व इतर तरतुदी सुधारित स्वरूपात लागू करायच्या असल्याने, त्या तरतुदींमधील दुरुस्त्या ह्या एक स्वतंत्र अध्याय उपलब्ध करून देऊन सहकारी बँकाना लागू केल्या गेल्या. अशाप्रकारे कलम ५(सी) च्या व्याख्येमध्ये जिथे त्याचे अस्तित्व आहे, त्यात सुधारणा करणे आवश्यक किंवा योग्य ठरणार नाही. खरं तर कलम ५६ (अ) मध्ये इतकी दुरुस्ती केली गेली आहे. सहकारी बँकाना कायदा लागू होण्यासंबंधी, संपूर्ण प्रकरण V अधिनियमित करण्यात आला होता आणि त्यास पूर्ण अंमलबजावणी करावी लागेल. सहकारी संस्था अधिनियम यामध्ये फक्त थकबाकी वसूल करण्याची कार्यपध्दती उपलब्ध करून देण्यात आली असली तरी, बी. आर कायदा, १९४९ च्या कलम ५ ची व्याख्या आणि अर्थउकल खंड यामध्ये समाविष्ट असलेल्या 'सहकारी बँक' च्या त्यावाक्यप्रचाराचा स्पष्टीकरणामध्ये अडथळा निर्माण करता येणार नाही. यादी I च्या नोंद ४५ मधील

‘बँकिंग’ विषय हाताळण्याचा पर्याय संसदेसमोर खुला होता आणि या न्यायालयाने ‘ग्रेटर बाँम्बे को. आॅप. बँक लि. (सुप्रा) मध्ये स्वतः असे मत व्यक्त केले की, बी. आर. कायदा १९४९ जो कि, भारतीय राज्यघटनेच्या यादी १ च्या नोंद ४५ आणि अनुच्छेद २३३ झेड. एल (१) च्या तिस-या परंतुकाशी संबंधित अधिनियम आहे, तो सहकारी संस्थांना लागू आहे, तसेच बी. आर. कायदा लागू होईल अशी तरतुद आहे. अशाप्रकारे, संसदेने जलद वसूली साठी अतिरिक्त उपाययोजना म्हणून यास योग्य मानले आहे. जो कि, यादी २ च्या नोंद ३२ अंतर्गत राज्यासाठी राखीव असलेल्या जागेवर आपत्ती अनुषांगिक अतिक्रमण असले तरी ते पर्यायी आहे. तसेच तत्व-सारमध्ये बँकिंग हे यादी १ च्या नोंद ४५ चा भाग आहे आणि वसूलीची प्रक्रिया ही यादी १ च्या नोंद ४५ मध्ये समाविष्ट आहे. अशाप्रकारे, तत्व-सार सिध्दांत आणि दुरुस्ती करून समाविष्ट केलेल्या हया गोष्टी लक्षात घेऊन, आम्ही असे मत विचारात घेतले की, सहकारी बँका या SARFAESI (सरफेसी) कायद्याच्या कलम २(१)(सी) आणि २(१) (डी) अंतर्गत ‘बँक’ आणि ‘बँकिंग कंपनी’ च्या व्याख्येत समाविष्ट केलेल्या आहेत.

७९. बी. आर. कायदा १९४९ शी संबंधित, ग्रेटर बाँम्बे को-आॅप-बँक लि. (सुप्रा) या प्रकरणामध्ये असे निर्णयित करण्यात आले की,

“३९ बी. आर. कायद्यामध्ये प्रकरण ५ हे अधिनियम २३ वा १९६५ चा

दिनांक ०१/०३/१९६६ पासून प्रभावी, समाविष्ट करण्यात आले होते.

सदर कायद्याच्या कलम ५६ मध्ये अशी तरतुद आहे की, या कायद्याची

प्रावधाने, जशी ती सध्या प्रचलित आहेत, जशी ती सहकारी सोसायट्यांच्या

संदर्भात लागू आहेत, तशीच ती बँकिंग कंपनीच्या बाबतीत देखील लागू



होतील, मात्र ती खालील बदलांच्या अधीन राहून लागू केल्या जातील,  
जसे-५६(a):- या कायद्याच्या सुरुवातीपासून शेवटपर्यंत, जोपर्यंत संदर्भ  
दुस-या प्रकारे आवश्यक करीत नाही:-

(i) 'बँकिंग कंपनी'चा संदर्भ किंवा 'दी कंपनी' किंवा 'अशी कंपनी'चा अर्थ  
लावताना तिला सहकारी बँकेचा संदर्भ मानण्यात येईल

(ii) \* \* \*

सहकारी बँकांच्या त्यांच्या बँकिंगधील व्यवसायाच्या बाबतीत कामकाजाचे  
नियमन करणे हा सुधारणेचा हेतू आणि उद्देश होता. कलम ५६ च्या  
तरतुदीची सुरुवात 'सामान्य संदर्भ आवश्यक नसल्यास' या वाक्याने होते,  
जी सहकारी बँकाना लागू करण्यासाठी बी. आर. कायद्याद्वारे प्रदान केलेली  
नियामक यंत्रणा बनविण्यासाठी आहे. बँकिंग रेग्युलेशनच्या कलम ५(सी)  
नुसार, सहकारी बँकेचा, बँकिंग कंपनी म्हणून व्याख्या करणे हा हेतू नाही.  
वस्तुस्थिती वरून असे स्पष्ट होते की, बी.आर. कायद्याच्या कलम ५ च्या  
खंड (सी) मध्ये बदल करण्याऐवजी 'सहकारी बँक, म्हणून 'राज्य सहकारी  
बँक, मध्यवर्ती सहकारी बँक आणि प्राथमिक सहकारी बँक' असा अर्थ  
समाविष्ट करण्यासाठी वेगळा कलम (सी सी आय) जोडला गेला. कलम  
(सीसीवी) मध्ये 'प्राथमिक सहकारी बँक' म्हणजे सहकारी सोसायटी जी  
प्राथमिक कृषीविषयक पतसंस्थेपासून वेगळी असेल. जिचा प्राथमिक हेतू

किंवा मुख्य व्यवहार हा बँकेचा व्यवहार करणे हा असेल.

४०. कलम ५६ च्या पोटकलम (अ) मध्ये केलेले बदल सहकारी बँकाना लागू करण्यासाठी बँकिंग अधिनियम कायद्याद्वारे पुरविल्या गेलेल्या नियामक यंत्रणा तसेच रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडिया आणि इतर प्राधिकरणांच्या शिस्त अंतर्गत सहकारी बँकांना आणण्याच्या प्रक्रियेमध्ये योग्य आहेत. सदर कायद्याचा कलम ५६ नुसार सहकारी बँकेची बँकिंग कंपनी म्हणून स्थापना केली जाईल. यामागील कारण असे कि, बँकिंग कंपन्यांचे नियमन करण्याच्या विविध तरतूदी ह्या सहकारी बँकांवरही लागू केल्या जाव्यात. त्यानुसार, कलम ५६ ने सहकारी बँका, बँकिंग रेग्युलेशन च्या यंत्रणेच्या अंतर्गत आणली परंतु कलम ५(सी) अंतर्गत 'बँकिंग कंपनी' च्या अर्थामध्ये दुरुस्ती किंवा विस्तार केला नाही. बी. आर. कायद्याच्या कलम ५६ च्या प्रत्येक कलमाचे वाचन केल्यावर हे स्पष्ट झाले की, त्यामध्ये जे काही आहे ते फक्त सहकारी संस्थांवर बँकिंग कंपन्यांचे नियमन करणे या तरतूदींच्या प्रयोजनार्थ आहे. कलम ५६ मध्ये वापरल्या गेलेल्या अर्थानुसार 'सहकारी संस्था' म्हणजेच 'सहकारी संस्था' हा प्राथमिक हेतू किंवा मुख्य व्यवसाय म्हणजेच बँकिंग घडामोडींचा व्यवहार. दुस-या शब्दांत सांगायचे तर प्रथम ही एक सहकारी संस्था आहे. परंतु निर्दिष्ट भाग भांडवल असलेला बँकिंग व्यवसाय चालू ठेवणे. इतर व्याख्या देखील स्पष्ट करतात की, संस्था मुलतः या सहकारी

संस्था आहेत.'

(अ) सरफेसी कायद्याच्या संदर्भात खालील निरीक्षणे करण्यात आली:-

"४१. सरफेसी सुरक्षितता आणि वित्तीय मालमत्तेची पुर्नरचना आणि सुरक्षा व्याज अधिनियम २००२ (सुरक्षितता कायदा) लागू केला होता, जो २१/०६/२००२ रोजी अस्तित्वात येईल असे मानले जाईल. 'सुरक्षितता कायद्याच्या' कलम २(डी) मध्ये जो 'बँकिंग कंपनी' या शब्दाला अर्थ देण्यात आला आहे तो बी. आर. कायदा, याच्या पोटकलम (ई) कलम 5 मध्ये निर्दिष्ट केल्यानुसारच आहे. पुन्हा 'बँकिंग कंपनी' ची व्याख्या ही बी. आर. कायद्यामधून उचलून घेण्यात आली. परंतु 'बँक' याची व्याख्या करताना संसदेने कलम २(सी) अन्वये त्यास पाच अर्थ दिले आणि त्यातील एक म्हणजे 'बँकिंग कंपनी'. केंद्र सरकारला कायद्याच्या कलम २(सी) (व्ही) द्वारे कायद्याच्या हेतुपरस्पर कोणतीही इतर बँक निर्दिष्ट करण्यासाठी अधिकृत केले गेले आहे. या अधिकाराचा उपयोग करताना दि. २८/०१/२००३ च्या अधिसूचनेद्वारे केंद्र सरकारने 'सहकारी बँक' याची व्याख्या बी.आर. कायद्याच्या कलम ५ पोटकलम (सीसीआय) नुसार बँक म्हणून उचलून 'सहकारी बँक' आणि 'प्राथमिक सहकारी बँक' ची व्याख्या अनुक्रमे कलम ५ (सीसीआय) आणि (सीसीव्ही) च्या भाग ५ मध्ये स्पष्ट केली आहे. संसदेने अशाप्रकारे 'बँकिंग कंपनी' याचा अर्थ 'बँकिंगमध्ये

गुंतलेली सहकारी संस्था नव्हे तर बँकिंगमध्ये गुंतलेली कंपनी' असा अर्थ निश्चितपणे स्पष्ट केला आहे आणि १९६५ च्या २३ वा कायद्यामध्ये बी. आर. कायद्यात दुरुस्ती करताना सहकारी बँका हे समाविष्ट करण्यासाठी कलम ५(सी) किंवा अगदी कलम ५(डी) मधील व्याख्या बदलली नाही; तर दुसरीकडे बी. आर. कायद्याच्या भाग ५ कलम ५६ नुसार कलम ५ पोटकलम (सीसीआय) मधील 'सहकारी बँक' आणि (सीसीव्ही) मधील 'प्राथमिक सहकारी बँक' ची स्वतंत्र व्याख्या समाविष्ट केली आहे. सुरक्षितता कायदा अधिनियमित करताना संसदेने कलम २(सी)(व्ही) मध्ये त्या कायद्याच्या उद्देशाने इतर कोणत्याही बँकेला बँक म्हणून निर्दिष्ट करण्यासाठी एक अवशिष्ट शक्ती तयार केली आणि प्रत्यक्षात दि. २८/१/२००३ च्या अधिसूचनेद्वारे 'सहकारी बँका' निर्दिष्ट केल्या.

४२. स्पष्टीकरण कलमाच्या संदर्भात बँकिंग कंपनीला एका सहकारी बँकेच्या संदर्भात तीन कारणास्तव संदर्भित केल्या जाणार, या संदर्भाचा परिणाम स्पष्टपणे वगळला आहे. प्रथम कलम ५ एक अर्थउकल कलम, दुसरे म्हणजे कलम ५ पोटकलम (सी) मधील व्याख्येनुसार 'बँकिंग कंपनी ऐवजी 'सहकारी बँक' हा शब्द वापरल्यामुळे असंगती ठरेल. कारण नंतर कलम ५ पोटकलम (सी) असे वाचले जाईल की, 'सहकारी बँक' म्हणजे कोणतीही कंपनी, जी भारतात व्यवसाय करते. तिसरे म्हणजे कलम ५६(सी) हे,

कलम ५ मध्ये खंड (सीसीआय) स्पष्टपणे वगळून 'सहकारी बँकेची' वेगळी व्याख्या करते. संसदेने स्वतःच्या बुद्धीने १९६५ चा २३ व्या कायद्याद्वारा बी. आर. कायदा कलम ५ खंड (सी)मधील 'बँकिंग कंपनी'ची व्याख्या बदलली किंवा सुधारित केलेली नव्हती.

४३. वर नमुद केल्याप्रमाणे 'सहकारी बँक' हे नव्याने समाविष्ट केलेल्या कलम (सीसीआय) मध्ये स्वतंत्रपणे परिभाषित केले होते आणि त्याचप्रकारे 'प्राथमिक सहकारी बँक' स्वतंत्रपणे कलम (सीसीव्ही) ने परिभाषित केले होते. म्हणूनच 'बँकिंग कंपनी'चा अर्थ, बी. आर. कायद्याच्या कलम ५(सी) मध्ये वापरल्या गेलेल्या शब्दांपर्यंत काटेकोरपणे मर्यादित असणे आवश्यक आहे. 'सहकारी बँक' म्हणून 'बँकिंग कंपनी' परिभाषित करण्याचा संसदेचा हेतू असला तर, 'बँकिंग कंपनी' म्हणजे कलम ५(सी) मध्ये परिभाषित केल्यानुसार 'बँकिंग कंपनी' म्हणजे 'बँकिंग कंपनी' असा अर्थ सांगणे हा सर्वात सोपा मार्ग असू शकला असता आणि १९६५ च्या २३ व्या अधिनियम च्या कलम ५ मध्ये पोटकलम (सीसीआय) आणि (सीसीव्ही) मध्ये समाविष्ट केलेल्या 'सहकारी बँक' आणि 'प्राथमिक सहकारी बँक'यांचा समावेश असेल.

(ब) बी. आर. कायदा, १९४९ च्या कलम ५६(अ) च्या संदर्भात अंतर्भाव संदर्भात असे मत मांडण्यात आले कि,

७०. सहकारी संस्थांचे थकबाकी व वसुली कार्यवाही या संदर्भात महाराष्ट्र सहकारी संस्था अधिनियम १९६० आणि आंध्रप्रदेश सहकारी संस्था अधिनियम १९६४ यासारख्या विशिष्ट कायद्यांद्वारे समाविष्ट केली गेली आहेत जे व्यापक आणि स्वयंपूर्ण कायदे आहेत. त्याचप्रमाणे बहु-राज्य सहकारी संस्थांना 'मल्टीस्टेट को-ऑपरेटिव्ह सोसायटी कायदा २००२' च्या स्वरूपात अशा सहकारी संस्थांशी संबंधित कायद्यांची चाँकट सर्वसमावेशकपणे उपलब्ध करून देण्यात आली आहे. म्हणूनच, जेव्हा तेथे कायदेशेरीर चौकट अस्तित्वात असेल विशेषतः सहकार संबंधित मुद्द्यांचा सामना करण्यासाठी आणि विशेषतः जेव्हा सहकारी बँका कोणत्याही परिस्थितीत कर्ज व दिवाळखोरी वसुली कायद्याच्या तरतुदींद्वारे संरक्षित नसतात, तेव्हा सहकारी बँकांना कर्ज व दिवाळखोरी वसुली कायद्याच्या तरतुदींनुसार निगमाच्या सिद्धांताचा मागोवा घेण्याचे कोणतेही औचित्य नाही."

(क) बी. आर. कायदा, १९४९ मधील 'बँकिंग कंपनी' च्या व्याख्येबाबत असे निदर्शनास आले की,

"७३. संसदेने १९६५ चा बी. आर. कायदा २३ बँकिंग रेग्युलेशन कायदा २३ व्या अधिनियमानुसार तरतुदींमध्ये दुरुस्ती करून कायद्यामधील कलम ५६ मध्ये आणखी काही कलमे समाविष्ट करून ठेवल्या तेव्हा कुठे आर. डी.

बी. कायदा १९९३ मध्ये मंजूर झाला होता. संसदेला बी. आर. कायद्यामधील तरतुदी सहकारी संस्थांना ज्या प्रकारे लागू होतात त्याच प्रकारे बँकिंग कंपन्यांना लागू होतात याची पूर्ण कल्पना होती. तसेच संसदेला कलम ५(सी) मधील 'बँकिंग कंपनी' ची व्याख्या १९६५ च्या २३ व्या अधिनियम मध्ये बदलली गेली नव्हती आणि ती अबाधित ठेवली गेली, आणि कलम ५६(सी) द्वारे अतिरिक्त व्याख्या समाविष्ट केल्या गेल्या होत्या याची कल्पना होती. 'सहकारी बँक' हे नव्याने समाविष्ट केलेल्या कलम (सी सी आय) द्वारे स्वतंत्रपणे परिभाषित केले आणि त्याचप्रमाणे 'प्राथमिक सहकारी बँक' कलम (सीसीव्ही) द्वारे स्वतंत्रपणे परिभाषित केले. संसद केवळ शब्दांचा अर्थ अभिहस्तांकित करत होती, हे बी. आर. कायद्यातील ठराविक तरतुदींचा समावेश करणे किंवा त्यांचा संदर्भ घेण्यासारखे नव्हते. म्हणूनच 'बँकिंग कंपनी' चा अर्थ, बी. आर. कायद्याच्या कलम ५(सी) मध्ये वापरल्या गेलेल्या शब्दांपर्यंत काटेकोरपणे मर्यादित असणे आवश्यक आहे. कलम ५(सी) मध्ये परिभाषित केल्यानुसार 'बँकिंग कंपनी' म्हणजे 'बँकिंग कंपनी' असा अर्थ सांगणे ही संसदेसाठी सर्वात सोपी गोष्ट ठरली असती आणि ती कलम ५(सीसीव्ही) मध्ये परिभाषित केल्याप्रमाणे 'प्राथमिक सहकारी बँक' म्हणून समाविष्ट होईल. तथापि, संसदेने तसे केले नाही. अशाप्रकारे, आ.डी.बी. कायद्याच्या कक्षेतून सहकारी बँकांना जाणीपूर्वक वगळण्यात

आले. सहकारी बँकांना वगळण्यामागचे कारण असे आहे की, सहकारी बँकांकडे संबंधित राज्यांच्या सहकारी संस्था अधिनियमानुसार त्यांना व्यापक, स्वयंचलित आणि कमी खर्चाचे उपाय उपलब्ध आहेत, तर इतर बँक आणि वित्तीय संस्थांकडे जलद उपाययोजना नाहीत आणि म्हणून त्यांना दिवाणी न्यायालयात दावे दाखल करावे लागतात.

८०. आधी दर्शविल्याप्रमाणे, आर. डी. बी. कायदा हा सर्वसामान्य बँक आणि त्यांचे धनको / ऋणको यांच्याशी सुसंगत आहे, तर महाराष्ट्र सहकारी संस्था अधिनियम १९६०, आंध्रप्रदेश सहकारी संस्था अधिनियम, १९६४ आणि मल्टीस्टेट सहकारी संस्था अधिनियम, २००२ हे फक्त सोसायट्यांच्या विनियमनाशी संबंधित आहे. 'बँकिंग कंपनी' परिभाषित करणा-या या अधिनियमामधील कलमांची भाषा साधी, सरळ आणि स्पष्ट आहे. विधिमंडळाचा हेतु वरीलप्रमाणे स्पष्ट असल्यामुळे यातून काही संशयास्पद अर्थ निघू शकत नाही. कायद्याच्या भाषेचा योग्यप्रकारे अर्थ समजून घेणे ही सर्वमान्य बाब आहे. सामान्य मत असे आहे की, विधिमंडळ आपले शब्द वाया घालवत नाही आणि ते चूक करित नाही. त्यामुळे कायदा, न्यायालयीन निर्णय आणि कायद्याची सामान्य तत्वे माहीती असणे गृहीत धरले जाते. कायद्याच्या व्याख्येचा प्राथमिक नियम असा आहे की, या विभागातील शब्दांना त्यांचा स्पष्ट व्याकरणीय अर्थ देणे आवश्यक आहे.



म्हणूनच, विधिमंडळाला इच्छित नसलेला, कोणतेही कलम वाचण्यासाठी त्यात शब्दांची भर घालणे, आम्हाला परवडणारे नाही.

८१. अखेरीस, असे म्हटले जाऊ शकत नाही की, कलम (सीसीआय) मध्ये 'सहकारी बँक' आणि कलम (सीसीव्ही)मध्ये 'प्राथमिक सहकारी बँक' समाविष्ट करून १९६५ च्या २३ व्या अधिनियमानुसार बी. आर. कायद्याच्या कलम ५६ मधील दुरुस्ती स्पष्टपणे किंवा आवश्यक हेतू द्वारे सहकारी बँकांना बँकिंगच्या घडामोडीचे व्यवहार (आ.डी.बी. कायदा म्हणून) लागू होईल.

(ड) प्रश्नांची उत्तरे अशी दिली गेली:-

"९७. उपरोक्त कारणांमुळे आणि घटनेच्या सातव्या अनुसूचीच्या यादी १ नोंद ३२ च्या संबंधित नियम आणि यादी २ च्या नोंद ४३, ४४ आणि ४५ च्या तरतुदींचा व्यापक अर्थ लावणे यासाठी, आम्ही खालील संदर्भाचे उत्तर खालीलप्रमाणे देत आहोत:

'सहकारी बँका' या महाराष्ट्र सहकारी संस्था अधिनियम १९६०, आंध्रप्रदेश सहकारी संस्था अधिनियम १९६४ आणि मल्टीस्टेट को. ऑपरेटिव्ह सोसायटीज अॅक्ट, २००२ अंतर्गत बँकिंगच्या व्यवहाराचा व्यवहार करण्यासाठी स्थापन केल्या जातात. तसेच बी. आर. कायदा १९४९ च्या कलम ५(सी) मध्ये परिभाषित केलेल्या 'बँकिंग कंपनी' च्या अर्थाखाली येत नाही. म्हणूनच, आर. डी. बी अॅक्ट १९९३ मुळे कर्ज

वसुलीच्या तरतुदी, त्यांच्या सदस्यांकडून सहकारी संस्थांकडून थकबाकी

वसुल करण्यास लागू नाहीत.

यात काही शंका नाही की, वरील निर्णयात केलेली काही निरीक्षणे अपील करणारे यांनी दाखल केलेल्या खटल्याला पाठिंबा दर्शवतात.

८०. आम्ही निर्णयास सामोरे जाण्यापूर्वी, ग्रेटर बाँम्बे को -आँप -बँक लि. (सुप्रा), मध्ये अशी नोंद घेतली गेली की, 'सहकारी बँक हे बी. आर कायदा १९४९ च्या कलम ५६ (सीसीआय) मध्ये परिभाषित केलेली आहे. अशा प्रकारे, सहकारी बँक म्हणजे बँकिंग कंपनीला परिभाषित करण्याचा उद्देश नाही. म्हणूनच मुळ कलम ५(सी) मध्ये दुरुस्ती/सुधारणा केली गेली नाही. सहकारी बँकेच्या व्याख्येशी संबंधित आणखी एक कारण म्हणजे कलम ५६ च्या आधारे केलेले बदल बी. आर. कायद्यांद्वारे पुरविल्या गेलेल्या नियामक यंत्रणेला सहकारी बँकांनाही लागू करण्यासाठी योग्य होते. असे मत व्यक्त केले होते की, बी. आर. अँक्ट १९४९ च्या कलम ५६ नुसार सहकारी बँकेचा अन्वयार्थ बँकिंग कंपनी असा होता. कारण त्यातील ब-याच तरतुदी सहकारी बँकाना लागू करण्यात आल्या होत्या. असे मत व्यक्त केले गेले की, बी.आर. कायद्याच्या कलम ५६ नुसार सहकारी बँकेचा अन्वयार्थ बँकिंग कंपनी असा केला गेला. परंतु, कलम ५ (सी) अंतर्गत 'बँकिंग कंपनी' च्या अर्थात सुधारणा किंवा विस्तार केला नाही. पुढे असे निरीक्षण नोंदविण्यात आले की, बँकिंग करणा-या या संस्था मुळात सहकारी संस्था आहेत. सरफेसी कायद्याबद्दल वरील संदर्भात नमूद करण्यात आले की आलेल्या निर्णयाच्या परिच्छेद ४१ मध्ये दिसून आले की, बँकिंग कंपनी म्हणजे बँकिंग मध्ये भाग घेतलेली कंपनी आहे. बँकिंगमध्ये गुंतलेली सहकारी संस्था नाही १९६५ च्या २३ व्या कायद्याद्वारे संसदेत बी. आर. कायदा १९४९ च्या कलम

५(सी) अंतर्गत 'बँकिंग कंपनीचा अर्थ बदलला किंवा सुधारला नाही. बँकिंग कंपनीचा अर्थ बी. आर. कायद्याच्या कलम ५(सी) मध्ये वापरल्या गेलेल्या शब्दांपर्यंत मर्यादित ठेवला पाहिजे. सहकारी संस्था अधिनियमान्वये बँकांकडून थकबाकी वसूल करण्यासाठी आधीपासूनच प्रक्रिया विहित केली होती, यावर जोर देण्यात आला. आर. डी. बी कायदा १९९३ मध्ये कोणत्याही न्यायालयासमोर प्रलंबित असलेला प्रत्येक दावा अथवा इतर प्रकरण हस्तांतरित करण्याचा संदर्भ देण्यात आला आहे. आर.डी.बी कायदा १९९३ च्या संदर्भात 'न्यायालय' हा शब्द 'दिवाणी न्यायालय' म्हणून सुचित करतो. हे स्पष्ट आहे की, आंध्र प्रदेश सहकारी संस्था कायदा १९६४ च्या कलम ६१, ६२, ७०, ७१ आणि कलम ९१ अन्वये आणि महाराष्ट्र सहकारी संस्था कायदा १९६० च्या इतर तरतुदीनुसार निबंधक किंवा त्यांच्याकडून नियुक्त केलेला अधिकारी किंवा लवाद हे दिवाणी न्यायालयाचे नाही. अशा प्रकारे असे मत मांडले गेले होते की, आर.डी.बी कायदा १९९३ हा सर्वसाधारण बँक आणि त्यांच्या धनको/ऋणकोशी सुसंगत आहे. जेथे महाराष्ट्र सहकारी संस्था कायदा १९६४ आणि मल्टी स्टेट सहकारी संस्था कायदा फक्त सहकारी संस्थांच्या नियमनाशी संबंधित आहे. बी. आर. अॅक्ट १९४९ च्या प्रकरण ५ मधील दुरुस्तीद्वारे पोटकलम (सी सी आय) मध्ये सहकारी बँकांचा अंतर्भाव केल्यामुळे आणि कलम ५६ च्या पोटकलम (सी सी व्ही) मध्ये 'प्राथमिक सहकारी बँकांचा' अंतर्भाव केल्यामुळे असे म्हणु शकत नाही की, आर. डी. बी. कायदा १९९३ बँकिंग व्यवसायाचे व्यवहार करणा-या या सहकारी बँकांना लागू आहे.

८१). शेवटी, १९६५ च्या अधिनियम २३ अन्वये बी. आर.

अधिनियमाच्या प्रकरण पाच, कलम ५६ मध्ये करण्यात आलेल्या

सुधारणेद्वारे खंड (सी.सी.आय) मध्ये अंतर्भूत करण्यात आलेला "सहकारी

बँक" व खंड (सी.सी.व्ही) मध्ये अंतर्भूत करण्यात आलेला "प्राथमिक सहकारी बँक" हे शब्द उघडपणे अथवा कायद्याने खरा म्हणून ठरविलेला आवश्यक अर्थ म्हणून (आर.डी.बी. अधिनियम तयार केला जातो असे जे उधृत केले आहे) बँक व्यवसाय म्हणून व्यवसाय म्हणून व्यवहार करणा-या सहकारी बँकांना लागू होतात असे म्हणता येऊ शकत नाही.

(ड) अशा प्रकारे प्रश्नांना उत्तरे देण्यात आली.

९७) वर नमूद केलेली कारणे आणि कायदेमंडळाने पारित केलेल्या संबंधित अधिनियमांतील तरतुदी व राज्य घटनेच्या सातव्या अनुसूचीमधील सूची 'एक' मधील नोंद क्रं ४३, ४४ व ४५ आणि सूची 'दोन' मधील नोंद क्रं ३२ यांचे व्यापक व अर्थपूर्ण स्पष्टीकरण स्वीकारून, आम्ही आमच्यासमोर विचारार्थ मांडलेल्या संदर्भाबाबत पुढील प्रमाणे उत्तर देत आहोत:

"सहकारी बँका," ज्यांची स्थापना महाराष्ट्र सहकारी संस्था अधिनियम, १९६०, (म.स.सं. अधिनियम, १९६०), आंध्र प्रदेश सहकारी संस्था अधिनियम, १९६४ (आ.प्र.स.सं. अधिनियम, १९६४) आणि बहू-राज्य सहकारी संस्था अधिनियम, २००२, (ब.रा.स.सं. अधिनियम, २००२) अंतर्गत झालेली आहे आणि ज्या बँकिंग व्यवसायाचे व्यवहार करतात त्या बँकिंग नियमन अधिनियम, १९४९ (बँ.नि. अधिनियम) च्या कलम ५ (सी) मध्ये नमूद केलेल्या "बँकिंग कंपनी" च्या व्याख्येमध्ये बसत

नाही. त्यामुळे, सभासदांकडून सहकारी (बँका) ना देय असणा-या रकमांच्या वसूलीसाठी बँका आणि आर्थिक संस्था यांना देय असणा-या ऋणाची वसूली अधिनियम, १९९३ (आर.डी.बी. अधिनियम) च्या तरतूदी 'डॉक्ट्रीन ऑफ इनकार्पोरेशन' (विधीसंस्थापनाचा सिध्दांत) चा वापर करून लागू होत नाहीत.

उपरोक्त निर्णयामध्ये मांडण्यात आलेली काही अभीक्षणे अपीलार्थी यांनी विचारार्थ पुढे मांडलेल्या प्रकरणाला पाठबळ देतात याबाबत कोणतीही शंका नाही.

८०) आम्ही निर्णयासंबंधी कोणतीही कार्यवाही करण्यापूर्वी, 'ग्रेटर बाँम्बे मर्यादित (सुप्रा) हया प्रकरणामध्ये, असे नमूद करण्यात आले होते की, 'सहकारी बँक' हया संस्थेची व्याख्या बी.आर.अधिनियम, १९४९ च्या कलम ५६ (सी.सी.आय) मध्ये करण्यात आली होती, अशा त-हेने, 'बँकिंग' हया शब्दाचा अर्थ समजण्यासाठी 'सहकारी बँक, हया संस्थेची व्याख्या करण्याचा उद्देश नव्हता; त्याच कारणासाठी मूळ कलम ५(सी) मध्ये कोणतीही सुधारणा करण्यात आली नाही. 'सहकारी बँक' हया संस्थेच्या व्याख्येसंबंधात दुसरे कारण असे देण्यात आले की, कलम ५६ द्वारे करण्यात आलेल्या सुधारणा हया उघडपणे सहकारी बँकाना सुध्दा लागू करणे बी.आर. अधिनियम, १९४९ मधील तरतूदीनुसार स्थापन झालेल्या विनियामक यंत्रणेला सोयीस्कर झाले होते. असे मत मांडण्यात आले की, बी.आर. अधिनियमातील कलम ५६ मधील तरतूदीच्या भाषेत एखाद्या सहकारी बँकेस 'बँकिंग कंपनी' असे मानण्यात आले पाहिजे, कारण अनेक तरतूदी हया सहकारी बँकांना सुध्दा लागू करण्यात आल्या होत्या. त्याच वेळेस, असे मानण्यात आले, की कलम ५६ मधील तरतूदीमुळे सहकारी बँकांना बी.आर

अधिनियम, १९४९ च्या कक्षमध्ये आणण्यात आले, परंतु त्याद्वारे कलम ५(सी) मध्ये 'बँकिंग कंपनी' ह्या संज्ञेचा जो अर्थ नमूद करण्यात आला आहे त्यामध्ये कोणतीही सुधारणा अथवा विस्तार करण्यात आला नाही. पुढे असाही विचार मांडणात आला की, ज्या संस्था बँक व्यवसाय करतात, त्या मुळात सहकारी संस्था आहेत. सरफेसी (SARFAESI) अधिनियम याबाबत विचार करता, वर उद्धृत केलेल्या निर्णयातील परिच्छेद क्रं ४१ मध्ये असे अभीक्षण मांडण्यात आले आहे की, 'बँकिंग कंपनी' या संज्ञेचा अर्थ असा आहे की जी कंपनी बँकिंग (बँक व्यवसाय) कामकाजा मध्ये गुंतलेली आहे ती आणि न की एखादी 'सहकारी संस्था' जी बँकिंग (बँक व्यवसाय) कामकाजा मध्ये गुंतलेली आहे. संसदेने १९६५ च्या अधिनियम क्रमांक २३ द्वारे बी.आर. अधिनियम, १९४९ मधील कलम ५ (सी) मध्ये विषद केलेल्या 'बँकिंग कंपनी' ह्या संज्ञेच्या अर्थामध्ये कोणताही बदल अथवा सुधारणा केलेली नाही. बँकिंग कंपनीचा अर्थ बी. आर. अधिनियम १९४९ च्या कलम ५ (सी) मध्ये वापरण्यात आलेल्या शब्दांमध्ये मर्यादित ठेवण्यात आला पाहिजे. असे विशेष जोर देऊन कथन करण्यात आले की, बँकांनी, त्यांना देय असणा-या रकमा कशा प्रकारे वसूल कराव्यात याबाबतची कार्यवाही सहकारी संस्था अधिनियमात यापूर्वीच करण्यात आली आहे. आर.डी.बी. अधिनियम, १९९३, 'कोणत्याही न्यायालयासमोर प्रलंबित असलेला प्रत्येक दावा अथवा इतर कार्यवाही' हस्तांतरीत होण्याबाबत निर्देश करतो. आर.डी.बी. अधिनियम, १९९३ च्या संदर्भात 'न्यायालय' ह्या संज्ञेचा अर्थ 'दिवाणी न्यायालय' असा आहे. याचा अर्थ स्पष्ट आहे की, आंध्र प्रदेश सहकारी संस्था अधिनियम, १९६४ मधील कलम ६१, ६२, ७० आणि ७१ तसेच महाराष्ट्र सहकारी संस्था अधिनियम, १९६० मधील कलम ९१ आणि इतर तरतुदी मध्ये नमूद करण्यात आलेला निबंधक अथवा त्याने नियुक्त केलेला एखादा अधिकारी अथवा एखादा

लवाद हे, 'दिवाणी न्यायालये' नाहीत. अशा प्रकारे, असे मत व्यक्त करण्यात आले की, आर.डी.बी. अधिनियम, १९९३ हा सर्वसाधारण बँका आणि त्यांचे धनको / ऋणको यांच्याशी संबंधित आहे तर महाराष्ट्र सहकारी संस्था अधिनियम, १९६०; आंध्र प्रदेश सहकारी संस्था अधिनियम, १९६४ आणि एम.एस.सी.एस. अधिनियम हे फक्त सहकारी संस्थांच्या विनियमनाशी संबंधित आहेत. बी.आर.अधिनियम, १९४९ च्या प्रकरण पाचमध्ये सुधारणेमुळे कलम ५६ च्या खंड (सी.सी.आय) मध्ये 'सहकारी बँक' तसेच कलम ५६ च्या खंड (सी.सी.व्ही.) मध्ये 'प्राथमिक सहकारी बँक' ह्या संज्ञा दाखल करण्यात आल्या तरी बँक व्यवसायाचा व्यवहार करणा-या सहकारी बँकाना आर.डी.बी. अधिनियम, १९९३ लागू होतो, असे म्हणता येऊ शकत नाही.

८१) 'ग्रेटर बाँम्बे सहकारी बँक मर्यादित (सुप्रा)' ह्या प्रकरणामध्ये, बी. आर. अधिनियम, १९४९ मधील तरतुदींची केवळ नोंद घेण्यात आली आहे; त्यामध्ये विविध तरतुदींचा आणि विशेष करून सदर अधिनियमाच्या कलम ५६ मध्ये असणा-या तरतुदींचा कोणताही सखोल विचार करण्यात आलेला नाही. त्यामधील मुख्य वाद-विषय हा होता की न्यायालयाला अधिकारिता आहे किंवा नाही अथवा ऋण वसूली न्यायाधिकरणास ऋणकोकडून रकमांची वसूली करता येते अथवा नाही. त्याबाबत, एम.एस.सी.एस. अधिनियम तसेच राज्य सहकारी संस्था अधिनियम या अंतर्गत स्थापना झालेल्या सहकारी संस्थांना आर.डी.बी. अधिनियम, १९९३ लागू होतो किंवा नाही आणि त्याचप्रमाणे (राज्यघटनेच्या) सूची दोन मधील नोंद क्रमांक ३२ येथील माहितीच्या जोरावर ज्या सहकारी संस्था बँक व्यवसाय चालवितात त्या सहकारी संस्थाशी संबंधित असणारे कायदे करण्यासाठी राज्याचे विधानमंडळ सक्षम आहे का असा प्रश्न उपस्थित झाला होता. त्यावर विविध दृष्टीकोन विचारात घेऊन निष्कर्ष नोंदविले गेले, ज्यांच्याशी

आम्ही सहमत होऊ शकत नाहीत. विविध प्रश्नांवर झालेली चर्चा ही सखोल नव्हती, आणि त्यामुळे ती बंधनकारक आहे असे म्हणता येऊ शकत नाही. ह्या न्यायालयाकडून देण्यात आलेल्या विविध निर्णयांची मदत घेऊन आम्ही विविध प्रश्नांची उकल करण्याचा प्रयत्न केला, आणि आम्हाला असे आढळून आले की, त्या प्रकरणांत नोंदविल्या गेलेल्या निष्कर्षांशी आम्ही सहमत होऊ शकत नाहीत. सहकारी बँका ह्या बँक व्यवसाय करतात, त्यामुळे ते त्यांचे आनुषंगिक काम आहे असे म्हणता येत नाही तर ते त्यांचे मुख्य आणि एकमेव काम आहे. 'ग्रेटर बाँम्बे सहकारी बँक मर्यादित (सुप्रा)' प्रकरणामध्ये मांडलेल्या मतांशी आम्ही सहमत होऊ शकत नाहीत, कारण त्यामध्ये तरतुदींचे योग्य प्रकारे मुल्यमापन करण्यात आलेले नाही.

८२) 'ग्रेटर बाँम्बे सहकारी बँक मर्यादित (सुप्रा)' ह्या प्रकरणामध्ये असे कारण देण्यात आले आहे की, राज्य अधिनियमामध्ये व्यापक यंत्रणेची तरतूद करण्यात आलेली आहे, जी सूची एक मधील नोंद क्रं ४५ येथील 'बँकिंग' ह्या संज्ञेच्या कृतीकक्षेचा आवश्यक भाग असल्यामुळे, संसदेकडून वसूली संबंधात एखादा अधिनियम बनविण्याच्या मार्गामध्ये अडथळा होऊ शकली नसती. अगदी दुस-या कार्यक्षेत्रावरील आनुषंगिक अतिक्रमण हे कायदाला विधीअग्राह्य ठरवू शकत नाही. संसदेने बी.आर.अधिनियम, १९४९ च्या कलम ५(सी) मध्ये कोणत्याही प्रकारची सुधारणा केलेली नाही, हा युक्तिवाद तितकाच निष्फळ आहे; कारण, प्रत्यक्षात, संसदेने सहकारी बँकासंबंधित लागू असणा-या कलम ५६ (अ) मध्ये तशी सुधारणा केलेली आहे. कलम ५६ मध्ये सुधारणेद्वारे मोठ्या प्रमाणावर अनेकविध तरतूदी प्रकरण पाच मध्ये दाखल करण्यात आलेल्या आहेत, ही बाब दुर्लक्षित करता येण्यासारखी आणि उडवून लावता येण्यासारखी नाही. बी.आर.अधिनियम, १९४९ च्या प्रकरण पाच



मध्ये करण्यात आलेल्या विस्तृत सुधारणेला संपूर्णपणे कृतीत आणण्यात आले पाहिजे. जर सहकारी बँकांना बी.आर.अधिनियम, नोंद क्रमांक ४५ खालील इतर अधिनियम आणि आर.बी.आय. अधिनियम यांच्या कक्षेबाहेर ठेवण्यात आले, तर त्यांना परवाना देता येणार नाही आणि बी.आर.अधिनियम, १९४९ मध्ये तरतूद करण्यात आलेल्या विविध तरतुदींची पूर्तता न केल्याच्या कारणास्तव त्यांना बँक व्यवसाय करता येणार नाही. त्यांना त्यांच्या आस्थापना तात्काळ बंद करून त्यांचे व्यवसाय बंद करावे लागतील.

८३) सहकारी बँका, ज्यांचे नियमन बी.आर.अधिनियम, १९४९ मधील तरतूदीनुसार होते, त्या सदर अधिनियमाच्या कलम ५(बी) मधील तरतूदींच्या अर्थाच्या कार्यक्षेत्रमध्ये त्यांचा बँक व्यवसाय करीत आहेत. सदर बँका जनतेकडून पैसा स्वीकारतात, जो मागणी केल्यावरून किंवा इतर प्रकारे पुनर्देय आहे आणि धनादेश, धनाकर्ष, प्रदानादेश किंवा इतर मार्ग या द्वारे काढून घेता येतो. केवळ सभासदांनाच पैसे उसने दिले जातात अशी परिस्थिती असली तरी सदर बँका ह्या बँकिंगच्या कार्यक्षेत्राबाहेर आहेत असे म्हणता येऊ शकत नाही. त्या सदर बँका वाणिज्यिक कार्ये पार पाडतात. एखादी संस्था सभासदांकडून आणि इतर व्यक्तिकडून ठेवी आणि कर्जे स्वीकारील. त्या संस्था कर्जे सुध्दा देतात आणि ते त्यांचे प्राथमिक कार्य आहे. म्हणून, त्या सूची एक मधील नोंद क्रमांक ४५ मधील 'बँकिंग' ह्या संज्ञेच्या अंतर्गत येतात.

### प्रश्न क्रमांक ३(ए) आणि ३(बी) संदर्भात:

८४) अपीलकर्ते यांच्या वतीने बाजू मांडणाऱ्या विद्वान समुपदेशी (काऊन्सेल) यांनी असा युक्तिवाद केला की, (वित्तीय मालमत्तेची) सुरक्षा ही बँकिंग व्यवसाया अंतर्गत येत नाही. सरफेसी अधिनियम हा वित्तीय मालमत्तांची सुरक्षा आणि पुनर्चना यांचे नियमन करतो. वित्तीय मालमत्ता आणि वित्तीय सहाय्य

यांवर भर दिलेला आहे. सरफेसी अधिनियमातील कलम २(१)(ह-अ) मध्ये 'ऋण' ह्या संज्ञेची करण्यात आलेली व्याख्या ही आर.डी.बी. अधिनियम, १९९३ मधील कलम २(जी) मध्ये करण्यात आलेल्या व्याख्येप्रमाणेच असून, 'कर्ज' म्हणजे असे कोणतेही दायित्व, ज्या बाबत कोणत्याही बँक अथवा वित्तीय संस्थेने, त्यांनी अंगीकारलेल्या कोणत्याही व्यावसायिक कामकाजादरम्यान ते देय आहे असा केलेला दावा, अशी व्याख्या केलेली आहे. आमच्या मते, सदरचे सादर निवेदन हे सरफेसी अधिनियमाचा हेतू म्हणजेच व्याजाच्या सुरक्षेची अंमलबजावणी याकडे दुर्लक्ष करते आणि त्याची उपेक्षा करते, आणि ते न्यायालयाच्या हसतक्षेपाशिवाय कलम १३ द्वारे तंतोतंतपणे साध्य करण्याचा प्रयत्न केला जातो. सहकारी बँकेचे कामकाज 'बँकिंग' असे असल्यामुळे आणि त्याचे विनियमन सूची एकमधील संबंधित नोंद क्रमांक ४५ अंतर्गत तयार केलेल्या कायदानुसार केले जात असल्यामुळे, सरफेसी अधिनियमाची अंमलबजावणी करण्याची आणि देय रकमांच्या वसुलीसाठी जलद कार्यवाहीची तरतूद करण्याची सक्षमता संसदेकडे का नाही याचे कारण आम्हाला सापडत नाही. सरफेसी अधिनियमामध्ये सहकारी बँकां कडून करण्यात येणा-या कामकाजाचा देखील समावेश होतो. सहकारी बँका ह्या बी. आर. अधिनियम, १९४९ च्या कलम ५(बी) मधील तरतूदीनुसार 'बँकिंग व्यवसाय' करतात, आणि सहकारी संस्थांच्या सूची एक मधील नोंद क्रमांक ४३ मधून वगळणूकीचा सूची एक मधील नोंद क्रमांक ४५ च्या अर्थाविष्काराशी कोणताही संबंध असत नाही.

८५) बी. आर. अधिनियम, १९८९ च्या कलम ५(सी) मध्ये दिलेल्या 'बँक' ह्या संज्ञेच्या व्याख्येमध्ये सहकारी बँकांचा अंतर्भाव होत नाही असे जरी काही क्षणांपुरते गृहीत धरले तरी, 'बँक' ह्या संज्ञेची व्याख्या सरफेसी अधिनियमाच्या कलम २(१)(सी) मध्ये देण्यात आलेली असून कलम २(१)(सी)

(व्ही) मध्ये नमूद असलेल्या तरतूदी सदर अधिनियमाकरिता 'अशी इतर बँक' कोणती हे विनिर्दिष्ट करण्याचे अधिकार केंद्र शासनाला प्रदान करतात अशा प्रकारे, 'सहकारी बँक' ही 'बँक' असल्याचे अधिसूचित करणा-या दिनांक २८.०१.२००३ रोजी जारी करण्यात आलेली अधिसूचनेचा सूची एक मधील नोंद ४५ मध्ये समावेश होतो कारण त्यांचे विनियमन बी.आर.अधिनियम, १९४९ आणि आर.बी.आय. अधिनियम याद्वारे होते. सूची एक मधील नोंद क्रमांक ४५ अंतर्गतच्या बँकिंग ह्या उदयोगा संदर्भात, सरफेसी अधिनियमाच्या कलम १३ मध्ये केलेल्या तरतूदीप्रमाणे 'बँक' ह्या शब्दाची व्याख्या करणे आणि अशा एका 'बँकेला' प्राधिकृत करण्याबाबत आणि तिच्यासाठी वसूलीबाबतची कार्यपध्दती विहित करण्याबाबतची अशी एखादी तरतूद करण्याचे अधिकार संसदेकडे होते. परंतु, आमचे असे मत आहे की, सहकारी संस्था/बँकांचा अंतर्भाव बी.आर. अधिनियमाच्या कलम ५ (१) (सी) मध्ये विधीसंस्थापनाने अंतर्भूत केलेला आहे आणि जी अधिसूचना जारी करण्यात आलेली आहे ती भरपूर खबरदारी घेऊन केलेली आहे. सहकारी बँक, ज्यांची व्याख्या बी.आर.अधिनियम, १९४९ च्या कलम ५६(सी.सी.आय) मध्ये करण्यात आलेली आहे, त्यांचा कलम ५(१)(सी) मध्ये करण्यात आलेला अंतर्भाव हा कलम ५६ (अ) च्या आधाराने करण्यात आलेला आहे. अशाच प्रकारे, बहु-राज्य सहकारी बँकांचा सुध्दा अंतर्भाव करण्यात आलेला आहे.

८६) सर्वसाधारण बँका व सहकारी बँकांकरिता, देय रकमांच्या वसूलीसाठीच्या पूर्वीच्या कार्यपध्दतीची तजवीज ही विभिन्नपणे दिवाणी न्यायालय अथवा न्यायाधिकरण यांच्या मार्फत करण्यात आली होती. सरफेसी अधिनियमामध्ये, न्यायालय/न्यायाधिकरण यांच्या हस्तक्षेपाशिवाय, काळाबरोबर चालण्यासाठी एक कार्यपध्दती कलम १३ मध्ये विहित करण्यात आली आहे. अशा प्रकारे, अवास्तव उशीराचा आजार

ज्यामुळे दिवाणी न्यायालयाचे आदेश तसेच सहकारी न्यायाधिकरणाचे आदेश अथवा सहकारी संस्था अधिनियमामध्ये तरतूद असणारी संक्षिप्त कार्यपध्दती बाधित होते, त्याचे निराकरण करण्याचा प्रयत्न करण्यात आला आहे. त्याशिवाय, बँकेला देय असणा-या रकमांच्या वसुलीसाठी कार्यपध्दतीची तरतूद करण्यासाठी न्यायालय/ न्यायाधिकरण यांच्या हस्तक्षेपाशिवाय प्रतिभूत व्याजाच्या जलद वसूलीकरिता तरतूद असणारा जसा कायदा करण्यात आलेला आहे त्याप्रमाणे एखादा कायदा करणे हे संसदेसाठी अनुज्ञेय आहे.

८७) 'सोमा सुरेश कुमार विरूध्द आंध्र प्रदेश सरकार आणि इतर'<sup>५६</sup> हया प्रकरणामध्ये असे निरिक्षण नोंदविण्यात आले होते की. असे अनेक प्रसंग घडले आहेत की जेव्हा केव्हा राज्याने त्याच प्रमाणे बँकिंग रेग्युलेशनने कायदे तयार केले होते, केंद्र शासनाने त्यांच्या अधिकारकक्षेत ते आकारास आणले. प्रस्तुत न्यायालयाने आंध्र प्रदेश वित्तीय आस्थापनांच्या ठेवीदारांचे संरक्षण अधिनियम, १९९९ आणि बी.आर.अधिनियम, १९४९ चे परिणाम हे विचारार्थ घेतले. त्याबाबत असे मत बनले की, त्या-त्या अधिनियमाची कक्षा आणि त्या अंतर्गत येणारे कार्यक्षेत्र यांचा विचार केला गेला पाहिजे आणि बी.आर.अधिनियम, १९४९ अस्तित्वात असला तरी, गुंतवणुकदारांच्या हिताचे संरक्षण करण्याकरिता, सदर कायद्याच्या कक्षेत न येणा-या बाबींकरिता तरतुदी करणे हे सुध्दा राज्य विधानमंडळासाठी अनुज्ञेय होते. प्रस्तुत न्यायालयाचे असे मत बनले की, आंध्रप्रदेश वित्तीय आस्थापनांच्या ठेवीदारांचे संरक्षण अधिनियम, १९९९ कोणत्याही केंद्रीय अधिनियमाला कोणतीही प्रतिकूलता निर्माण करित नाही. सदर प्रकरणात पुढीलप्रमाणे निरिक्षण नोंदविण्यात आले आहे:

(६) तसेच, असेही नमूद करण्यात आले आहे की, बँकिंग कंपन्या अथवा ा संस्था यांच्या कामकाजाचे

नियमन करण्यासाठी केंद्र सरकारने निर्माण केलेला बँकिंग विनियमन अधिनियम हा भारतीय रिजर्व बँकेला, बँकिंग कंपन्यांना त्यांचे बँकेचे कामकाम करण्यासाठी परवाना जारी करण्यासंबंधात सहाय्य करतो. असे पुढे नमूद करण्यात आले आहे की, आंध्र प्रदेशच्या अधिनियमामध्ये अंतर्भूत असलेल्या मुद्यांसारखे नसणारे विभिन्न मुद्दे सदर अधिनियमामध्ये अंतर्भूत करण्यात आलेले आहेत. पुढे असेही नमूद करण्यात आले आहे की, दोन्ही अधिनियमांमध्ये ठेवीदारांचे पैसे परत करण्यासंदर्भातील विविध पैलूंवर लागू होण्याची प्रयोज्यता आहे. असे निदर्शनास आणून देण्यात आले आहे की, बँकिंग विनियमन अधिनियम हा बँकिंग कंपन्यांच्या, ज्यामध्ये वसई नागरी सहकारी बँक मर्यादित हीचा देखील समावेश होतो, कामकाजाचे नियमन करण्यासाठी जारी करण्यात आला होता आणि सदर अधिनियमाच्या घट्ट पकडीमधून सुटका करून घेण्याच्या उद्देशाने त्याच्या वैधतेला आव्हान देण्याकरिता याचिकाकर्ते ह्या न्यायालयाकडे आलेले आहेत.

८८) के. के. बास्करन विरूध्द राज्य सरकार, तामिळनाडू, त्यांचे प्रतिनिधी सचिव त्यांचे प्रतिनिधी सचिव यांचे मार्फत, तामिळनाडू आणि इतर<sup>५९</sup> ह्या प्रकरणामध्ये, तामिळनाडू (वित्तीय आस्थापनांमध्ये) ठेवीदारांच्या हिताचे संरक्षण अधिनियम, १९९७ संबंधामध्ये मुद्दा विचारार्थ आला होता. सदर अधिनियमाद्वारे, वित्तीय आस्थापनांच्या लबाडीच्या कृत्यापासून होणारे नुकसान, ज्याच्या बाबतीत कोणतीही निवारणाची यंत्रणा केंद्रिय अधिनियमांमध्ये पुरविण्यात आली नव्हती, ती पुरविण्यात आली आहे. सदर प्रकरणात असे निर्णित करण्यात आले की, तामिळनाडू (वित्तीय आस्थापनांमध्ये) ठेवीदारांच्या हिताचे संरक्षण अधिनियम, १९९७ ह्या अधिनियमाने कंपनी अधिनियम, १९५६ मधील कलम ५८-अ मध्ये अंतर्भूत असणा-या विषयांची कक्षा दृढ केलेली नाही, कारण सदर १९९७ च्या

अधिनियमाचा उद्देश संपूर्णपणे वेगळा होता. (सदर प्रकरणात) 'पिथ अॅन्ड सबस्टन्स' हा सिध्दांत व त्याचा केंद्र व राज्य सूचीतील एकमेकांना आच्छादणा-या विषयांवर होणारा परिणाम विचारात घेण्यात आला. या संदर्भातील झालेल्या निगडित चर्चेचा अर्क खालील प्रमाणे आहे.

"१८) असे ब-याच वेळेस घडते की, एखादा कायदा सातव्या अनुसूचीमधील सूची एक त्याचप्रमाणे सूची दोन ह्या दोघांनाही आच्छादित करतो. अशा परिस्थितीमध्ये, 'पिथ अॅन्ड सबस्टन्स' हा सिध्दांत लागू होतो. आमचे असे मत आहे की, 'पिथ अॅन्ड सबस्टन्स' मध्ये वादग्रस्त राज्य अधिनियम सातव्या अनुसूचीतील सूची एकमधील नोंद ४३, ४४ आणि ४५ कडे नव्हे तर सातव्या अनुसूचीतील सूची दोन मधील नोंद १, ३० आणि ३१ कडे उल्लेख करता येण्याजोगा आहे.

१९) असे प्रस्थापित झालेले आहे की, गौण अधिकारांचा वापर करून निषिध्द वैधानिक क्षेत्रामधील प्रासंगिक अतिक्रमण हे प्रस्तुत न्यायालयाच्या घटनापीठाने पश्चिम बंगाल राज्य विरूध्द केसोराम इंडस्ट्रिज लिमिटेड., (२००४) १० एस.सी.सी. २०१ [द्वारा एस.सी.सी. परिच्छेद क्रमांक ३१(४)(५), आणि (६), तसेच १२९ (५)], ह्या प्रकरणामध्ये दिलेल्या निर्णयाअन्वये अनुज्ञेय आहे. स्वच्छ आणि सुस्पष्ट दृष्टी दर्शविणा-या रेषा ह्या नेहेमी शक्य असतातच असे नाही. आणि आय.टी.सी. लिमिटेड विरूध्द कर्नाटक राज्य, १९९५, सुप.एस.सी.सी. ४७६ (एस.सी.सी. परिच्छेद

१७) मध्ये दिलेल्या निर्णयाअन्वये काही प्रमाणातील आच्छादनास प्रतिबंध करणे हे बहूतेक वेळेस अशक्य असते. आपणाला कायद्याचा एकत्रितपणे विचार करावयास पाहिजे आणि असे गृहीत धरण्यात आले आहे की, विधीमंडळ हे कधीही संविधानिक मर्यादांचे उल्लंघन करीत नाही.

२१) 'पिथ अॅन्ड सबस्टन्स' ह्या सिध्दांताचा अर्थ असा आहे की, एखादा कायदा जो भरीवपणे राज्यघटनेने एखाद्या विधानमंडळावर, ज्याने तो पारित केला, स्पष्टपणे प्रदान केलेल्या अधिकारांच्या कक्षेत येतो तो केवळ दुस-या विधानमंडळाला नेमून दिलेल्या विषयांवर प्रसंगवशात अतिक्रमण करतो म्हणून तो विधीअग्राह्य आहे असे मानण्यात येऊ नये. न्यायालयाने 'पिथ आणि सबस्टन्स' मध्ये (सिध्दांतानुसार) विधिविधानाचा खरा विषयवस्तू काय होत आहे हे विचारात घेणे भाग आहे. जर अशा प्रकारच्या परीक्षेनंतर असे आढळून आले की, सदरचे विधिविधान हे सर्वसाधारणे विधानमंडळाला नेमून दिलेल्या विषया संबंधीतच आहे तर भारतीय संघराज्य विरूद्ध शाह गोवर्धन एल. काबरा अध्यापक महाविद्यालय, (२००२) ८ एस.सी.सी. २२८ (एस.सी.सी. परिच्छेद ७) ह्या प्रकरणामध्ये दिलेल्या निर्णयानुसार जरी सदर विधिविधान त्याच्या वैधानिक क्षमतेबाहेरील विषयांवर प्रसंगवशात अतिक्रमण करीत असले तरी त्यास ते विधीग्राह्य आहे असे मानणे भाग आहे.

२२) 'पिथ आणि सबस्टन्सचा सिध्दांत' लागू करण्याकरिता विशेष संदर्भ क्र. १/२००१, 'इन रे' (२००४) ४ एस.सी.सी. ४८९ (एस.सी.सी. परिच्छेद १५) मधील निर्णयानुसार, एखाद्या कायद्याबाबत विचार करताना सदर कायदा, त्याचे मुख्य उद्देश, त्याची कार्यकक्षा, त्यामध्ये असणा-या तरतूदींचा होणारा परिणाम या सर्वांचा एकत्रितपणे विचारात घ्यावयास पाहिजे. याकरिता, पश्चिम बंगाल राज्य विरूध्द केसोराम इंडस्ट्रिज लिमिटेड (२००४) १० एस.सी.सी. २०१. [एस.सी.सी. परिच्छेद ३१ (४)], भारतीय संघराज्य विरूध्द शाह गोवर्धन एल. काबरा अध्यापक महाविद्यालय (२००२) ८ एस.सी.सी. २२८ (एस.सी.सी.परिच्छेद ६) आणि आय.टी.सी.लिमिटेड विरूध्द कर्नाटक राज्य, १९८५ सुप.एस.सी.सी. ४७६ (एस.सी.सी.परिच्छेद १७) मध्ये दिलेल्या निर्णयानुसार सातव्या अनुसूचीमधील नोंदीची भाषा विस्तिर्ण केली पाहिजे जेणेकरून त्यातील अर्थाचे व्यवस्थितपणे आकलन होईल.

८९) "मेसर्स उजागर प्रिंट्स आणि इतर (दोन) विरूध्द भारतीय संघराज्य<sup>५८</sup> आणि इतर, ह्या प्रकरणामध्ये असे निर्धारित करून देण्यात आले होते की, राज्य विधानमंडळातील नोंदीचा विशालपणे अन्वयार्थ लावावयास पाहिजे आणि 'पिथ अॅन्ड सबस्टन्सच्या' सिध्दांताचा विचार खालीलप्रमाणे करण्यात आला.

"४८) असे लक्षात ठेवणे भाग आहे की वैधानिक सूचीमधील नोंदी ह्या



वैधानिक शक्तिंचे उगमस्थान नसून त्या केवळ विधिविधानाचे विषय किंवा क्षेत्रे आहेत आणि त्यांना संकुचित पंडिती स्वरूपाची रचना प्राप्त न होता व्यापक आणि उदार आशयापासून स्फूर्ती घेतलेली विस्तृत रचना प्राप्त झाली पाहिजे. अनुच्छेद २६४ मधील 'च्या संबंधी' हा शब्दप्रयोग वैधानिक शक्तिंचा प्रयत्न समजून घेण्याकरिता 'पिथ अॅन्ड सबस्टन्स' सिध्दांताचा उपयोग करतो, आणि जेथे कोठे वैधानिक क्षमतेबाबत प्रश्न केला जातो तेथे त्याचे उत्तर मिळण्यासाठी विधिविधान, त्याचा एकंदरीतपणे अभ्यास केल्यावर, संबंधित आहे का, ही कसोटी असते. जर विधिविधान त्याच्या नाॅंदीशी भरीवपणे संबंधित असेल व त्याचा केवळ दूरचा संबंध नसेल तर, ते विधिविधान त्या संबंधित विषयावरील आहे असे चांगले समजावे."

९०) "केशवलाल खेमचंद अॅन्ड सन्स प्रायव्हेट लिमिटेड आणि इतर विरुद्ध भारतीय संघराज्य आणि इतर"<sup>५९</sup> ह्या प्रकरणामध्ये सरफेसी अधिनियमाचे उद्देश पुढीलप्रमाणे स्पष्ट करून सांगितला आहे.

"३०) सर्वसाधारणपणे, जी व्यक्ति पैसे देते तिला धनको असे म्हणतात आणि जी व्यक्ति पैसे स्वीकारते तिला सर्वसाधारणपणे कर्ज घेणारा असे म्हणतात. कर्ज व्यवहाराचे अतिशय सोपे स्वरूप म्हणजे एक करार असतो ज्यायोगे कर्ज घेणारा हा धनकोला, त्याने मागणी केल्यावर, कर्जाऊ घेतलेले पैसे त्या व्यवहाराबाबतच्या करारनाम्यामध्ये नमूद केलेल्या व्याजासहित परत करण्याचे कबूल करतो. सदरचा कर्ज व्यवहार हा, त्यातील पक्षकार

ज्याप्रमाणे करारनामा करतील त्यावर अवलंबून प्रतिभूतीच्या जसे गहाण अथवा तारण इ. च्या कोणत्याही व्यवस्थेसहीत केला जाऊ शकतो.

३१) अधिनियम, धनकोंचा एक वर्ग जो बँका आणि वित्तीय संस्था (धनको) आहे त्यांना कर्जदारांकडून देय असणा-या रकमांच्या जलद वसूलीकरिताची पध्दतीची तरतूद करतो. व्यावसायिक व्यक्ति आणि उद्योगपती यांना दिल्या जाणा-या अग्रिम रकमा / कर्जे यांची परतफेड ही सर्वसाधारणपणे मागणी केल्यावरून केली जात नाहीत तर सदर व्यवहारातील पक्षकारांनी आपसांत कबूल केलेल्या निश्चित वेळेला अनुसरून, ज्याला 'मुदत कर्जे' ह्या नावाने ओळखले जाते, परतफेड केली जातात.

चित्ती आॅन काॅन्ट्रक्टस खंड दोन, ३० वी आवृत्ती, पान क्रं ९१३ मध्ये 'मुदत कर्जे' ह्या संज्ञेची व्याख्या पुढील प्रमाणे केलेली आहे.

"मुदत कर्जे - कर्ज हे संभवता: विनिर्दिष्ट कालावधी करिता (मुदत कर्ज) दिले जाते. अशा एखाद्या प्रकरणामध्ये परतफेड ही विनिर्दिष्ट कालावधी संपण्याच्या वेळेला देय असते आणि एखादी स्पष्ट तरतूद नसेल किंवा ध्वनित अर्थ विरोधी असेल तर, परतफेडीसाठी कोणतीही पुढील मागणी करण्याची आवश्यकता नसते."

दुस-या शब्दांत सांगायचे तर, अशी कर्जे ही मोठ्या कालावधीकरिता

हप्त्यांमध्ये परतफेडयोग्य असतात ज्यांच्या मुदतीकरिता त्या कर्जांच्या व्यवहारातील पक्षकारांमध्ये झालेले लिखित करार हे साक्ष असतात. (कर्ज हप्त्याच्या) परतफेडीमध्ये झालेली एखादी कसूर (मान्य आणि कबूल केलेल्या वेळापत्रकाच्या बाबतीत) ही सर्वसाधारणपणे धनको यांना कर्जदारांकडून त्यांना देय आणि थकित राहिलेली संपूर्ण रक्कम वसूलीकरिता कायदेशीर कारवाई सुरू करण्यासाठी वाद कारण पुरविते. सर्वसामान्यपणे, अशा मुदत कर्जांसोबत कर्ज घेणा-याच्या 'सुरक्षित मत्तेमधील काही 'सुरक्षित हित' सुध्दा असते. अशा प्रकारची वसूली ही सर्वसामान्यपणे 'सुरक्षित हित' लागू करून रकमांच्या वसूलीकरिता दावा दाखल करून केली पाहिजे. बँका आणि वित्तीय संस्थांना देय ऋणांची वसूली अधिनियम, १९९३ द्वारे कर्जांच्या रकमांची परतफेड करण्यात कसूरदार असणा-या व्यक्तिकडून प्रत्यक्षात देय असणा-या रकमांच्या जलद निश्चिती करणासाठी अनन्य चर्चापीठ निर्माण केले गेले आणि अशा प्रकारे निश्चित झालेल्या रकमांची कर्ज घेतलेल्या व्यक्तिकडून जलद वसूली होण्याकरिता एक यंत्रणासुध्दा उपलब्ध करून देण्यात आली.

**३२)** कर्ज घेतलेल्या व्यक्तिकडून त्यांच्या धनकोना परतदेय असणा-या रकमांच्या जलद वसूलीकरिता निर्माण झालेली यंत्रणासुध्दा अपुरी पडत असल्याचे दिसून आल्यामुळे, संसदेने अधिनियम तयार करून त्याद्वारे

स्वतंत्र अभिनिर्णेत्या संस्थेकडून कर्ज घेतलेल्या व्यक्तिकडून किती रक्कम देय आहे हे निश्चित करून घेण्याची प्रक्रिया काढून टाकली. सदर अधिनियमाच्या कलम १७ अंतर्गत अपील दाखल होण्याच्या अधीन राहून कर्ज घेतलेल्या व्यक्तिकडून किती रक्कम देय आणि थकित राहिलेली आहे याबाबतीत सुरक्षित धनको यांस एकमेव न्यायाधीश मानण्यात आले. जरी असे असले तरी, अशी देय आणि थकित रकमेची निश्चिती होणे ही अशी एकमेव कसोटी नाही ज्याचा आधार घेऊन सुरक्षित धनको सदर अधिनियमाच्या कलम १३ (४) अंतर्गत कार्यवाही सुरु करण्यास हक्कदार बनतो, परंतु या ठिकाणी सुरक्षित धनको याने कर्ज घेतलेल्या व्यक्तिका खात्याचे (धनकोची मत्ता) एन.पी.ए.म्हणून वर्गीकरण करणे देखील आवश्यक आहे. अधिनियमाच्या बाहेर, जेव्हा एखादा मुदत कर्ज घेणारी कर्जदार त्याच्या परतफेडीमध्ये कसूर करतो, तेव्हा धनको सदर कर्जदाराकडून येणे असलेल्या व थकित राहिलेल्या रकमांच्या वसुलीकरिता सरळ कायदेशीर कार्यवाही सुरु करू शकतो. अधिनियमामुळे, सदर अधिनियमाखाली कारवाई सुरु करण्यापूर्वी सदर धनकोवर सदर कर्जदाराचे खाते एन.पी.ए. खाते झाले आहे का हे तपासण्याचे आणि तसे ठरविण्याचे अतिरिक्त कायदेशीर बंधन ठेवण्यात आले आहे."

९१) "दि मजूर सहकारी बँक मर्यादित" (सुप्रा) ह्या प्रकरणामध्ये मुंबई उच्च न्यायालयाने, ती करत

असलेले कामकाज विचारात घेऊन, सहकारी संस्था जी बँक व्यवसाय चालविते तिला मुंबई औद्योगिक वाद अधिनियम लागू होऊ शकणारा उद्योग असे म्हणता येईल का असा मुद्दा विचारात घेतला. असे सादर निवेदन करण्यात आले की, जरी सहकारी संस्था ही बँक व्यवसाय करित होती असे असले तरी ती एक सहकारी संस्था होती जीला मुंबई औद्योगिक वाद अधिनियमाच्या तरतूदी लागू होऊ शकत नाहीत. हल्सबरी लाँज ऑफ इंग्लंड मध्ये 'कंपनी' ह्या संज्ञेची नमूद केलेली व्याख्या विचारात घेता ती अनेक व्यक्तींची संघटना आहे जी एका सामाईक हेतूकरिता स्थापन झालेली आहे. उच्च न्यायालयाने असे मत मांडले की विस्तिर्ण आणि योग्य कायदेशीर जाणीवेत, जरी याचिकाकर्ते हे एक कंपनी असले तरी किंवा जर सहकारी संस्था अधिनियमाची गरज असेल की त्यांनी स्वतःला संस्था असे संबोधले पाहिजे तर ते स्वतःला कदाचित संस्था असे संबोधू शकतात. परंतु, कायद्याच्या नजरेमध्ये, जेव्हा ती बँक व्यवसाय करते, तेव्हा ती एक 'कंपनी' असते. जरी ती तीची नोंदणी एक सहकारी संस्था म्हणून झालेली असली तरी तिला औद्योगिक कायद्याच्या तरतूदी लागू होतात असे निर्णित झालेले आहे. उच्च न्यायालयाने देखील असे निरीक्षण नोंदविले आहे की, नोंदणीचा परिणाम यापुरता विचार करता, कंपनी अधिनियम अथवा सहकारी संस्था अधिनियम या अंतर्गत नोंदणी झालेल्या कंपनीमध्ये कोणतीही विशिष्ट मोहीनी अथवा जादू नसते. उच्च न्यायालयाने नोंदविलेले निरीक्षण पुढील प्रमाणे आहे.

“(४) आता अधिसूचनेच्या भाषेकडे वळताना श्री. पारपिया यांनी असे म्हणणे सादर केले की अधिसूचना ही फक्त भारतीय कंपनी अधिनियम अथवा त्यासारख्याच असणा-या अधिनियमांचा विचार करते. आमच्या मते, अधिसूचनेमध्ये वापरण्यात आलेल्या सामान्य शब्दांचा इतका मर्यादित अर्थ

का लावला जातो याचे कोणतेही कारण दिलेले नाही. जर सदरची अधिसूचना ही फक्त भारतीय कंपनी अधिनियम अथवा भारतीय कंपनी अधिनियमाशी सुसंगत इतर अधिनियमांखाली नोंदणी झालेल्या कंपन्यांनाच लागू व्हावी असा राज्य शासनाचा हेतू असता तर तसा उल्लेख करणे याशिवाय अधिक कोणतीही सोपी गोष्ट राज्य शासनासाठी राहिली नसती. जर सहकारी संस्था अधिनियम या अंतर्गत नोंदणी झालेल्या बँकिंग कंपन्यांना वगळण्याचा हेतू असता तर तो तसा हेतू अधिसूचनेमध्येच नमूद करता येऊ शकला असता. एखाद्या बँक व्यवसाय करणा-या संघटनेची कंपनी अधिनियम अथवा सहकारी संस्था अधिनियम या व्यतिरिक्त ज्या अंतर्गत नोंदणी होऊ शकते असा इतर कोणताही भारतीय अधिनियम ह्या प्रकरणात उपस्थित असणारा कोणताही समुपदेशी आमच्या निदर्शनास आणू शकलेला नाही. त्यामुळे, "सहकारी संस्था अधिनियमाव्यतिरिक्त इतर अधिनियमाखाली नोंदणीकृत, बँकिंग कंपनीचा व्यवसाय करणारी" यापेक्षा अधिक साधा आणि सुलभ उल्लेख करणे राज्य शासनास शक्य नव्हते. जेव्हा एखाद्या न्यायालयास एखाद्या अधिसूचनेच्या, ज्याचे एकापेक्षा अधिक अर्थ निघू शकतात, अर्थाबाबत विनंती केली जाते, तेव्हा त्या अधिसूचना जारी करण्यामागचे कारण आणि त्यातील तत्व यांचा विचार करणे चुकीचे नसते. बँकिंग व्यवसाय करणा-या एखाद्या सहकारी संस्थेला, औद्योगिक अधिनियमाच्या संदर्भात

तसाच व्यवसाय करणा-या इतर कंपन्यापेक्षा वेगळे स्थान का देण्यात यावे याबाबतीत कोणतेही कारण अथवा तत्व उपलब्ध नाही. त्याचप्रमाणे, एखाद्या सहकारी बँकिंग व्यवसायात असणा-या संस्थेने औद्योगिक अधिनियमामध्ये नमूद केलेल्या पेक्षा वेगळी वागणूक तिच्या कर्मचा-यांना का द्यावी याचेही कोणतेही कारण देण्यात आलेली नाही. जर आमचे समाधान झाले असते की तेथे काही कारण अथवा तत्व आहे जे आम्हाला सदर अधिसूचनेचा गैरफायदा घेण्याचे मार्ग दाखविते, तर श्री. पारपिया यांनी सूचित केलेला अर्थ आम्ही त्या अधिसूचनेचा अर्थ म्हणून स्वीकारला असता, परंतु सर्व बाजूंनी विचार करता, श्री. राणे यांनी सुचविलेला अर्थ योग्य ठरतो. सदर अधिसूचनेमध्ये असे काहीही नाही जे आम्हाला सदर अधिसूचनेचा अर्थ जो आम्ही अंतिमतः ठरविलेला आहे तो त्या अधिसूचनेला देण्यास प्रतिबंध करील. त्यामुळे आमचे असे मत आहे की, याचिकाकर्ते हे बँकिंग व्यवसाय करीत आहेत आणि त्यांची नोंदणी कंपन्यांशी संबंधित कायदा म्हणजे सहकारी संस्था अधिनियम या अंतर्गत झालेली आहे. सदर प्रकारण चालविण्याबाबत त्यांना अधिकारीता आहे ह्या निर्णयाप्रत येण्याचा विद्वान न्यायाधीश यांचा दृष्टीकोन बरोबर होता. त्यामुळे सदरची याचिका अपयशी ठरते आणि म्हणून खर्चाच्या भरपाईच्या आदेशासहीत खारीज करण्यात येते.

९२) "जयंत वर्मा आणि इतर विरुद्ध भारतीय संघराज्य आणि इतर"<sup>६०</sup> ह्या प्रकरणामध्ये,

बी.आर.अधिनियम, १९४९ मधील कलम २१-अ लागू होते अथवा नाही हयाबाबतचा मुद्दा उपस्थित झाला होता. त्या संदर्भात, बी.आर.अधिनियम, १९४९ मधील तरतूदी विचारात घेण्यात आल्या आणि असा निर्णय देण्यात आला की सदर अधिनियमाचा सूची एकमधील ४५ व्या नोंदीशी संबंध आहे आणि त्याला व्यापक अर्थ दिला गेला पाहिजे. त्या प्रकरणात नोंदविण्यात आलेले निरीक्षण खालीलप्रमाणे आहे.

“१६) बँकिंग विनियमन अधिनियम हा बँकिंग कंपन्यांना, ज्याप्रमाणे व्याख्या केली आहे त्याप्रमाणे, आणि सहकारी बँकांना अनुज्ञप्ती देण्याचा जोपर्यंत संबंध आहे तेथपर्यंत ‘बँकिंग’ विषयाशी संबंधित आहे आणि सदर अधिनियमाद्वारे त्यांचे नियमन होते, आणि हयाबाबतीत कोणतीही शंका नाही. सदर अधिनियमातील दुरुस्तीद्वारे, कलम २१-अ, बँकिंग कंपनी आणि तिचे कर्जदार यांच्यातील कर्ज व्यवहार लागू करण्यात आलेला व्याजाचा दर अत्याधिक असण्याच्या कारणास्तव पुन्हा उघड करण्यास मनाई करण्यासंबंधात निःसंशयपणे उपरोक्त अधिनियमाचा अविभाज्य भाग आहे. एखादा कायदा जो एखाद्या कर्जदाराचा बँकिंग कंपनीप्रती असणारा कर्जबाजारीपणा आणि तशा प्रकारचा व्यवहार बँकिंग कंपनीकडून लागू करण्यात आलेला व्याजाचा दर अत्याधिक असण्याच्या कारणास्तव न्यायालयामार्फत पुन्हा उघड करण्याच्या विरोधातील मनाई यांच्याशी संबंधित असतो तो कायदा बँकिंग व्यवसायाशी संबंधित असतो याबाबत येथे कोणतीही शंका असू शकत नाही. आपण हे विसरता कामा नये की सातव्या



अनुसूचीच्या यादीमध्ये समाविष्ट नोंदी शक्य होईल तेवढ्या विस्तीर्ण स्वरूपात समजून घेतल्या पाहिजेत, आणि आमच्याकडून वर नमूद केल्या गेलेल्या न्यायनिर्णयामधून आमच्या असे निदर्शनास आले आहे की सूची एक मधील नोंद ४५ ह्या ठिकाणी समाविष्ट असलेल्या 'बँकिंग' ह्या संज्ञेचा अर्थ व्यापक स्वरूपात लक्षात घेतला पाहिजे. सदर अधिनियम हा एकंदरीतरित्या आणि उपरोक्त कलम हे सूची एक, नोंद अंतर्गत येतात.

(विशेष महत्व देण्यात आले आहे)

९३) फेडरेशन ऑफ हाॉटेल अॉन्ड रेस्टॉरंट असोसिएशन ऑफ इंडिया आणि इतर विरुद्ध भारतीय संघराज्य आणि इतर ह्या प्रकरणामध्ये एक विषय जो कदाचित प्रसंगवशात दुस-या विषयावर एकाच प्रकारे किंवा दुस-या प्रकारे परिणाम करतो या संबंधात कायद्याचे परस्परव्यापी होण्याचा मुद्दा विचारार्थ घेण्यात आला आणि त्याबाबत असा निर्णय आला की, कायदा हा नंतरच्या विषयावर असल्यामुळे ती सारखीच गोष्ट असत नाही. एक सारख्याच व्यवहारामध्ये त्याच्या विविध स्वरूपांमध्ये कदाचित दोन अथवा तीन करपात्र प्रसंग अंतर्भूत असू शकतात.

९४) "अपेक्स को-आॉपरेटीव्ह बॉक ऑफ अर्बन बॉक ऑफ महाराष्ट्र आणि गोवा लिमिटेड" (सुप्रा) ह्या प्रकरणामध्ये भारतीय रिजर्व बॉकेद्वारे बी.आर.अधिनियम, १९४९ च्या तरतूदीखाली सहकारी संस्थांना बँकिंग व्यवसाय करण्यासाठी अनुज्ञप्ती देण्यासंबंधातील मुद्दा विचारार्थ घेण्यात आला. त्यासंदर्भात असा निर्णय देण्यात आला की, सहकारी बॉका ह्या बी.आर.अधिनियम, १९४९ च्या कलम ५६ (सी.सी.आय) मध्ये केलेल्या व्याख्येप्रमाणे राज्य सहकारी बॉका अथवा केंद्र सहकारी बॉका अथवा

प्राथमिक सहकारी बँका नसल्यामुळे, अनुज्ञप्ती मिळण्यास पात्र नसतात. भारतीय रिजर्व बँकेद्वारे सहकारी संस्था ज्यांची बहुराज्य सहकारी संस्था अधिनियम, १९८४ अंतर्गत नोंदणी झालेली नाही, त्यांना अनुज्ञप्ती प्रदान करणे ही गोष्ट न्यायोचित नव्हती. बहु-राज्य सहकारी संस्था अधिनियम याखालील भारतीय रिजर्व बँकेचे अधिकार कोणत्याही सहकारी संस्था ज्या बँकिंग व्यवसाय करित नाही त्यांच्याकरिता वापरण्याजोगे नसून केवळ सहकारी बँकांच्या बाबतीत वापरण्याजोगे होते. याबाबत मांडण्यात आलेले मत पुढील प्रमाणे:

“२५) दुसरी बाजू ज्याची नोंद घेणे भाग आहे ती म्हणजे, भारतीय राज्यघटनेमध्ये, सहकारी संस्थांच्या संबंधी विषय हा राज्यसूची मध्ये म्हणजेच अनुसूची सातच्या दुस-या यादीतील नोंद क्र. ३२ येथे नमूद आहे. केंद्र यादीमध्ये सातव्या अनुसूचीमधील यादी एक येथील नोंद क्र. ४४ ही महामंडळांशी संबंधित आहे. प्रस्तुत प्रकरणामध्ये, आमचा केंद्रिय विधिविधानाच्या कायदेशीरपणाबाबत कोणताही संबंध नाही, आणि म्हणून आम्ही त्या बाबतीत कोणताही परामर्श घेत नाही. न्यायनिर्णयाच्या प्रयोजनाकरिता आम्ही असा विचार करू की, एका राज्यापुरता मर्यादित उद्देश नसलेल्या सहकारी संस्थेची गणना महामंडळ ह्या संज्ञेमध्ये होईल आणि अशा त-हेने एखादे केंद्रिय विधीविधान कदाचित वाचू शकेल. परंतु, तरतूदीमधून हे स्पष्ट होते की, सहकारी संस्थाशी संबंधित प्रकरणे ही राज्यसूची मध्ये येतात. त्यामुळे, अनेक राज्यांनी सहकारी संस्थांशी संबंधित

अधिनियम बनवले आहेत. आम्ही इतर अधिनियम विचारात घेतलेले नाहीत. परंतु, प्रस्तुत प्रकरण हे महाराष्ट्रातील एका संस्थेशी संबंधित असल्यामुळे, महाराष्ट्र सहकारी संस्था अधिनियम आम्हापुढे निर्णय घेण्याकरिता सादर करण्यात आला. महत्वाचे म्हणजे, सदर अधिनियम सहकारी संस्था ह्या संज्ञेची कोणतीही व्याख्या देत नाही. त्याची तशी गरजही नव्हती, कारण एखादी सोसायटी त्याअंतर्गत नोंदणी झाली की ती आपोआप त्या अधिनियमाखाली येते. सहकारी संस्था ह्या संज्ञेची व्याख्या करण्याची गरज फक्त केंद्रिय अधिनियमाच्या बाबतीत उद्भवते कारण सर्व सहकारी संस्था ह्या केंद्रिय अधिनियमांतर्गत येत नाहीत आणि त्यामुळे तो कोणत्या संस्थेला लागू होतो हे निर्देशित करण्याची गरज भासते.

९५) "भारत सहकारी बँक (मुंबई) मर्यादित विरुद्ध सहकारी बँक कर्मचारी संघटना"<sup>६२</sup> ह्या प्रकरणामध्ये औद्योगिक वाद अधिनियम, १९४७ आणि बी.आर.अधिनियम, १९४९ यांच्याशी संबंधीत प्रश्न विचारार्थ आला होता. औद्योगिक वाद अधिनियम, १९४७ च्या कलम २ (ब ब) मध्ये बी.आर.अधिनियम, १९४९ च्या कलम ५ मध्ये व्याख्या करण्यात आलेल्या बँकिंग कंपनी ह्या संज्ञेच्या व्याख्येबाबत एक संदर्भ देण्यात आला होता. त्याबाबत असा निर्णय देण्यात आला की, ते समावेशनाद्वारे अधिनियमाच्या निर्मितीचे उदाहरण होते न की संदर्भाद्वारे अधिनियमाच्या निर्मितीचे. त्यापुढे असे मत मांडण्यात आले की, कलम २ (ब ब) मध्ये कलम ५ चे समावेशन झाल्यानंतर बी.आर.अधिनियम, १९४९ मध्ये केलेल्या दुरुस्तीचा कोणताही परिणाम 'बँकिंग कंपनी' ह्या शब्दप्रयोगावर झाला नसता.

प्रस्तुत न्यायालयाने पुढे असा निर्णय दिला की, औद्योगिक वाद अधिनियम हा मुळातच एक परिपूर्ण आणि स्वयंपूर्ण संहिता आहे आणि त्याचे कार्य हे बी.आर.अधिनियम, १९४९ वर अवलंबून नाही.

९६) "भारतीय रिजर्व बँक विरुद्ध एम. हनुमानैया आणि इतर"<sup>६३</sup> ह्या प्रकरणामध्ये सहकारी बँकेच्या व्यवस्थापन समितीला निष्प्रभावित करण्याबाबतचा प्रश्न विचारार्थ आला होता. सदर प्रकरणामध्ये भारतीय रिजर्व बँकेने कर्नाटक सहकारी संस्था अधिनियम, १९५९ च्या कलम ३० (५) अन्वये, निबंधक सहकारी संस्था यांच्याकडे व्यवस्थापनाला निष्प्रभावित करण्यासाठी लेखी मागणी केली होती. त्या प्रकरणामध्ये असा निर्णय देण्यात आला की नैसर्गिक न्याय हे तत्व (सदर प्रकरणाला) लागू होत नाही, आणि म्हणून व्यवस्थापन समितीला तिचे म्हणणे ऐकून घेण्याचा हक्क प्राप्त होत नाही. अशा प्रकारे, अशी बरीच उदाहरणे आहेत जेथे केंद्रिय विधिविधानाने सहकारी संस्थांची बँकिंगशी संबंधित बाजूवर नियंत्रण आणलेले आहे.

९७) "गुजरात राज्य आणि इतर विरुद्ध श्री. अंबिका मिल्स मर्यादित, अहमदाबाद आणि इतर"<sup>६४</sup> ह्या प्रकरणामध्ये एखाद्या तरतूदीमधील व्याख्या ह्या खंडामध्ये न्यून समावेशक आणि अति समावेशक हा मुद्दा विचारार्थ घेण्यात आला होता. अशा प्रकारे:-

"५४) एक वाजवी वर्गीकरण असे असते ज्यामध्ये विशिष्ट परिस्थितीमध्ये असणा-या सर्वांचा समावेश असतो आणि तसा नसलेल्यांचा नसतो. मग प्रश्न असा पडतो की:- "विशिष्ट परिस्थितीमध्ये असणारा" ह्या शब्द प्रयोगाचा अर्थ काय आहे ? ह्या प्रश्नाचे उत्तर असे आहे की, कायद्याच्या प्रयोजनाकरिता आपण वर्गीकरणाच्या पलीकडे पाहणे भाग आहे. वाजवी

वर्गीकरण हे असे असते की ज्यामध्ये कायद्याच्या प्रयोजनाच्या संदर्भात एकाच विशिष्ट परिस्थितीमध्ये असलेल्या सर्व व्यक्तींचा समावेश होतो. कायदा बनविण्यामागचे प्रयोजन हे एक तर सार्वजनिक आगळीक काढून टाकण्याचे तरी असते किंवा काही सकारात्मक सार्वजनिक चांगली बाब संपादन करण्याचे तरी असते.

५५) एखादे वर्गीकरण हे तेव्हा न्यून समावेशक असते जेव्हा एखाद्या वर्गामध्ये समावेश झालेल्या सर्वांवर आगळीकीचे दुष्ण लागलेले असते परंतु त्याठिकाणी इतरही अनेकजणांना दूष्ण लागलेले असते ज्यांना वर्गीकरण सामावून घेत नाही. दुस-या शब्दांमध्ये सांगायचे तर, एखादे वर्गीकरण हे न्यून समावेशक म्हणून तेव्हा सदोष असते जेव्हा एखादे राज्य लोकांना अशा प्रकारे लाभ करून देते अथवा भार टाकते जेणेकरून एखाद्या कायदेशीर प्रयोजनाला चालना मिळते, परंतु त्याच वेळेस इतर लोक जे त्याच एका विशिष्ट परिस्थितीमध्ये असतात त्यांना तोच लाभ प्रदान करीत नाही अथवा तोच भार त्यांच्यावर टाकत नाही. एखादे वर्गीकरण हे तेव्हाच अति समावेशक असते जेव्हा ते प्रयोजनाच्या संदर्भात केवळ एकाच विशिष्ट परिस्थितीमध्ये असलेल्यांनाच नाही तर इतरांना देखील, जे तशा परिस्थितीमध्ये नसतात त्यांनाही सामावून घेते तेव्हा असते. दुस-या शब्दांमध्ये सांगायचे तर, अशा प्रकारचे वर्गीकरण हे, ज्यांचा दुष्ण लागलेल्या व्यक्तींचा वर्ग, ज्यांच्यावर

कायद्याचा निशाणा आहे, यामध्ये समावेश झालेला आहे त्यांच्यापेक्षा मोठ्या प्रमाणावरील लोकांवर भार टाकते. एका विशिष्ट दिवशी जन्माला आलेल्या पुरुष जातीच्या मुलांपैकी एकजण एका दिवशी हेराँडचे अधःपतन घडवून आणणार होता या कारणास्तव त्याने सर्वाना ठार मारण्याचे आदेश देऊन अशा वर्गीकरणाचा उपयोग केला.

१८) गिरनार ट्रेडर्स (३) विरूध्द महाराष्ट्र राज्य आणि इतर<sup>६५</sup> ह्या प्रकरणामध्ये संदर्भाद्वारे कायद्याने संस्थापन आणि 'पिथ अँड सबस्टन्स' चा सिध्दांत हे मुद्दे खालीलप्रमाणे विचारात घेण्यात आले होते.

"८७ परंतु पक्षकारांच्या वतीने उपस्थित विद्वान समुपदेशी यांनी ह्या बाजूवर (मुद्यावर) सखोल युक्तिवाद केल्याने, उपरोक्त निष्कर्षाला कोणतीही बाधा न येता आणि एक पर्यायी प्रतिकथन म्हणून आम्ही गुणवत्तेबाबत अथवा अन्यथा ह्या म्हणण्याबाबत विचार करण्यास सुरुवात करणार आहोत. ही तत्वे न्यायालयांकडून आतापर्यंत ब-याच वेळेस लागू करण्यात आलेली आहेत. जेव्हा एखाद्या अधिनियमामध्ये आधीच्या काही अधिनियमाबाबतीतल्या प्रश्नाबाबत एक सर्वसाधारण संदर्भ असतो परंतु आधीच्या त्या अधिनियमातील तरतूदीबाबत कोणताही विनिर्दिष्ट उल्लेख नसतो तेव्हा ते संदर्भाद्वारे विधिविधान आहे असे स्पष्टपणे विचारात घेतले जाते. संदर्भाद्वारे विधिविधानाच्या बाबतीत, पूर्वीच्या अधिनियमातील दुरुस्तीमुळे होणारे

कायदे हे सामान्यतः नंतर अस्तित्वात येणा-या अधिनियमास लागू होतात; परंतु, एखाद्या अधिनियमातील तरतूदींचा विनिर्दिष्टपणे संदर्भ दिला गेला असेल आणि नंतरच्या कायद्यामध्ये त्यांचा अंतर्भाव करण्यात आला असेल, तर केवळ त्याच तरतूदी लागू असतात आणि आधीच्या अधिनियमात दुरुस्तीद्वारे करण्यात आलेल्या तरतूदी ह्या नंतरच्या अधिनियमाचा भाग बनणार नाहीत. ह्या तत्वाला सर्वसाधारणपणे समावेशाने विधिविधान असे म्हटले जाते. सामान्य संदर्भ, सर्वसाधारणपणे, विनिर्दिष्ट संदर्भ वगळण्याचे ध्वनित करील आणि ही, त्या दोन सिध्दांतामधील फरक दर्शविणारी नेमकी सुक्ष्म रेघ आहे. दोन्ही विधिविधान हे संदर्भाद्वारे निर्माण झालेले विधिविधान आहेत, एक केवळ संदर्भाद्वारे तर दुसरा अंतर्भावाद्वारे. तो, सामान्यपणे, नंतर निर्माण झालेल्या कायद्यामध्ये वापरण्यात येणारी भाषा आणि इतर संबंधित विचारार्ह बाबींवर अवलंबून असेल. समावेशाने निर्माण होणा-या कायद्याच्या मूलतत्त्वामध्ये अपवाद हे स्पष्ट शब्दांमध्ये नमूद केले असताना, आजच्या घडीला सुस्पष्ट असणा-या, संदर्भाद्वारे निर्माण होणा-या कायद्याच्या मूलतत्त्वांमध्ये कोणत्याही अपवादाची तरतूद करण्यात आलेली नाही. याउपर, अंतर्भावाचा सिध्दांत अतिशय कडकपणे लागू केलेला असताना सुध्दा, त्याचा अद्यापही काही अधिनियमांमध्ये उपयोग होणार नाही आणि अशा कायद्याचा नमूद करण्यात आलेल्या (अपवादा)पैकी एखाद्या

अपवादामध्ये अंतर्भाव होईल.

८८) हया संदर्भामध्ये, "एम्.व्ही. नरसिंहण, (१९७५) २ एस.सी.सी. ३७७" ह्या प्रकरणामध्ये ह्याच न्यायालयाने पारीत केलेला न्यायनिर्णय उपयुक्ततेच्या दृष्टीने विचारात घेता येऊ शकतो. हया प्रकरणात न्यायालयाने विविध न्यायनिर्णयांचे पृथक्करण करून, हया नियमाला असणा-या अपवादासंबंधात आपले मत तयार केले ते पुढील प्रमाणे: (एस.सी.सी. पान ३८५, परि.१५)

(अ) जेथे नंतरचा अधिनियम आणि पूर्वीचा अधिनियम हे एकमेकांना पुरक असतात;

(ब) जेथे सदरचे दोन्ही अधिनियम एकाच प्रकरणाशी अथवा विषयाशी संबंधित असतात.

(क) जेथे आधीच्या अधिनियमामध्ये केलेली सुधारणा, जर नंतरच्या अधिनियमामध्ये सुध्दा अंतर्भूत केली नाही तर, ती सुधारणा नंतरच्या अधिनियमाला संपूर्णपणे अंमलात न आणण्याजोगा आणि निष्फळ बनविते; आणि

(ड) जेथे आधीच्या अधिनियमात केलेली सुधारणा, एक तर उघडपणे अथवा आवश्यक कायद्याने ठरविलेल्या अर्थाप्रमाणे, सदर तरतूद नंतरच्या अधिनियमास लागू होते.

१४८) वकील वर्गाने उद्धृत केलेल्या विविध न्यायनिर्णयांचे अवलोकन



आणि पृथक्करण केल्यानंतर, विचारांती, आमचे असे मत बनले आहे की, हया नियमाला अपवाद हे निश्चितपणे असणार आणि त्याला कायद्याचे निरपवाद विधान आहे असे म्हणता येत नाही ज्या अर्थी जेथे कोठे संदर्भाद्वारे कायदा अस्तित्वात येतो, प्रथमतः अस्तित्वात असलेल्या कायद्यामध्ये कालांतराने करण्यात आलेल्या सुधारणा ह्या नंतर अस्तित्वात आलेल्या कायद्यामध्ये, त्याचा उद्देश व त्याची निश्चित आणि कायम गुणकारिता यावर अशा (सुधारणांच्या) समावेशनाचा काय परीणाम होतो याचे विश्लेषण न होता, प्रत्यारोपित होतील. नंतर अस्तित्वात आलेला कायदा हा प्रधान कायदा असल्यामुळे, संबंधित दिनांकाला आधीच्या, सुधारणा केलेल्या कायद्याची, नंतर अस्तित्वात आलेल्या कायद्याशी सुसंगतता निश्चित करताना, नंतर अस्तित्वात आलेल्या कायद्याचा उद्देश, वैधानिक हेतू आणि परिणामकारक अंमलबजावणी हे नेहमीच सर्वश्रेष्ठ विचारार्ह गोष्टी राहतील.

१७३) 'पिथ अॅन्ड सबस्टन्स' चा सिध्दांत हा वैधानिक सक्षमतेचा अभाव असण्याच्या परिस्थितीत त्याचप्रमाणे जेथे दोन अधिनियम प्रधान अधिनियमाचा हेतू साध्य करण्याकरिता एकत्र अंतर्भूत केले जातात तेथे एखाद्या अधिनियमाच्या वैधतेचे अथवा अवैधतेचे परीक्षण करण्यासाठी लागू करता येऊ शकतो. हा दृष्टीकोन मनात बाळगून की आम्ही संघीय राज्यघटनेचा अन्वयार्थ लावत आहोत, वैधानिक शक्तिंच्या केंद्र (सरकार

आणि राज्य (सरकार) यांच्यामधील वाटपाला अनन्यसाधारण महत्व आहे. न्यायालयाला हे पटवून देण्याचा गंभीर प्रयत्न केला गेला की, 'पिथ अॅन्ड सबस्टन्स' ह्या सिध्दांतामध्ये अत्यंत मर्यादित प्रयुक्ति आहे आणि ती केवळ त्याच प्रकरणांना लागू होते ज्या प्रकरणांमध्ये वैधानिक अक्षमतेच्या कारण्यावरून एखादा अधिनियम शक्तिबाहय आहे का याचे परीक्षण करण्याची न्यायालयास विनंती केली जाते.

१७४) सदर विधान स्वीकारण्यासाठी आमच्या मनाची समजूत काढण्यात आम्ही असमर्थ आहोत. 'पिथ आणि सबस्टन्स' च्या सिध्दांतांच्या मूळाचा उगम ह्या तत्वामध्ये आहे की एखादा अधिनियम निषिध्द क्षेत्रामध्ये येतो का हे जाणून घेण्यासाठी त्या अधिनियमाचे खरे स्वरूप आणि गुणधर्म यांचे परीक्षण करणे आवश्यक आहे. भारतामध्ये सर्वप्रथम सदर सिध्दांताचा उपयोग प्रफुल्ल कुमार मुखर्जी विरूध्द बँक ऑफ काॅमर्स लिमिटेड (१९४६-४७) ७४ आय.ए. 23: ए.आय.आर. १९४७ पी.सी. ६० ह्या प्रकरणात केला गेला. सदर तत्व तथाकथित प्रतिकूलता असणा-या प्रकरणांमध्ये लागू करण्यात आले आहे आणि त्याची प्रयुक्ति सध्या विचारार्थ असणा-या प्रकरणासारख्या इतर प्रकरणांपर्यंत देखील, जी अंतिमतः कायद्याच्या उगमस्थानावर आधारलेल्या वैधानिक अर्थाशी संबंधित आहेत त्यांच्यापर्यंत, का विस्तारित करता येऊ शकत नाही याचे कोणतेही कारण

आम्हांस दिसत नाही.

९९) आम्हाला असे आढळते की, सहकारींशी संबंधित 'बँकिंग', सूची एक, नोंद-४५ च्या कक्षमध्ये अंतर्भूत करता येऊ शकते आणि सहकारी बँकांकडून सरफेसी अधिनियमातील वसूलीबाबतच्या तरतूदींचा अंतर्भाव करणे ह्यास अत्याधिक समावेशन आहे असे म्हणता येऊ शकत नाही. ह्या न्यायालयाने निर्धारित करून दिलेल्या तत्वांच्या ऐरणीवर ते अत्याधिक समावेशन आहे असे म्हणता येऊ शकत नाही.

१०० अपीलकर्त्यांच्या वतीने विद्वान वकिलांनी असा युक्तीवाद केला की, दिनांक २८/०१/२००३ ची अधिसूचना ही 'सरफेसी अधिनियम' या मूळ अधिनियमाच्या अधिकारबाह्य आणि कार्यक्षेत्राबाहेरील आहे. दुरुस्ती हे आभासी विधीविधान आहे आणि ती आपल्या व्याप्तीबाहेरील क्षेत्रावर अतिक्रमण करते आणि सदर दुरुस्ती म्हणजे 'सहकारी बँकांना' सरफेसी कायदा आणि आरडीबी कायदा, १९९३ च्या कार्यक्षेत्रामध्ये आणण्याचा परिणाम साधणारी अप्रत्यक्ष पध्दत आहे आणि अनुसूची १ मधील नोंद क्र. ४३ द्वारे स्पष्टरीत्या वगळण्यात आलेल्या घटकांचे नियमन करण्याचा प्रयत्न आहे. के. सी. गजपती नारायण देव (उपरोल्लेखित) या प्रकरणावर भर देण्यात आला, ज्यामध्ये खालीलप्रमाणे निर्णय देण्यात आला होता.

(९) प्रथमतः हे स्पष्ट करायला हवे की आभासी विधी विधानाच्या सिध्दांता (डॉक्ट्रीन ऑफ कलरेबल लेजिस्लेशन) मध्ये कायदेमंडळाच्या प्रामाणिक अथवा अप्रामाणिक असण्याचा कोणताही प्रश्न नाही. विशिष्ट

कायदेमंडळाद्वारे एखादा विशिष्ट कायदा करण्याच्या क्षमतेच्या प्रश्नासंबंधी हे संपूर्ण तत्व आहे. जर एखादा कायदा पारित करण्याकरिता कायदेमंडळ सक्षम असेल, तर तो (कायदा) करण्याकरिता प्रवृत्त करणारे हेतू पूर्णपणे अप्रासंगिक असतात. दुसरीकडे, जर कायदेमंडळ सक्षम नसेल तर हेतूंचा प्रश्न मुळीच उद्भवत नाही. अशा प्रकारे, कुली यांच्या 'कॉन्स्टिट्यूशनल लिमिटेशन्स' (घटनात्मक मर्यादा) भाग १, पान क्र. ३७९ नुसार, एखादा कायदा हा घटनात्मक आहे अथवा नाही हा नेहमीच अधिकारांचा प्रश्न आहे. परंतु ब्रिटीश संसदेप्रमाणे कायदेशीरदृष्ट्या सर्वशक्तिमान असलेले कायदेमंडळ आणि त्याद्वारे जाहीर केलेले, अपात्रतेच्या कारणास्तव आढानात्मक नसलेले कायदे आणि केवळ मर्यादित अथवा पात्र अधिकारक्षेत्रातील कायदेमंडळ यांत फरक आहे.

जेव्हा राज्यघटना वैधानिक अधिकार विविध घटकांना वितरित करते, ज्यांना (ज्या घटकांना) विशिष्ट वैधानिक नोंदीद्वारे निश्चित केलेल्या संबंधित कक्षमध्ये कार्य करावे लागते किंवा जर वैधानिक प्राधिकरणावर मूलभूत अधिकारांच्या स्वरूपात मर्यादा असतात, तेव्हा कायदेमंडळाने एखाद्या विशिष्ट प्रकरणामध्ये, कायद्याच्या विषयासंदर्भात किंवा तो कायदा करण्याच्या पध्दतीमध्ये, आपल्या घटनात्मक अधिकारांच्या मर्यादांचे उल्लंघन केले आहे किंवा नाही हे प्रश्न उद्भवतात. असे उल्लंघन हे प्रकट, उघड किंवा प्रत्यक्ष असेल अथवा छुपे, अप्रकट किंवा अप्रत्यक्षसुद्धा असेल आणि अशा नंतरच्या

वर्गवारीतील प्रकरणांमध्येच काही न्यायनिर्णयांमध्ये 'आभासी विधी विधान' हा सिध्दांत लागू केलेला आहे. या सिध्दांताद्वारे व्यक्त केलेला विचार असा आहे की, एखादा कायदा पारित करताना, कायदेमंडळ जरी सकृतदर्शनी त्याच्या अधिकारांच्या मर्यादित कार्य करताना दिसले, तरीही सारांशाने आणि प्रत्यक्षात, कायदेमंडळाने या अधिकारांच्या मर्यादेचे उल्लंघन केले आणि असे उल्लंघन, जे दिसते त्याच्या आड, परंतु नीट (योग्य) तपासणी केल्यावर केवळ आभास अथवा सोंग आढळते. ऑन्टारिओकरिता अॅटर्नी जनरल वि. रेसिप्राेकल इन्श्युरर्स', १९२४ ए सी ३२८ मधील परि क्र.३३७ (बी) मध्ये न्या. ड्युफ यांनी म्हटल्यानुसार:

“जेव्हा कायदा करणारे प्राधिकरण मर्यादित अथवा पात्र स्वरूपाचे असेल, तेव्हा कायदेमंडळ नेमके काय करत आहे हे निश्चित करण्याकरिता, कायद्याचे तात्पर्य काहीशा कठोरपणे तपासणे आवश्यक असते.”

दुसऱ्या शब्दांत, कायद्याचे स्वरूप अथवा बाह्यरूप महत्वाचे नसून, त्याचे तात्पर्य महत्वाचे असते आणि जर तात्पर्यातील विषय, हा कायदेमंडळाच्या कायदे करण्याच्या अधिकारांपलीकडील असेल, तर कायद्याच्या स्वरूपाचे आवरण, त्यास निरुपयोगी ठरविण्यासाठी रोखू शकणार नाही. अप्रत्यक्ष पध्दत वापरून कायदेमंडळ घटनात्मक बंदीचे उल्लंघन करू शकत नाही. यांसारख्या प्रकरणांमध्ये चौकशी ही नेहमी आव्हान दिलेल्या कायद्याच्या खऱ्या स्वरूपाची आणि वैशिष्ट्यांची झाली

पाहिजे आणि केवळ स्वरूपाचा परिणाम नव्हे तर अशा चौकशीचा परिणाम ठरवेल की तो कायदा, कायदेविषयक प्राधिकरणाच्या अधिकारांतर्गत असलेल्या विषयाशी संबंधित आहे अथवा नाही.-- १९२४ ए सी ३२८ प. ३३७ (बी) नुसार.' अशा चौकशीकरिता, न्यायालय निश्चितच कायदयाचा परिणाम तपासू शकते आणि, त्याचे उद्दिष्ट, हेतू किंवा रचना विचारात घेऊ शकते- 'अलबर्टा करिता अँटर्नी जनरल वि. कॅनडा करिता अँटर्नी जनरल नुसार' १९३९ ए सी ११७ प. १३० (सी). परंतु, ज्या हेतूंनी कायदेमंडळ आपल्या अधिकारांचा वापर करण्यास प्रवृत्त झाले, ते हेतू शोधण्यासाठी नव्हे, तर केवळ कायदयाचे खरे स्वरूप आणि तात्पर्य ठरविण्यासाठी आणि कायदयाच्या खऱ्या अर्थाने संबंधित असलेल्या विषयांची वर्गवारी करण्यासाठी हे महत्वाचे आहे.

लेफ्रॉयने आपल्या कॅनेडिअन घटनेवरील सुपरिचित कामामध्ये असे म्हटले आहे की, कायदेमंडळास अधिकारिता नसलेल्या विषयाशी संबंधित कायदा करण्याचा हेतू आहे असे जरी कायदेमंडळाने अधिनियमाच्या सुरुवातीला मान्य केले तरीही, जर अधिनियमातील कायदेविषयक कलमे कायदेमंडळाच्या अधिकारांतर्गत अंतर्भूत असतील, तर अधिनियम "अवैध" (अधिकारबाह्य) मानता येणार नाही. 'लेफ्रॉयद्वारा कॅनेडिअन राज्यघटना' पान क्र. ७५ पहा."

(यावर भर दिला आहे.)

उपरोक्त तत्व लागू केल्यास, प्रस्तुत तरतूद/ अधिसूचना ही 'आभासी विधी विधान' असल्याचे मानता येत नाही.

१०१. तामिळनाडू राज्य आणि इतर वि. के. श्यामसुंदर आणि इतर<sup>६६</sup>, या प्रकरणामध्ये 'आभासी विधी विधान' ही संकल्पना विचारात घेतली होती आणि असे निरीक्षण नोंदविण्यात आले की, अप्रामाणिकपणाच्या तत्वामध्ये, कायदेमंडळ प्रामाणिक आहे की अप्रामाणिक हा प्रश्न अंतर्भूत नसतो आणि न्यायालयाचा संबंध, विशिष्ट कायदेमंडळाच्या विशिष्ट कायदा करण्याचा सक्षमतेच्या मर्यादित मुद्दयाशी, असतो. कायदा करताना कायदेमंडळाचा हेतू हा क्षुल्लक असतो. असे निरीक्षण नोंदविण्यात आले की,

३७. या न्यायालयाने सातव्याने (वारंवार) असा निर्णय दिला आहे की, अप्रामाणिकपणाच्या सिध्दांतामध्ये कायदेमंडळाच्या प्रामाणिक अथवा अप्रामाणिक असण्याचा कोणताही प्रश्न नाही. कारण अशा प्रकरणामध्ये, न्यायालयाचा संबंध हा विशिष्ट कायदेमंडळाच्या विशिष्ट कायदा करण्याच्या सक्षमतेच्या मर्यादित मुद्दयाशी असतो. जर कायदेमंडळ एखादा विशिष्ट कायदा पारित करण्यासाठी सक्षम असेल तर ज्या हेतूंनी तो कायदा करण्यास कायदेमंडळ प्रवृत्त झाले ते हेतू खरोखरच अप्रासंगिक असतात. दुसरीकडे, जर कायदेमंडळामध्ये सक्षमतेचा अभाव असेल तर हेतूचा प्रश्नच मुळी उद्भवत नाही. म्हणून एखादा कायदा हा घटनात्मक आहे अथवा नाही, हा कायदेमंडळाच्या सदर कायदा करण्याच्या अधिकाराचा प्रश्न आहे. एखादा कायदा करतानाचा कायदेमंडळाचा हेतू हा क्षुल्लक असतो : "दुर्भाव किंवा हेतू हा मुद्दयाच्या जवळ असतो आणि अप्रामाणिकतेमुळे संसदीय अक्षमता असल्याचे सूचित करणे

अनुज्ञेय नाही." अप्रस्तुत (भिन्न) हेतूमुळे पारित केलेल्या कायदयामुळे, एक संस्था म्हणून, कायदेमंडळाची निंदा करू शकत नाही. अशा तऱ्हेचा "हस्तांतरित दुर्भाव" कायद्याच्या क्षेत्रात अपरिचित आहे (के. सी. गजपती नारायण देव वि. आेरिसा राज्य एआयआर १९५३ एससी ३७५ एसटीओ वि. अजित मिल्स लि. (१९७७) ४ एससीसी ९८, एससीसी पा. १०८, परि. १६, के. नागराज वि. आंध्र प्रदेश राज्य, (१९८५) १ एससीसी ५२३, वेल्फेअर असाेसिएशन, ए. आर. पी. वि. रणजित पी. गोहिल, (२००३) ९ एससीसी ३५८ आणि केरळ राज्य वि. पीपल्स युनियन फॉर सिव्हील लिबर्टीज (२००९) ८ एससीसी ४६ पहा.)."

आम्हांला असे आढळते की, सरफेसी कायदा हा कायदेमंडळाची सक्षमता आणि व्याख्या, या कसोटीवर पात्र ठरतो, आणि त्यास आभासी विधी विधानाचा भाग किंवा संसदेच्या सक्षमतेच्या पलीकडे अथवा सर्वसमावेशक असल्याचे म्हणू शकत नाही, असा आमचा निष्कर्ष आहे.

१०२. परिणामी, निर्देशनाचे उत्तर आम्ही खालीलप्रमाणे देतो.

[१] (अ) "बँकिंग" शी संबंधित असलेल्या, राज्याच्या विधीमंडळांतर्गत नोंदणीकृत सहकारी बँकांवर आणि एमएससीएस कायदा, २००२ अंतर्गत नोंदणीकृत बहु राज्यस्तरीय सहकारी बँकांवर भारतीय राज्यघटनेच्या सातव्या अनुसूची मधील सूची एक मधील नोंद ४५ शी संबंधित कायदेमंडळांचे नियंत्रण



असते.

(ब) राज्याच्या कायद्यांतर्गत नोंदणी केलेल्या सहकारी संस्थांनी चालविलेल्या सहकारी बँकांच्या स्थापना, नियमन, परिसमापन या बाबी आणि विशेषतः जी प्रकरणे भारताच्या राज्यघटनेच्या सातव्या अनुसूचीमधील एक मधील नोंद ४५ च्या कक्षेबाहेरील आहेत, अशी प्रकरणे, भारताच्या राज्यघटनेच्या सातव्या अनुसूचीमधील सूची दोन मधील नोंद क्र. ३२ शी संबंधित कायदेमंडळाचे नियंत्रण असते.

(२) बँकिंगशी संबंधित उद्योगांमध्ये भाग घेणाऱ्या सहकारी बँका या बँकिंग नियमन कायदा, १९४९ च्या कलम ५ (क) सह कलम ५६ (अ) खालील 'बँकिंग कंपनी' या शब्दाच्या व्याख्येत अंतर्भूत होतात, जो सूची एक मधील नोंद क्र ४५ शी संबंधित कायदा आहे. सहकारी संस्थांनी चालविलेल्या सहकारी बँकांच्या 'बँकिंग' च्या बाबीवर सदर कायद्याचे नियंत्रण असते. बँकिंग नियमन कायदा, १९४९ आणि सूची एक मधील नोंद ४५ मधील अशा बँकांच्या 'बँकिंग' शी संबंधित लागू असलेला इतर कोणताही कायदा आणि भारताच्या राज्यघटनेच्या सातव्या अनुसूचीमधील सूची एक मधील नोंद क्र. ३८ शी संबंधित असलेला आरबीआय कायदा, यांमधील तरतुदींची पूर्तता केल्याशिवाय सहकारी बँका कोणतेही कार्य करू शकत नाहीत.

(३) (अ) राज्याच्या कायद्यांतर्गत असलेल्या सहकारी बँका आणि बहुराज्य

सहकारी बँका या सेक्युरिटायझेशन अँड रिकन्स्ट्रक्शन ऑफ फायनान्शियल, अॅसेट्स अँड एन्फोर्समेन्ट ऑफ सिक््युरिटी इंटरेस्ट कायदा, २००२ च्या कलम २ (१) (क) खालील 'बँका' आहेत. वसुली हा बँकिंग मधील एक महत्वाचा भाग आहे आणि म्हणून भारतीय राज्यघटनेच्या सातव्या अनुसूची मधील सूची एक मधील नोंद ४५ शी संबंधित असलेल्या, सरफेसी कायद्याच्या कलम १३ खाली विहित केलेली वसुलीची प्रक्रिया लागू आहे.

(३) (ब) संसदेला भारतीय राज्यघटनेच्या सातव्या अनुसूचीमधील सूची एक मधील नोंद ४५ अंतर्गत सिक््युरिटायझेशन अँड रिकन्स्ट्रक्शन ऑफ फायनान्शियल अॅसेट्स अँड एन्फोर्समेन्ट ऑफ सिक््युरिटी इंटरेस्ट कायदा, २००२ च्या कलम १३ नुसार सहकारी बँकासाठी वसुली अतिरिक्त प्रक्रियेची तरतूद करण्याची कायदेविषयक सक्षमता आहे. सिक््युरिटायझेशन अँड रिकन्स्ट्रक्शन ऑफ फायनान्शियल अॅसेट्स अँड एन्फोर्समेन्ट ऑफ सिक््युरिटी इंटरेस्ट कायदा, २००२ च्या कलम २ (१)(क) (४ अ) च्या तरतुदींमध्ये, सावधगिरीचा उपाय म्हणून, 'बहुराज्यीय सहकारी बँकेचा' समावेश करणे आणि राज्याच्या कायद्यांतर्गत नोंदणीकृत सहकारी बँकांसंदर्भात निर्गमित केलेली दिनांक २८.०१.२००३ रोजीची अधिसूचना हे अधिकारबाह्य नाही.

अशा प्रकारे दिवाणी अपील, रिट याचिका आणि प्रलंबित अर्ज असल्यास, निकाली काढण्यात येत आहेत.

वादखर्च नाही.

.....न्या.

(अरुण मिश्रा)

.....न्या.

(इंदिरा बॅनर्जी)

.....न्या.

(विनीत सरल)

.....न्या.

(एम. आर. शहा)

.....न्या.

(अनिरुध्द बोस)

नवी दिल्ली;

५ मे, २०२०.

### **DISCLAIMER**

"The Translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of

execution and implementation".